

Міністерство соціальної політики України
Державний інститут сімейної та молодіжної політики
Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

«Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі»

Щорічна державна доповідь
про становище дітей
в Україні за підсумками 2016 року

Київ 2017

Редакційна колегія:

Авторський колектив:

Аксьонова С. Ю., канд. екон. наук, Андріученко Т. В., Васільєв О.А., канд. екон. наук, Зінченко А. Г., канд. іст. наук, Жуляєв В. М., канд. істор. наук., Комарова Н. М., канд. екон. наук, Пеша І. В., канд. пед. наук, Полякова С.В., канд. екон. наук, старш. наук. співроб., Сіра О. В., Слюсар Л. І., канд. екон. наук, старш. наук. співроб., Соляник С.В., мол. наук. співроб., Тілікіна Н. В., Шишкін В.С., канд. екон. наук, Ярошенко О. В.

Науковий редактор:

Пеша І. В., канд. пед. наук
Зінченко А. Г., канд. іст. наук

Редактор:

Крицька Т.І.

Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К., 2017. – 140 с.

© Міністерство соціальної політики України, 2017
© Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Загальні відомості про становище дітей. Основні дані та характеристики	6
1.1. Демографічні та соціально-демографічні характеристики дітей	6
1.2. Охорона здоров'я та формування здорового способу життя дітей	9
1.3. Рівень життя і благополуччя дітей.....	16
1.4. Освіта, виховання та розвиток дітей	23
1.5. Захист прав дітей різних категорій	41
РОЗДІЛ II. Діти в інформаційно-комунікативному просторі	58
2.1. Сучасні інформаційно-комунікативні технології, їх роль у формуванні особистості дитини	59
2.2. Інформаційні та комунікативні технології у повсякденному житті дітей.....	62
2.3. Рівень компетентності дітей та їхніх батьків щодо безпеки у інформаційному просторі	73
2.4. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на розвиток дитини	82
РОЗДІЛ III. Законодавче забезпечення безпеки використання інформаційно-комунікативних технологій	90
3.1. Досвід країн світу щодо забезпечення безпеки дітей у інформаційному просторі та протидії телевізійній, мобільній та комп'ютерній залежності	91
3.2. Українське законодавство, що регулює використання інформаційно-комунікативних технологій	103
РОЗДІЛ IV. Створення умов безпечного інформаційно-комунікативного простору для дітей	109
4.1. Повноваження державних органів щодо створення безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій	109
4.2. Органи з контролю та безпеки дітей в інформаційному просторі	124
4.3. Діяльність громадських та міжнародних організацій з формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні.....	127
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо забезпечення безпеки дітей у інформаційно-комунікативному просторі	131

ВСТУП

Розвиток інформаційних технологій поставив перед суспільствами і урядами країн ряд завдань, серед яких забезпечення дітям вільного доступу до інформації і, в той же час, гарантування їх безпеки в інформаційному просторі.

Інформаційні технології мають позитивний вплив на розвиток дитини. За їх допомогою забезпечується вільний доступ до інформації, особливо до такої, яка сприяє освітньому і культурному розвитку дитини. Еволюція інформаційних технологій змінює систему освіти в цілому, роблячи її доступною для дітей незалежно від місця проживання і матеріального становища родини. Головними трендами сучасного розвитку освіти стають он-лайн освіта та навчання за допомогою соцмедіа й відеоблогів. Розвиток інформаційних технологій дозволяє також ознайомитися з культурною світовою спадщиною: доступ до книг, вистав, віртуальні екскурсії кращими музеями світу.

Проте, інформаційні технології можуть мати і негативний вплив на фізичний і психічний розвиток дітей, формувати комп'ютерну залежність, поширювати радикалізм.

Європейські країни, усвідомлюючи ризики і небезпеки впливу інформаційно-комунікаційних технологій на дітей, одним з пріоритетів оновленої Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021 рр.) визнали забезпечення прав дітей у використанні цифрових технологій. Цей пріоритет планується реалізувати шляхом зміни законодавства та політики для захисту дітей в світі цифрових технологій, реалізації заходів для підтримки можливостей дітей використовувати в повній мірі потенціал інформаційно-комунікативних технологій, формування цифрової грамотності та протидія радикалізації та мові ворожнечі.

В Україні, відповідно до Концепції Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року, одним із пріоритетів є створення безпечного інформаційного простору для дітей. У цьому контексті необхідним є проведення комплексного аналізу дій органів влади, інститутів громадянського суспільства, бізнесу щодо створення умов безпечного інформаційно-комунікативного простору для дітей та розробка рекомендацій щодо посилення безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі.

Метою даної Доповіді є дослідження практики формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні та розробка рекомендацій щодо посилення безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі.

Відповідно до поставленої мети було виділено наступні завдання:

- проаналізувати основні соціально-демографічні характеристики дітей та показники їх здоров'я, рівня освіти, соціально-економічного становища сімей з дітьми;
- оцінити вплив інформаційно-комунікативних технологій на розвиток дитини;
- проаналізувати державну політику створення безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій;
- здійснити аналіз програм неурядових організацій та бізнесу з

формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні;

- запропонувати шляхи вдосконалення державної політики щодо формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні.

Доповідь підготовлена на основі даних Державної служби статистики України, інформаційно-аналітичних матеріалів, наданих Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством молоді та спорту України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Міністерством культури України, Міністерством інформаційної політики України, ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Всеукраїнською благодійною організацією «Український фонд «Благополуччя дітей»; громадською організацією «Ла Страда-Україна»; Неформальним об'єднання «Коаліція НУО «Права дитини в Україні», обласними державними адміністраціями, Київською міською державною адміністрацією, об'єднаними територіальними громадами.

Доповідь підготовлено авторським колективом у складі:

Аксьонова С. Ю., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 2.6), Андріученко Т. В. (параграф 3.2, розділ 4), Васільєв О.А., канд. екон. наук (параграф 1.3), Зінченко А. Г., канд. іст. наук (вступ, висновки), Жуляєв В. М., канд. істор. наук. (параграф 3.1, 4.3), Комарова Н. М., канд. екон. наук (розділ 3, розділ 4, висновки та рекомендації), Пеша І. В., канд. пед. наук (вступ, параграф 1.2, розділ 2, 3, 4, висновки та рекомендації), Полякова С.В., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 1.3), Сіра О. В. (параграфи 1.5, 2.4), Слюсар Л. І., канд. екон. наук, старш. наук. співроб. (параграф 1.1), Соляник С.В. (параграф 1.1, 1.3); Тілікіна Н. В. (параграф 1.4, розділ 2, висновки та рекомендації), Шишкін В.С., канд. екон. наук (параграф 1.3), Ярошенко О. В. (параграфи 1.2, 2.2).

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ. ОСНОВНІ ДАНІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ

1.1. Демографічні та соціально-демографічні характеристики дітей

Діти – це майбутнє кожної країни, від їх кількості, їх здоров'я, освіти, значною мірою залежить майбутній стан демографічних процесів, життєвий, відтворювальний і трудовий потенціал населення країни. Специфіка перебігу соціально-економічних і демографічних процесів в Україні в роки незалежності призвела до зменшення чисельності та питомої ваги дітей та підлітків віком 0–17 років за 2000–2012 роки, однак в 2012 і 2013 роках почалось поступове збільшення цих показників. Оскільки, починаючи з 2015 року розрахунки (оцінки) чисельності та складу населення здійснюються без урахування даних по АР Крим та м. Севастополя, то дані за 2000–2014 роки та 2015–2017 роки отримані у різних територіальних межах, тому неможливо провести коректний аналіз демографічних процесів в Україні за весь період 2000–2017 рр.

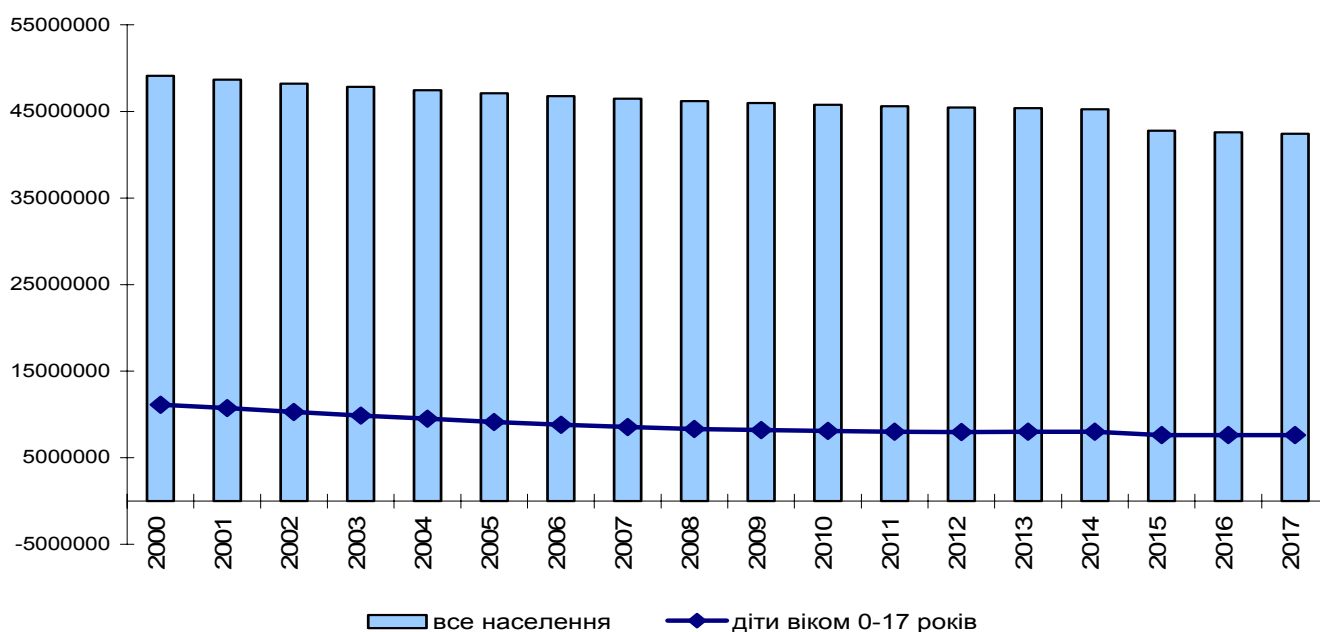

Рис. 1.1.1. Загальна чисельність населення та кількість дітей віком до 18 років в Україні у 1990–2017 рр. (на 1 січня поточного року)

Джерело: дані Державної служби статистики
2015–2017 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя-

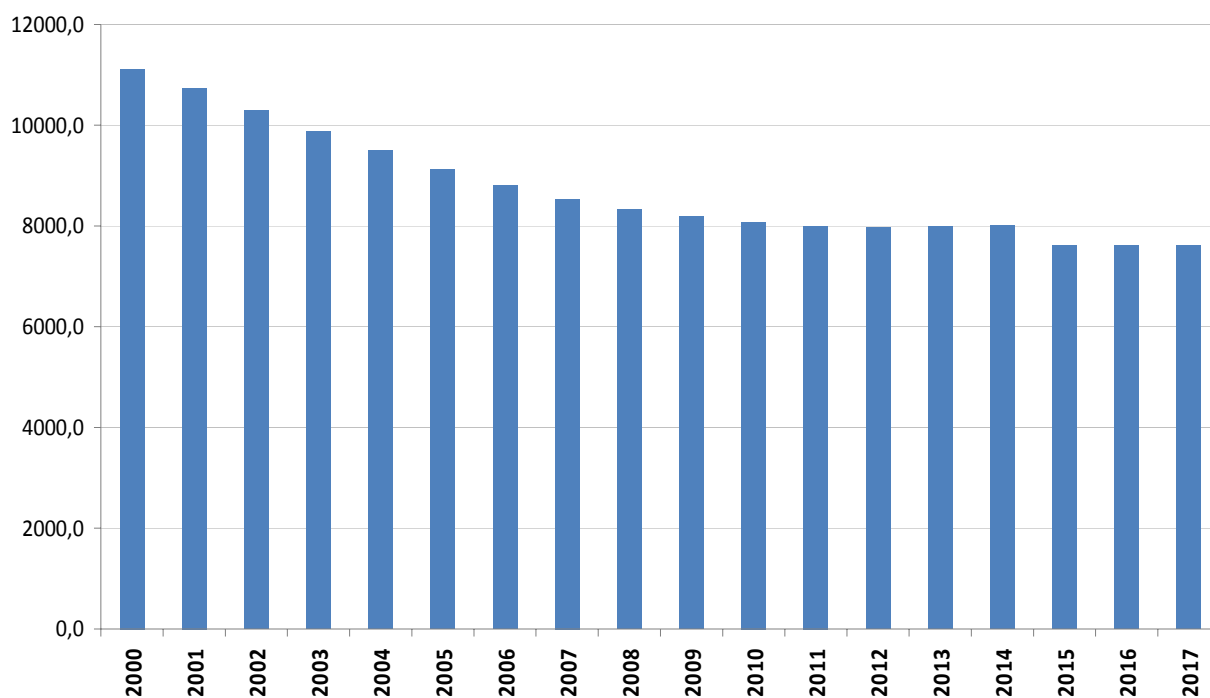

Рис. 1.1.2. Чисельність дітей віком 0–17 років в Україні на початок 1991–2017 рр., тис. осіб

Джерело: дані Державної служби статистики

2015–2017 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

Проте за 2016 рік (тобто з 1.01.2016 р. до 1.01.2017 р.) чисельність дітей віком до 18 років в Україні дещо збільшилась – на 1600 осіб, і на початок 2017 р. становила 7615606 осіб, тобто 18% населення країни. З них 3920543 хлопців і 3695063 дівчини. 65,8% дітей мешкає у міських населених пунктах, 34,2% – у сільській місцевості. Зросла чисельність дітей шкільного віку 6–17 років (за рахунок вікової групи 6–12 років), а кількість дошкільнят 0–5 років зменшилась.

Збільшення чисельності дітей відбулось у міському населенні: їхня кількість за 2016 рік зросла на 4084 осіб, а чисельність сільських дітей продовжує зменшуватись і за цей рік скоротилась на 2484 осіб.

На чисельність дітей найбільшою мірою впливає народжуваність. **Народжуваність** в Україні на початку нового тисячоліття характеризувалася різноспрямованими змінами: підвищення народжуваності протягом 2002–2009 рр. змінилося її коливанням, при цьому у 2010 і 2011 рр. чисельність новонароджених була нижчою за рівень 2009 р., а у 2012 р. вона різко збільшилася і досягла найбільшого значення за весь період зростання народжуваності. У 2016 р. кількість народжених в Україні становила 397,0 тис. (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), що на 14,8 тис. менше, ніж народилося у 2015 р. (рис. 1.1.3).

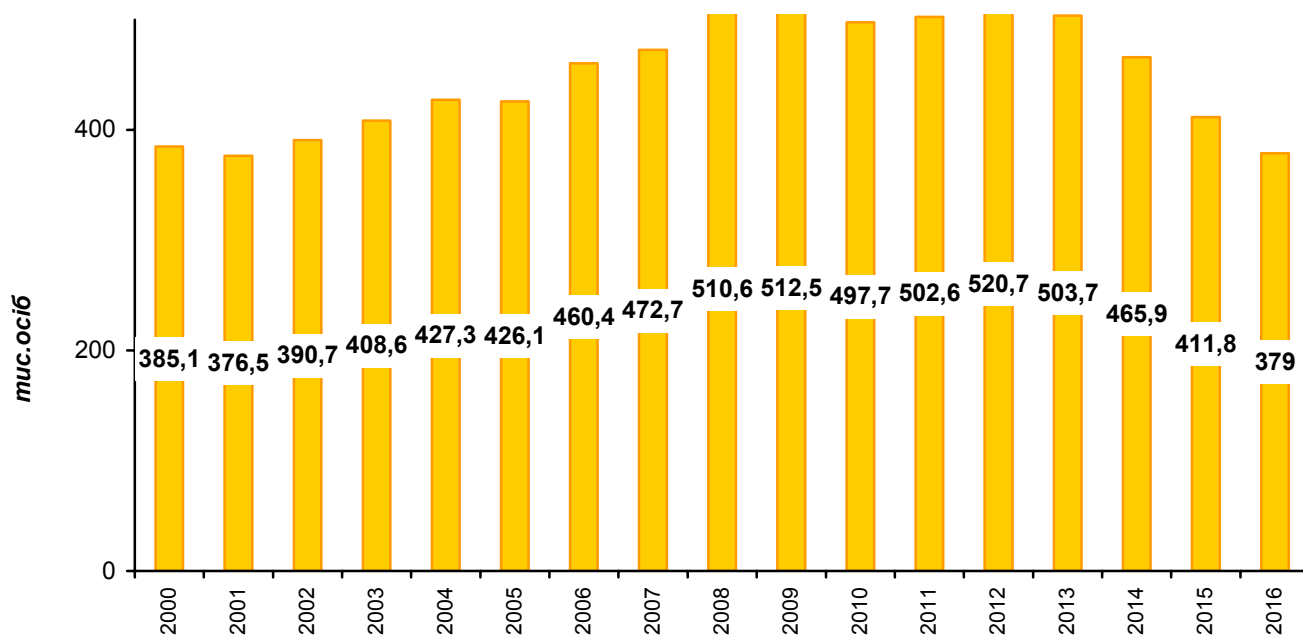

Рис. 1.1.3. Кількість народжених в Україні у 2005–2016 роках.

Джерело: дані Державної служби статистики

2014–2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Загальний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2016 р. становив 10,3‰. Згідно з даними Державної служби статистики України сумарний показник народжуваності (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя) у 2016 р. становив 1,47 дит. у розрахунку на одну жінку. Найбільш активними щодо дітонародження залишаються жінки у віці 20–24 та 25–29 років, на ці вікові групи припадало 58,5% усіх народжень у 2016 р.

На сьогодні в Україні кожна п'ята дитина (у 2016 р. 20,1%, у тому числі у міських поселеннях – 19,1%, у сільській місцевості – 22,0%) народжується у матерів, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. Кількість народжених у матерів, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, у 2016 р. становила майже 80 тис. осіб.

1.2. Охорона здоров'я та формування здорового способу життя дітей

На тлі зменшення чисельності дитячого населення залишаються високими рівні захворюваності і поширеності хвороб серед дітей. Заданими Міністерства охорони здоров'я поширеність хвороб дітей віком до 18 років у 2015 р. становила 1 742,3 на 1 000 дітей відповідного віку (у 2011 р. – 1 980,54), а захворюваність – 1 274,76 (відповідно 1 440,09) (рис. 1.2.1).

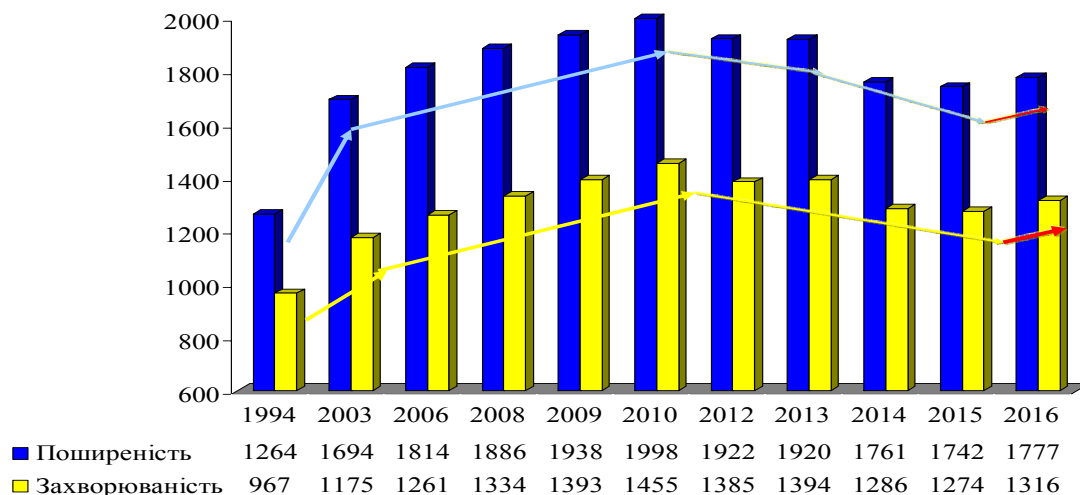

Рис. 1.2.1 Динаміка поширеності хвороб та захворюваності дітей віком до 18 років в Україні (на 1000 дітей)

Джерело: дані Міністерства охорони здоров'я України

Якщо до 2010 р. і захворюваність, і поширеність хвороб дитячого населення зростали, то починаючи з 2011 р. намітилася тенденція до їх зниження. Ці данні можуть опосередковано свідчити про зниження доступності до медичної допомоги дитячого населення, ураховуючи обмеженні дослідження стану здоров'я дітей, які свідчать про зворотне, а саме збільшення патологічної ураженості дитячого населення. Сьогодні зростання розладів психіки та поведінки, поширеності ендокринних хвороб, розладів харчування та порушення обміну речовин та хвороб системи кровообігу є надзвичайно актуальним у всьому світі.

Найбільш поширеними дитячими хворобами є хвороби органів дихання, органів травлення, ока та придаткових апарату, шкіри та підшкірної клітковини, кістково-м'язової системи, ендокринної системи, розладів харчування, інфекційні та паразитарні, нервової системи, травми та отруєння, сечостатевої системи (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Рівень захворюваності дітей віком 0–17 років за класами хвороб в Україні
*(кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань
на 100000 дітей віком 0–17 років)*

Назва класів хвороб відповідно до МКХ – 10	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Усі захворювання	114403	127463	146200	128439	127482	131594
у тому числі						
деякі інфекційні та паразитарні хвороби	5626	5629	5138	4741	4558	4520
новоутворення	242	305	337	343	344	341
хвороби крові, кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	1607	1738	1661	1344	1334	1294
хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	2872	2459	2187	1635	1570	1511
розлади психіки та поведінки	655	630	583	428	428	404
хвороби нервової системи	1690	2106	2211	1901	1845	1780
хвороби ока та придаткового апарату	3977	4459	4825	4340	4318	4179
хвороби вуха та соскоподібного відростка	3508	3885	4256	3960	3919	3808
хвороби системи кровообігу	847	940	1076	873	844	785
хвороби органів дихання	69202	79695	97583	85782	85552	90336
хвороби органів травлення	4823	5176	5290	4692	4589	4546
хвороби шкіри та підшкірної клітковини	6720	7312	7505	6737	6547	6475
хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	2976	3163	3180	2654	2605	2603
хвороби сечостатевої системи	2554	3032	3063	2534	2546	2508
вагітність, пологи та післяпологовий період ¹	217	237	168	116	106	92
окремі стани, що виникають у перинатальному періоді ²	33188	23094	15137	12257	12608	13129
уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні порушення	503	527	588	569	575	563
симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені під час лабораторних та клінічних досліджень, не класифіковані в інших рубриках	522	250	220	197	197	199
травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	4811	4950	5471	4900	4937	5006

¹На 100 000 дівчат віком 0–17 років.

²На 100 000 дітей віком до 1 року.

Джерело: дані Міністерство охорони здоров'я України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Погіршення стану здоров'я дітей обумовлює зростання чисельності **дітей з інвалідністю**. За даними Міністерства охорони здоров'я в Україні щорічно впродовж останніх трьох років в середньому 16 тис. дітей вперше в житті стають інвалідами. На кінець 2016 року кількість дітей з інвалідністю становила 156,09 тис осіб або 205,0 на 10 тис. дітей, що складає 2,05% від загальної чисельності дитячого населення. У той час як у 1994 році кількість таких дітей складала 130,2 тис. або 107,7 на 10 тис. відповідного населення. Таким чином, кількість дітей з інвалідністю в країні зросла за останні два десятиріччя у 1,9 рази.

Таблиця 1.2.2

Розподіл дітей з інвалідністю до 18 років за причинами інвалідності в Україні

(осіб; на кінець року)

Назва класів хвороб відповідно до МКХ-10	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Усі захворювання	162101	165121	168280	151125	153547	156099
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	1182	2852	3470	3003	3078	3110
Новоутворення	5225	5251	5688	5146	5313	5451
Хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	1821	1655	1693	1530	1510	1565
Хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	9579	10901	12427	11713	12413	13346
Розлади психіки та поведінки	26914	23726	23337	21027	21421	22531
Хвороби центральної нервової системи	33040	30445	29684	25897	26119	25935
Хвороби ока та його придаткового апарату	10907	8996	7602	6412	6162	6106
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	11721	11700	11444	10000	10174	10072
Хвороби системи кровообігу	1491	1412	1413	1396	1421	1482
Хвороби органів дихання	6345	4400	3545	3060	2842	2722
Хвороби органів травлення	1725	1884	2008	1840	1871	1942
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	802	791	715	715	711	731
Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	7615	7730	7567	6713	6595	6662
Хвороби сечостатевої системи	2945	2767	2861	2650	2702	2752
Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні аномалії	37042	46735	51195	46780	48012	48575
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	3599	3746	3559	3183	3136	3081
Інші причини	148	130	72	60	67	36

Джерело: дані Міністерства охорони здоров'я України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Серйозною загрозою для здоров'я та життя дітей є **поширеність ВІЛ-інфекції**, яка на відміну від попередніх років, знову почала зростати у більшості регіонів країни. Варто зауважити, що у структурі шляхів передачі ВІЛ серед усього населення, частка статевого шляху передачі серед осіб з вперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції на кінець 2016 р. складала 57,2%, тобто більше половини інфікується статевим шляхом. Значно знизився показник передачі ВІЛ-інфекції від ВІЛ-інфікованої матері до дитини (табл. 1.2.3).

Таблиця 1.2.3

Шляхи передачі ВІЛ-інфекції серед громадян України, %

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Статевий шлях	41	44	46	48	50	53	55	57
Парентеральний шлях	48	46	44	42	41	39	38	36
Від ВІЛ-інфікованої матері до дитини	9	8	8	8	7	7	7	6
Шлях інфікування не визначено	2	2	2	2	2	1	1	1

Джерело: дані Міністерства охорони здоров'я України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Кількість дітей віком до 14 років з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції упродовж 2013–2016 років мала тенденцію до зниження і у 2016 році становила 2817 осіб або 43,2 особи на 100 тис дітей відповідного віку (табл. 1.2.4). Серед дітей віком 15–17 років кількість ВІЛ-інфікованих з уперше в житті встановленим діагнозом у 2013–2015 роках скоротилася до 58 до 35 осіб відповідно. Проте за 2016 рік кількість ВІЛ-інфікованих дітей віком 15–17 років склала 38 осіб або 3,5 осіб на 100 тис дітей відповідного віку.

Таблиця 1.2.4

**Кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД громадян України
з уперше в житті встановленим діагнозом**

	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВІЛ-інфіковані										
Діти 0–14 років	10	730	2516	4060	4030	4058	3915	3613	2976	2817
на 100 000 нас.	0,1	8,5	36,6	62,6	61,9	61,7	58,7	56,4	46,0	43,2
Діти 15–17 років	37	64	87	70	46	55	58	48	35	38
на 100 000 нас.	1,7	2,7	4,2	4,5	3,1	3,9	4,3	4,0	3,1	3,5
Із числа ВІЛ-інфікованих хворі на СНІД										
Діти 0–14 років	2	13	143	133	123	95	60	63	47	61
на 100 000 нас.	0,0	0,2	2,1	2,0	1,9	1,4	0,9	1,0	0,7	0,9
Діти 15–17 років	1	3	6	2	2	4	5	6	5	9
на 100 000 нас.	0,0	0,1	0,3	0,1	0,1	0,3	0,4	0,5	0,4	0,8

Джерело: дані Міністерства охорони здоров'я України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Впровадження комплексу профілактичних заходів серед всіх вікових груп дало змогу стабілізувати епідеміологічну ситуацію серед найбільш уражених груп населення, де на сьогоднішній день спостерігається зменшення кількості нових випадків ВІЛ-інфікування, але стосовно дітей, статистика свідчить, що випадки ВІЛ-інфекції продовжують збільшуватися.

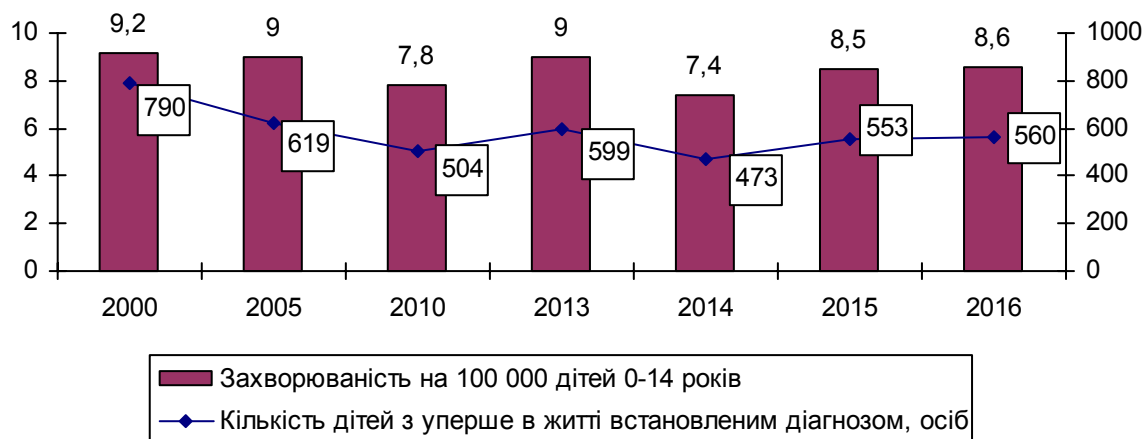

Рис. 1.2.2. Захворюваність дітей віком 0–14 років з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу

Джерело: Державна служба статистики України. Статистичний бюлетень "Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України".

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Досить тривожним в останні роки є захворюваність дітей на активний **туберкульоз**. Якщо у 2010 р. захворюваність дітей віком 0–14 років з вперше у житті встановленим діагнозом активного туберкульозу становила 7,8 осіб на 100 тис дітей відповідного віку, то у 2016 р. – 8,6 осіб на 100 тис дітей відповідного віку. Попри те, що з 2000 р. до 2010 р. показник захворюваності на активний туберкульоз зменшувався, то в останні роки спостерігається його зростання (рис. 1.2.2).

За останні 15 років спостерігається стійка тенденція зменшення кількості хворих на **сифіліс**. Захворюваність на сифіліс серед дітей віком 0–14 і 15–17 років у 2016 р. становила відповідно 0,3 і 2,7 на 100 тис. дітей відповідного віку, або 52 дитини віком 0–17 років хворих з уперше в житті встановленим діагнозом сифілісу. У 2010 р. показники захворюваності на сифіліс були значно вищі: відповідно 1,2 і 9,3 на 100 тис. населення відповідного віку, або 220 дітей віком 0–17 років хворих з уперше в житті встановленим діагнозом сифілісу (табл. 1.2.5).

Захворюваність на гонококову інфекцію серед дітей віком 0–14 і 15–17 років у 2016 р. становила відповідно 0,4 і 5,6 на 100 тис дітей відповідного віку, або 86 дітей віком 0–17 років з уперше в житті встановленим діагнозом гонококова інфекція, що нижче, ніж у 2010 р. (відповідно 0,5 і 10,4 на 100 тис дітей відповідного віку або 191 дитина віком 0–17 років з уперше в житті встановленим діагнозом гонококова інфекція).

В Україні продовжує зростати кількість дітей та підлітків, які вживають алкоголь, наркотичні речовини, чимало дітей курить, має суїцидальні нахили, рано вступає у статеве життя. За результатами Європейського опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин (ESPAD), що проводилося у 2015 р. за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), 83,4% підлітків в Україні мають досвід вживання алкогольних напоїв, 52,3% мають

досвід куріння, 11,3% мають досвід вживання незаконних наркотичних речовин¹.

Таблиця 1.2.5

**Захворюваність дітей у віці 0–14 та 15–17 років
на сифіліс і гонококову інфекцію (гонорею)**

		2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Сифіліс	Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом							
	Діти у віці 0–14 років	472	174	75	41	17	21	22
	Діти у віці 15–17 років	1892	633	145	83	62	33	30
	На 100 000 осіб відповідного віку і статі							
	Діти у віці 0–14 років	5,5	2,5	1,2	0,6	0,3	0,3	0,3
	Діти у віці 15–17 років	81,2	30,3	9,3	6,2	5,2	2,9	2,7
Гонококова інфекція	Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом							
	Діти у віці 0–14 років	266	124	30	26	21	16	24
	Діти у віці 15–17 років	1250	572	161	145	99	85	62
	На 100 000 осіб відповідного віку і статі							
	Діти у віці 0–14 років	3,1	1,8	0,5	0,4	0,3	0,2	0,4
	Діти у віці 15–17 років	53,7	27,4	10,4	10,9	8,2	7,4	5,6

Джерело: дані Міністерства охорони здоров'я України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

З метою збереження здоров'я та профілактики соціально небезпечних хвороб дітей в Україні впроваджується ряд заходів. У 2016 році спільно Міністерством охорони здоров'я з Міністерством освіти і науки України розпочато пілотний проект по впровадженню здоров'язберігаючі технології (ЗЗТ) «Навчання у русі» у школах в сільській місцевості 6 регіонів України. На сьогодні здоров'язберігаючі технології впроваджено у 22 загальноосвітніх школах та 6 дошкільних закладах.

Продовжується впровадження спільної ініціативи Міністерства охорони здоров'я України та ВООЗ щодо впровадження стратегії «Лікарні доброзичливі до дитини».

На початок 2016 року питома вага закладів охорони здоров'я, в яких надається допомога матерям і дітям, сертифікованих відповідно статусу «Лікарня, доброзичлива до дитини» з числа всіх тих, що підлягають сертифікації становить – 33,1% (у 2013 р. – 34,2%; у 2012 р. – 41,5%), пологові будинки сертифіковані на 88,6% (у 2013 р. – 85,1%;), обласні та міські дитячі лікарні сертифіковані більше ніж на 60,5% (у 2013 р. – 62,5%; у 2012 р. – 49%)². Крім того, питома вага дітей, які народились в родопомічних закладах, сертифікованих на відповідність статусу «Лікарня, доброзичлива до дитини» у 2016 р. складала 75,2% (у 2013 р. – 73,4%),

¹ http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/2016-09-19%20press-reliz_ESPAD.pdf

² Зменшення питомої ваги сертифікованих закладів з 41,5% до 34,2% пов'язане з утворенням 448 нових лікувальних установ – центрів первинної медико-санітарної допомоги, які були створені в Україні в результаті реформування медичної галузі.

тоді як у 2001 р. – 1,8%³.

Відповідно до Європейської стратегії «Здоров'я і розвиток дітей та підлітків» (пп. 25, 58)⁴ та Резолюції Глобальних консультацій ВОЗ у 2005 р. у нашій країні було розпочато роботу зі створення «дружних до молоді» або служб профілактики ВІЛ-інфекції. Їх мета – надання медичної допомоги підліткам та молоді на основі «дружнього підходу» через розуміння їх проблем і спільний пошук шляхів вирішення задля зміни ризикованої поведінки та збереження здоров'я. Наразі ці заклади відіграють значну роль у профілактиці ВІЛ/СНІДу щодо формуванні відповідальної поведінки серед підлітків та молоді до власного здоров'я.

Станом на початок 2016 року в Україні працювало 139 «Клінік дружніх до молоді» (у 2014 р. – 147; у 2011 – 104). Упродовж 2015 р. за підтримки ЮНІСЕФ створено 22 КДМ, у 2013 р. – 24 нові «Клініки, дружні до молоді». Крім того, Дитячим фондом ООН/ЮНІСЕФ було підтримане відкриття Центру медичної допомоги підліткам та молоді «Клініка, дружня до молоді» НДСЛ “ОХМАТДИТ” та інформаційно-ресурсного центру в м. Києві. На сьогодні у системі КДМ працюють такі моделі: 10 центрів, 48 відділень, 90 кабінетів, 1 мережа в м. Тернополі, до складу якої входить 6 кабінетів. У «Клініках, дружніх до молоді» працює 978 спеціалістів. Найбільшу кількість штатних посад для КДМ виділено у м. Київ (72,0), Львівській (55,0), Сумській (42,75), Дніпропетровській (37,0) Миколаївській (35,3) областях⁵.

Залучені спеціалісти, з числа співробітників «Клінік, дружніх до молоді» та тренерів, надають онлайн-консультації підліткам та молоді на онлайн платформі «Центр знань», з профілактики ВІЛ, що створена на базі Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка за підтримки Дитячого фонду ООН / ЮНІСЕФ.

В рамках спільної ініціативи українського Благодійного Фонду «Здоров'я жінки і планування сім'ї» та ЮНЕСКО, 19 «Клінік, дружніх до молоді» залучено до участі в Проекті «Онлайн профілактика» з питань репродуктивного здоров'я для підлітків та молоді щодо профілактики ранніх вагітностей, абортів, ВІЛ / СНІД та інфекцій, що передаються статевим шляхом.

«Клініки, дружні до молоді» долучились до Глобальної ініціативи ЮНІСЕФ та ЮНЕЙДС «Всі разом» щодо припинення епідемії ВІЛ серед підлітків, яка запроваджена в Україні з лютого 2015 року.

За даними Аналітичного звіту: Опитування молоді U-Report за червень 2016р. «ВІЛ\СНІД, статеве виховання, гендерна рівність, молодіжні організації» 35% U-репортерів вважають «Клініки, дружні до молоді» найкращим місцем проведення тесту на ВІЛ.

Підсумовуючи, варто зазначити, що як і протягом останніх років, стан

³ Романенко Л. Муравйова Н. Розширена ініціатива ВООЗ/ЮНІСЕФ «Лікарня доброзичлива до дитини» 25 років в Україні і в світі. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdm-ldd.org.ua/uploads/files/>

⁴ Європейської стратегії «Здоров'я і розвиток дітей та підлітків» прийнята 55-ю сесією Регіонального Європейського Комітету ВОЗ (EUR/RC55/6) 12-15 вересня 2005 р.

⁵ Мешкова О.М. Аналіз діяльності Центрив/відділень/кабінетів медичної допомоги підліткам та молоді “Клініки дружні до молоді” в Україні за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdm-ldd.org.ua/uploads/files/>

здоров'я дітей погіршується, що вимагає від держави здійснення дієвих заходів щодо збереження здоров'я дітей, популяризації здорового способу життя та забезпечення дітей повноцінним оздоровленням, особливо дітей, соціально-незахищених категорій населення.

1.3. Рівень життя і благополуччя дітей

Доходи, витрати та споживання у сім'ях з дітьми. В Україні традиційно рівень та джерела отримання доходів істотно залежить від складу домогосподарства та від місця проживання. Впродовж тривалого періоду спостерігається ситуація, коли показники доходів та витрат по домогосподарствах з дітьми істотно поступаються значенням по домогосподарствах без дітей (табл.1.3.1).

Так, за даними вибіркового обстеження домогосподарств Державної служби статистики загальні середньомісячні еквівалентні доходи домогосподарств, в розрахунку на одну особу в домогосподарствах з дітьми у 2016 році становили лише 82,6% від доходів в домогосподарствах без дітей–(2623,0 грн. проти 3176,5 грн.), а сукупні витрати – 83,7% відповідно.

Таблиця 1.3.1

Величина загальних середньодушових місячних еквівалентних доходів та витрат, 2016 р.

Тип домогосподарства	Загальні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати
Домогосподарства з дітьми	2623,0	2480,0
Домогосподарства без дітей	3176,5	2961,9
В середньому по Україні	2888,6	2711,1

Джерело: розраховано фахівцями ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України.

Що стосується структури загального доходу, головним його джерелом в домогосподарствах з дітьми є оплата праці, частка якої складає 56,1 %, що істотно вище порівняно з домогосподарствами без дітей (табл. 1.3.2). Пояснюється це, звичайно, тим, що діти проживають переважно із батьками працездатного віку, які працюють. Ця ж причина зумовлює більшу частку доходів, отримуваних від підприємницької та індивідуальної діяльності, а також значно меншу вагомість доходів від пенсій – 8,7 % проти 29,8 % в домогосподарствах без дітей. Соціальні трансферти забезпечують 10,2 % доходів домогосподарств з дітьми, насамперед за рахунок різного роду допомог на дітей.

Таблиця 1.3.2

Структура загальних доходів за типом домогосподарств, 2016 р., %

Джерело доходів	Домогосподарства з дітьми	Домогосподарства без дітей
Оплата праці	56,1	40,5
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	6,4	4,4
Доходи від власності	0,9	1,9
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	2,7	3,4
Пенсії	8,7	29,8
Пільги та субсидії (готівкові та безготівкові)	10,2	6,7
Грошова допомога від родичів та знайомих	6,0	4,7
Інші надходження	9,0	8,6
Загальний доход	100	100

Джерело: Дані Державної служби статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Структура витрат домогосподарства теж залежить від його соціально-демографічних характеристик. Так, домогосподарства з дітьми більшу частку витрачають на придбання одягу та взуття, через необхідність оновлювати гардероб дітей щороку, або і декілька разів на рік. Також вищою є частка витрат на освіту (1,5% проти 0,5%). Натомість домогосподарства без дітей більшу частину бюджету витрачають на охорону здоров'я, житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива.(табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3

Структура сукупних витрат залежно від типу домогосподарства, 2016 р., %

	Домогосподарства з дітьми	Домогосподарства без дітей	Україна
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,0	49,8	49,8
Одяг і взуття	6,8	4,3	5,6
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	14,9	17,0	16,0
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,7	1,7	1,7
Охорона здоров'я	3,4	4,9	4,2
Транспорт та зв'язок	6,3	5,6	5,9
Відпочинок і культура	1,8	1,1	1,4
Освіта	1,5	0,5	1,0
Інші товари та послуги	13,6	15,1	14,4
Сукупні витрати	100,0	100,0	100,0

Джерело: Дані Державної служби статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Однак, за рівнем споживання домогосподарства з дітьми поступаються домогосподарствам без дітей, оскільки, маючи більші потреби, скажімо, у витратах на одяг та взуття, харчування, освіти, дозвілля тощо, мають для цього менші ресурси (див. табл.1.3.1).

Споживання продуктів харчування. Особливістю української ситуації є те, що з року в рік показники споживання по домогосподарствах з дітьми поступаються показникам по домогосподарствах без дітей по усіх без винятку групах продуктів (табл.1.3.4).

Так, м'ясопродуктів в них споживають на 0,8 кг менше, риби – на 0,5 кг, молока та сиру – на 3 кг, яєць – на 3 шт., фруктів – на 0,5 кг (табл. 1.3.4). Отже, раціон домогосподарств з дітьми характеризується дефіцитом в ньому м'ясних та молочних продуктів, фруктів та овочів, що є основними постачальниками до організму, в першу чергу дитини, білку та інших важливих макро- та мікроелементів.

Таблиця 1.3.4

Споживання продуктів харчування залежно від типу домогосподарства, кг на особу на місяць, 2016 р.

	Домогосподарства з дітьми	Домогосподарства без дітей
Хліб і хлібні продукти	7,0	9,8
М'ясо і м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	3,8	4,6
Риба і рибопродукти	1,0	1,5
Молоко та сир (в перерахунку на молоко)	11,9	14,9
Яйця, штук	18	21
Олія і жири:		
Масло	0,3	0,4
Сало та жири тваринні	0,3	0,6
Олія та інші рослинні жири	1,3	1,8
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кавуни, дині	4,4	4,9
Овочі, картопля, гриби	12,3	16,9
Цукор (включаючи цукор, використаний на кондитерські вироби), мед	2,4	3,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Якісні показники харчування залишаються, як і в попередні роки, досить низькими при високій калорійності харчування, що в середньому по країні становить майже 3000 ккал (табл. 1.3.5).

Таблиця 1.3.5

Енергетична цінність і вміст поживних речовин у спожитих в домогосподарствах продуктах харчування, 2016 р.

	Енергетична цінність, ккал	Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г
Домогосподарства з дітьми	2573	73	115	316
Домогосподарства без дітей	3453	96	157	424
Україна	2990	84	135	367

Джерело: Дані Державної служби статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Однак це зовсім не свідчить про те, що організм людини отримує необхідну кількість поживних речовин, оскільки проблемою є незбалансованість харчування населення України в цілому: на фоні надмірного споживання жирів у раціоні домогосподарств не вистачає білків. Діти отримують незбалансований набір харчових продуктів, недостатньо білків, вітамінів, мікроелементів, клітковини, проте надлишок вуглеводів. Занадто часто діти використовували їжу в закладах «швидкого харчування». Велика частина дітей має нераціональний режим харчування.

Житлові умови. Аналізуючи житлові умови домогосподарств з дітьми, в першу чергу необхідно оцінити якісні характеристики житла, а саме обладнання зручностями. У 2016 році у міських поселеннях центральним опаленням було забезпечено 57,2% житла домогосподарств з дітьми проти 54,0% домогосподарств без дітей, водою – 96,4% та 91,4% відповідно, каналізацією 95,9% та 90,9%, гарячим водопостачанням – 55,6% та 48,8%. Отже, базовими зручностями житла, у міських поселеннях, домогосподарства з дітьми забезпечені краще, ніж домогосподарства, у складі яких дітей немає (табл. 1.3.6).

Таблиця 1.3.6

Частка житла, обладнаного різними видами зручностей, за типом домогосподарств та місцевістю проживання, 2016 рік, %.

	Домогосподарства з дітьми		Домогосподарства без дітей	
	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
Центральне опалення	57,2	0,8	54,0	0,9
Індивідуальна система опалення	36,7	65,8	37,4	59,1
Водогін	96,4	59,9	91,4	44,0
Каналізація	95,9	59,4	90,9	42,8
Гаряче водопостачання	55,6	21,8	48,8	9,5
Газова колонка	16,5	12,3	18,6	11,6
Централізоване газопостачання	86,3	66,4	84,1	62,6
Балонний газ	2,9	24,0	4,4	28,5
Електроплита підлогова	8,2	2,6	7,7	1,1
Ванна або душ	93,8	54,8	87,8	37,3
Телефон	31,5	20,5	39,0	15,8
Сміттепровід	18,8	0,2	20,7	0,1

Джерело: Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) // Статистичний збірник, Держстат., відповідальний за випуск І.І. Осипова, – Київ, – 2016, – 86 с.

У сільській місцевості домогосподарства з дітьми були краще забезпечені наступними зручностями: індивідуальна система опалення 65,8% проти 59,1% у домогосподарствах без дітей, водогін 59,9% проти 44,0%, каналізацією 59,4% проти 42,8%. Гірше житло домогосподарств з дітьми було забезпечене лише центральним опаленням та балонним газом, проте забезпечення гарячим водопостачання домогосподарств з дітьми більше, ніж у два рази перевищує відповідний показник домогосподарств без дітей.

Необхідно зауважити, що житло у міських поселеннях суттєво краще обладнано зручностями. По водогону, каналізації, наявності ванни або душі відсоток обладнання майже у два рази більший. Що стосується центрального опалення та гарячої води, то тут різниця ще більша. Суттєве переважання рівня забезпеченості домогосподарств з дітьми є опосередкованим свідченням того, що ці домогосподарства мешкають у більш сучасному житлі.

Покращення кількісних та якісних характеристик житлових умов є обов'язковим, але не єдиним чинником зростання задоволеності власними житловими умовами. Таке покращення повинно випереджати зміну уяви населення про стандарти житлових умов. У 2016 році у міській місцевості, серед домогосподарств з дітьми дуже задоволеними своїми житловими умовами були лише 1,6% домогосподарств, задоволеними – 56,7% (табл. 1.3.7).

Таблиця 1.3.7

Розподіл домогосподарств України за ступенем задоволення своїми житловими умовами, за типом домогосподарства та місцевістю проживання, 2016 рік, %

	Домогосподарства з дітьми		Домогосподарства без дітей	
	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
дуже незадоволені	4,4	4,9	2,3	3,7
незадоволені	10,0	15,2	8,4	16,0
не дуже задоволені	27,3	34,1	26,9	36,3
задоволені	56,7	43,1	60,4	42,1
дуже задоволені	1,6	2,7	2,0	1,9
<i>Всього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Джерело: Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) // Статистичний збірник, Держстат., відповідальний за випуск І.І. Осипова, – Київ, – 2016, – 86 с.

Отже, більше половини домогосподарств з дітьми у міських поселеннях задоволена власними житловими умовами. Серед домогосподарств без дітей частка дуже задоволених була 2,0%, а частка задоволених була більше – 60,4%.

У сільській місцевості у 2016 році частка домогосподарств з дітьми, які були дуже задоволені своїми житловими умовами, становила 2,7%, задоволених – 43,1%. Тобто, менше половини домогосподарств з дітьми у сільській місцевості були задоволені своїми житловими умовами. Серед домогосподарств без дітей частка дуже задоволених становила 1,9%, а частка задоволених – 42,1%. Найбільша частка дуже незадоволених власними житловими умовами була зафіксована саме у домогосподарствах з дітьми, що проживають у сільській місцевості – 4,9% (див. табл. 1.3.7). Враховуючи, що об'єктивні характеристики свідчать про те, що житло домогосподарств з дітьми краще обладнано, скоріше за

все, це пояснюється більш високими стандартами житла, які притаманні представникам цього типу домогосподарств.

Бідність серед домогосподарств з дітьми. За даними 2016 року, серед різних типів домогосподарств найвищі ризики бідності як за відносним, так і за абсолютним критеріями мають домогосподарства з трьома та більше дітьми, з двома дорослими та із трьома та більше дітьми та домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний. Майже кожне третє домогосподарство з дітьми не «дотягує» до межі відносної бідності, а середньодушові доходи майже 60% домогосподарств з дітьми нижче фактичного прожиткового мінімуму.

Всередині сукупності домогосподарств з дітьми теж є істотна диференціація за показниками бідності. Найкраща ситуація у домогосподарствах, у складі яких є двоє дорослих з однією дитиною (показники становлять 18,4% та 52,6% відповідно). Із появою другої дитини відбувається стрімке зростання показників: відносна та абсолютна бідність збільшується у два рази та 1,3 рази відповідно. Отже, домогосподарства з двома дітьми потрапляють у групу надвисоких ризиків бідності (значення показника становить 36,5 та 68,7% відповідно), помітно випереджаючи домогосподарства з дітьми до 3-х років (табл. 1.3.8).

Майже половина домогосподарств з трьома та більше дітьми є бідними за відносним критерієм (49,0%), а за абсолютним критерієм до бідних відноситься 83,1% таких родин. Завдяки доволі значним виплатам при народженні дитини, серед домогосподарств з дітьми до 3-х років спостерігаються помірні рівні як абсолютної, так і відносної бідності. В 2016 р. рівень відносної бідності серед таких домогосподарств становив 27,1%, за абсолютним критерієм – 59,6%.

Таблиця 1.3.8

Рівень бідності за типами домогосподарств та соціально-демографічними групами у 2016 р., %*

Тип домогосподарства /соціально-демографічні групи населення	Відносний критерій за витратами	Абсолютний критерій за доходами нижче фактичного ПМ
типи домогосподарств		
домогосподарства з дітьми	28,2	59,5
домогосподарства без дітей	17,9	41,2
один дорослий з дітьми	31,4	71,3
двоє дорослих з однією дитиною	18,4	52,6
двоє дорослих із двома дітьми	36,5	68,7
двоє дорослих із трьома і більше дітьми	47,8	85,7
трьоє або більше дорослих з дітьми	32,4	59,7
домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний	44,7	77,7
домогосподарства з дітьми до 3 років	27,1	59,6
домогосподарства з трьома та більше дітьми	49,0	83,1
соціально-демографічні групи населення		
діти віком 0–17 років	29,3	61,1
Україна	23,5	51,1

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: розраховано фахівцями ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України.

Відповідно найбільш вразливою соціально-демографічною групою населення є діти: рівень відносної бідності серед дітей віком 0–17 років становить 29,3%, абсолютної (за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму) – 61,1%, що на 10 в.п. вище від середнього показника по Україні.

Соціальна допомога сім'ям з дітьми. В системі державної допомоги пряме відношення до сімей з дітьми має допомога при народженні дитини. І хоча вона не носить адресного характеру, тобто надається усім сім'ям у випадку народження дитини, тим не менше впливає на скорочення рівня бідності⁶ – у випадку, якщо б ця допомога не надавалася, рівень бідності в Україні становив 23,8%, а в результаті її надання він становить 23,5%. При цьому 24,9% від усієї суми допомоги потрапляє саме бідному населенню, а у структурі загального доходу отримувачів допомоги її частка складає 11,4% (табл.1.3.9).

Таблиця 1.3.9

Показники впливу на бідність за відносним критерієм у 2016 році, %

	Рівень бідності населення		Оцінка адресації коштів допомоги	Оцінка дієвості допомоги
	до виплати допомоги	після виплати допомоги		
Допомога при народженні дитини	23,8	23,5	24,9	11,4
Допомога на дітей одиницям матерям	23,6	23,5	45,6	15,1
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	23,9	23,5	39,6	17,9

Джерело: розраховано фахівцями ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України.

Ще одним категоріальним видом державної допомоги є допомога на дітей, що надається одиницям матерям. Вона справляє менший вплив на скорочення загального рівня бідності (на 0,2 в.п.), однак при цьому характеризується високим рівнем адресності (45,6% суми допомоги потрапляє бідним сім'ям). У структурі загального доходу отримувачів допомога складає 15,1%.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, хоча і не спрямована на дітей напряду, однак переважно її отримують саме сім'ї з дітьми (95% від усіх отримувачів). Її надання сприяє скороченню рівня бідності у країні на 0,5 в.п. При цьому 39,6% суми допомоги потрапляє бідному населенню, а у структурі загального доходу отримувачів вона складає 17,9%, тобто майже п'яту частину.

⁶ Критерій бідності – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат.

1.4. Освіта, виховання та розвиток дітей

Однією з умов становлення оновленої, сильної і незалежної України є забезпечення ефективної, якісної освіти. Держава не тільки надає право, але й гарантує всім дітям доступну та безкоштовну дошкільну, повну загальну середню та професійно-технічну освіту, забезпечує можливість безоплатно або за власні кошти отримати позашкільну та вищу освіту. З метою забезпечення фізичного, психічного та соціального розвитку особистості держава створює рівні умови для доступу дитини до високоякісної освіти через різні форми та за допомогою різних заходів.

Дошкільна освіта. За даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2016 року в Україні нараховувалося 14 949 дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності (на кінець 2015 року – 14 813 закладів), з них: у міських поселеннях – 5,7 тис., у сільській місцевості – 9,2 тис.; державної та комунальної власності – 14 762 заклади, приватної – 187 закладів. У 2016 р. спостерігається збільшення кількості дошкільних закладів серед усіх форм власності (див. рис. 1.4.1), тоді як у 2014 р. зменшення кількості відбулося переважно за рахунок їх скорочення у Донецькій й Луганській областях майже в два рази (відповідно з 1158 у 2013 р. до 569 у 2014-му та з 598 у 2013 р. до 259 у 2014-му)⁷.

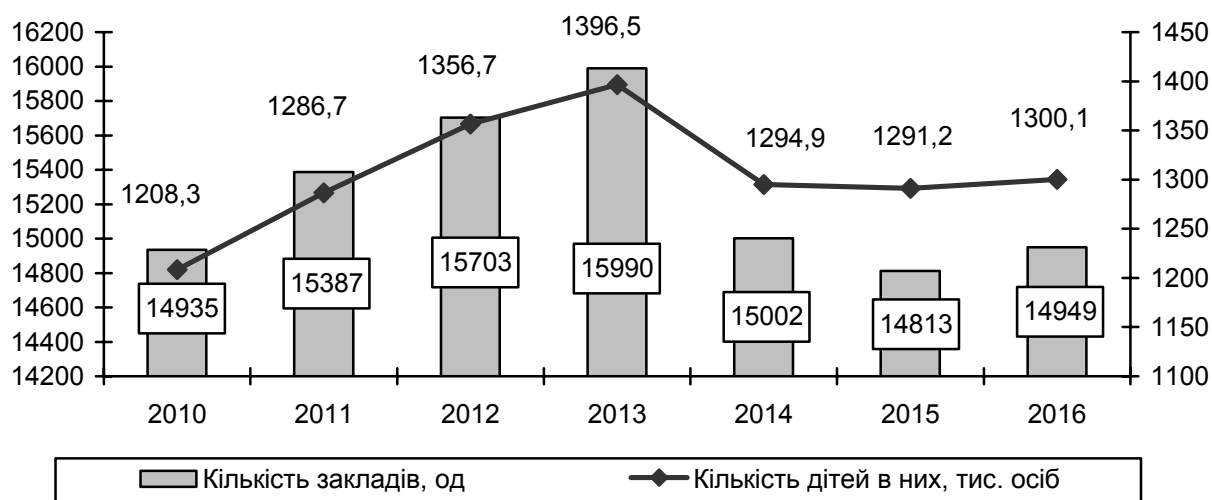

Рис. 1.4.1. Динаміка кількості дошкільних навчальних закладів та кількість дітей в них у 2010–2015 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2010–2013 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

У 2016 р. у дошкільних навчальних закладах налічувалося 1 300,1 тис. дітей (у міських поселеннях – 983,9 тис., у сільських поселеннях – 316,2 тис.), тоді як у попередні роки була дещо менша кількість дітей. У 2014 р. зменшення чисельності відбулося переважно за рахунок Донецької і Луганської областей

⁷ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

(відповідно з 139,7 тис. у 2013 р. до 55,3 тис. осіб у 2014-му та з 58,1 тис. у 2013 р. до 15,7 тис. осіб у 2014-му) ⁸.

У 2016 р. кількість дітей у дошкільних навчальних закладах в Україні у розрахунку на 100 місць становило 113 дітей (у 2015 р. – 114 осіб на 100 місць): у міських поселеннях – 124 особи на 100 місць, у сільській місцевості – 87 осіб на 100 місць (див. рис. 1.4.2).

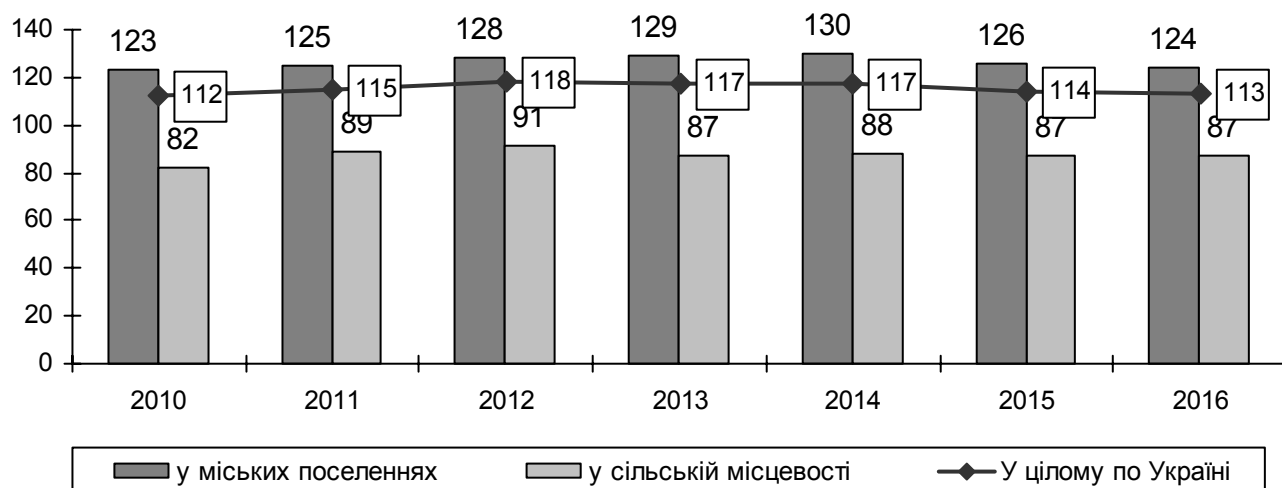

Рис. 1.4.2. Кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Вирішенням проблеми перевантаження дитячих садків може стати розширення мережі приватних закладів, проте такі дитячі садки доступні не всім громадянам через високу вартість послуг. Кількість приватних садків в Україні є незначною – у 2016 р. їх налічувалося лише 187. Варто зазначити, що приватні заклади переважно зосереджені в містах: у міських поселеннях – 164 заклади, у сільській місцевості – 23 заклади⁹.

У цілому по Україні чистий показник охоплення дітей віком 3–6 років дошкільними навчальними закладами у 2016 р. становив 58,1% (у 2015 р. – 57,7%, у 2014 р. – 57,8%, у 2013 р. – 63,2%), у тому числі в міських поселеннях цей показник склав 65,2%, а в сільській місцевості – 44,2%¹⁰.

Законом України «Про дошкільну освіту» визначені державні гарантії щодо здобуття дошкільної освіти дітьми з особливими освітніми потребами, соціальний захист, підтримка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей. Діти із малозабезпечених сімей отримують в дошкільних навчальних закладах безкоштовне харчування, а багатодітні родини сплачують 50% його встановленої вартості.

⁸ Дошкільна освіта України у 2016 році. Статистичний бюлетень/Державна служба статистики України, 2017. – 71 с.

⁹ Дошкільна освіта України у 2016 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2017.

¹⁰ Дошкільна освіта України у 2016 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2017.

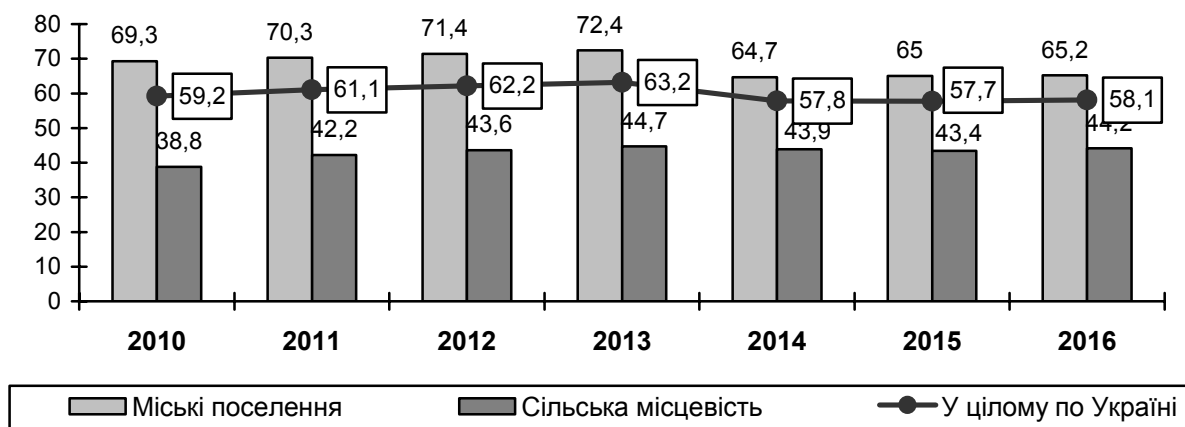

Рис. 1.4.3. Динаміка чистих показників охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–6 років, у % до чисельності населення відповідного віку

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2010–2013 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

В Україні розширена мережа дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу, в яких безкоштовно виховуються і проходять лікування діти з особливими освітніми потребами. Одночасно з отриманням дошкільної освіти вони проходять комплекс лікувально-реабілітаційних заходів. За даними Державної служби статистики України у 2016 р. дошкільні навчальні заклади відвідували 8,9 тис. дітей з інвалідністю, 3,7 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 38,3 тис. дітей, потерпілих від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Дітям з особливими освітніми потребами гарантовано право на відвідування державних і комунальних дошкільних навчальних закладів з гнучким режимом роботи та їх утримання у цих закладах за рахунок держави. У 2016 р. в Україні діяли 1565 закладів, в яких функціонували 4137 груп спеціального призначення, які відвідували 65,6 тис. дітей, а також 351 заклад, що має 1386 санаторних груп, які відвідували 31,0 тис. дітей.

З метою забезпечення дошкільною освітою дітей з особливими освітніми потребами, починаючи з 2015 року у складі дошкільних навчальних закладів створюються інклюзивні групи, в яких задовольняються освітні та соціальні потреби таких дітей, організовано корекційно-розвиткову роботу. За даними Державної служби статистики України на кінець 2016 р. в Україні нараховувалося 210 закладів, які мали інклюзивні групи. У цих закладах працювало 275 інклюзивних груп, розрахованих на 4487 місць.

Однак кількість дітей в інклюзивних групах була значно вищою за кількість місць – 4731 особи. До того ж, дошкільні навчальні заклади, де є інклюзивні групи розповсюджені не в усіх регіонах України. У Івано-Франківській, Сумській та Чернівецькій областях такі дошкільні навчальні заклади взагалі відсутні (у 2015 р. – Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Сумській та Чернівецькій)/

З метою забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в Україні діє мережа дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу (спеціальних та санаторних). На кінець 2016 р. в Україні функціонувало 4137 груп спеціального призначення (у 2015 р. – 4055), в яких отримували корекційну допомогу та дошкільну освіту 65,6 тис. дітей (у 2015 р. – 65,2 тис.); 1386 санаторних груп (у 2015 р. – 1447), в яких виховувалося 31,1 тис. дітей (у 2015 р. – 33,3 тис.), які потребували тривалого лікування та реабілітації¹¹.

Прийняття змін до Закону України «Про дошкільну освіту» щодо типів дошкільних навчальних закладів, а також Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів (затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24. 03. 2016 року № 234), буде сприяти розвитку мережі дошкільних навчальних закладів.

Загальна середня освіта. Упродовж 2010–2016 рр. спостерігалася тенденція зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів. На початок 2016/2017 н.р. нараховувалося 16 858 ЗНЗ, що значно менше ніж у на початок 2014/2015 н.р.¹² (див. рис. 1.4.4).

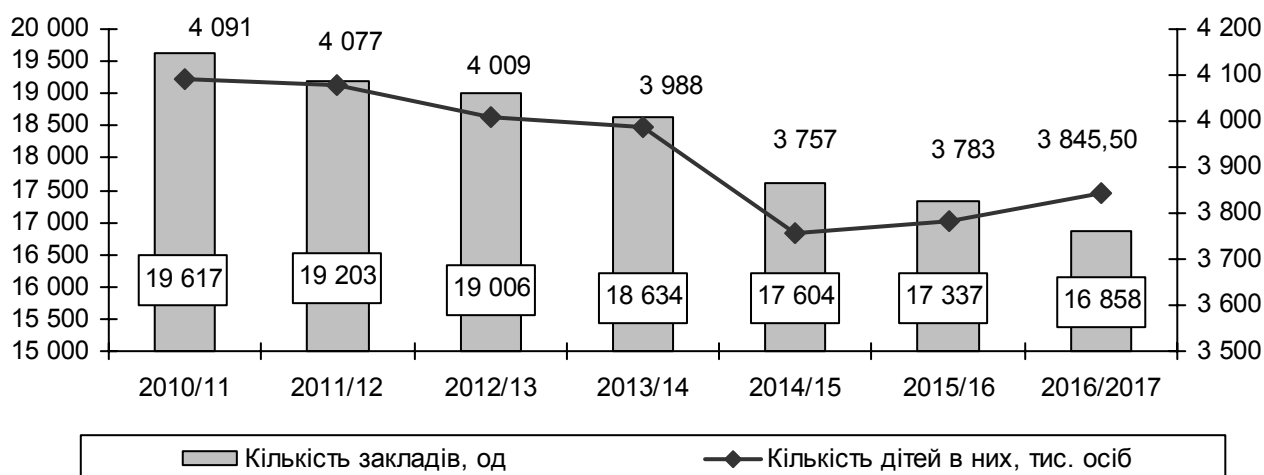

Рис. 1.4.4. Динаміка кількості загальноосвітніх навчальними закладами та кількість дітей в них у 2010/11–2016/17 н.р.

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2010–2013 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Крім того, на початок 2016/2017 н.р. 12 денних ЗНЗ державної та комунальної форм власності перебували на капітальному ремонті та не працювали з інших причин (3 – у міських поселеннях, 9 – у сільській місцевості), а діяльність 241 ЗНЗ призупинена (234 закладів державної та комунальної форм власності, 7 закладів – приватної; 14 закладів у міських поселеннях, 227 – у сільських).

Скорочення кількості ЗНЗ у 2016/2017 н.р. відбулося, перш за все, через

¹¹ Дошкільна освіта України у 2016 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2017.

¹² Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2016/17 навчального року. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. 2017.

реформування освітньої галузі шляхом оптимізації шкільної мережі через зменшення кількості дітей шкільного віку переважно в сільській місцевості (закриття або об'єднання малих сільських шкіл). У 2014/15 н.р. кількість ЗНЗ зменшилася на 1030 закладів порівняно з попереднім навчальним роком, що було спричинено втратою контролю над частиною території Донецької та Луганської областей.

У 2016/2017 н.р. кількість дітей у ЗНЗ збільшилась, яке спричинено збільшенням кількості учнів 1–4-х класів, що є наслідком зростання народжуваності в Україні протягом 2002–2010 рр. Упродовж 2010–2013 рр. кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах скорочувалася через зменшення чисельності дітей відповідної вікової категорії: з 4 090 906 учнів у 2010/2011 н.р. до 3 987 800 учнів у 2013/2014 н.р., у 2014–2015 рр. скорочення відбулося переважно через неврахованість тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

З метою вільного доступу кожної дитини до якісної освіти та впровадження різних форм здобуття дошкільної освіти на базі загальноосвітніх навчальних закладів організуються групи по підготовці дітей старшого дошкільного віку до школи. Упродовж останніх років як кількість груп по підготовці дітей до школи, так і чисельність дітей, які проходять підготовку в цих групах, скорочується, що пов'язано скоріше зі збільшенням мережі комерційних центрів розвитку дитини, де проводиться підготовка дітей до школи, особливо в міських поселеннях.

Охоплення повною загальною середньою освітою дітей віком 6–18 років станом на 01.09.2016 р. становило 98,3% дітей шкільного віку¹³, у т.ч. у міських поселеннях – 98,0%, у сільській місцевості – 99,0%. Тобто охоплення освітою дітей віком 6–18 років залишається досить високим і практично не змінюється впродовж останніх років (див. рис. 4.5).

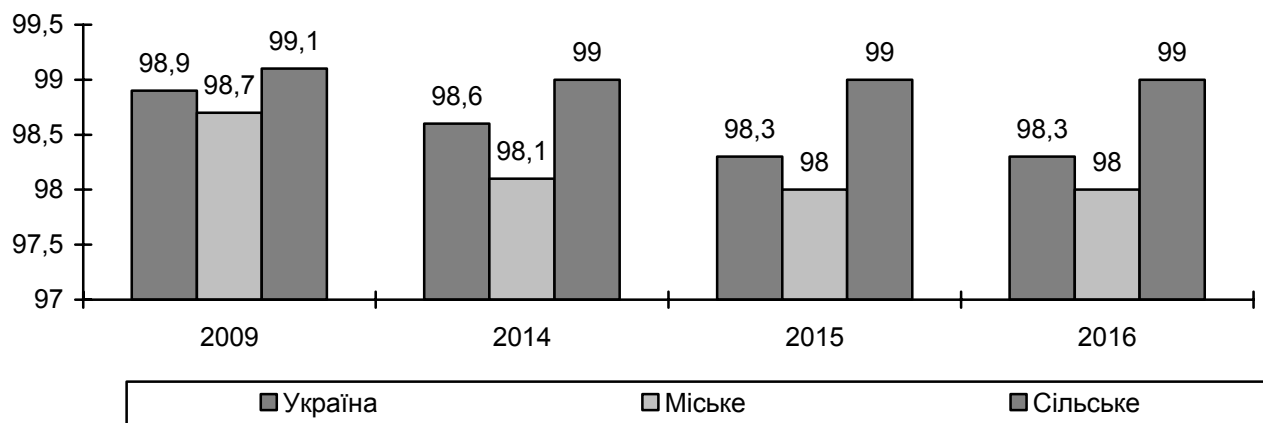

Рис. 1.4.5. Охоплення освітою дітей віком 6–18 років в Україні станом на 1 вересня поточного року у 2010/11–2016/17 н.р.

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

¹³ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Варто зауважити, що останніми роками зростає кількість дітей 6–18 років, які не здобувають повну загальну середню освіту. Станом на 01.09.2016 р. не навчалися для здобуття повної загальної середньої освіти 45 992 особи віком 6–18 років, тоді як станом на 01.09.2009 р. їхня кількість становила 42718 осіб (див. рис. 1.4.6).

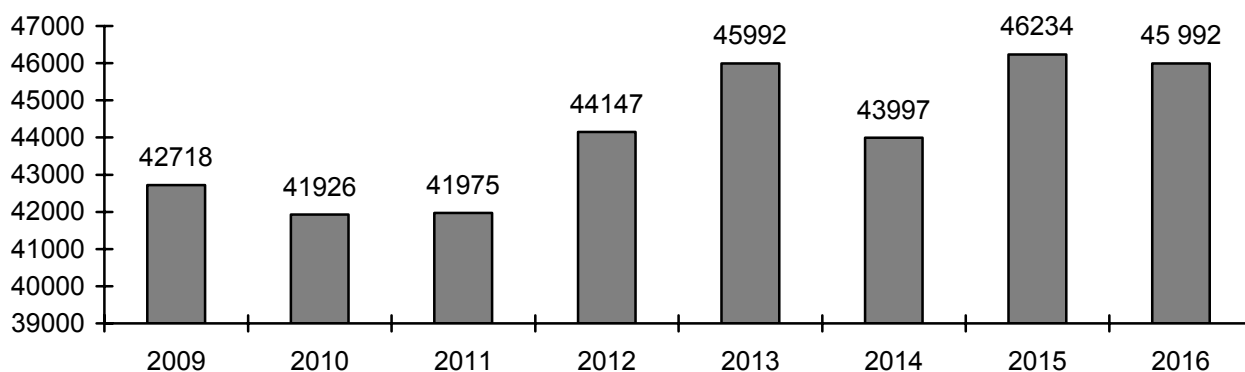

Рис. 1.4.6. Динаміка кількості дітей віком 6–18 років, які не здобувають повну загальну середню освіту, в Україні станом на 1 вересня поточного року у 2010/11–2016/17 н.р.

Джерело: дані Державної служби статистики України

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Серед причин, через які діти віком 6–18 років не здобувають повну загальну середню освіту, переважає інші причини. Частка, яких останніми роками значно зростає. Зменшується частка діти віком 6–18 років, які не здобувають повну загальну середню освіту, через те, що вона навчаються у спеціалізованих закладах для дітей, які потребують корекції розумового розвитку. До того ж, незначним чином зменшується кількість осіб, що навчаються у спеціальних закладах для дітей, дітей з особливими потребами (станом на 01.09.2016 – 14884 особи; на 01.09.2015 – 15 100 осіб, на 01.09.2014 – 15648 осіб; на 01.09.2013 – 17 842 особи, на 01.09.2012 – 17 777 осіб, на 01.09.2011 – 17 889 осіб, на 01.09.2010 – 18 643 особи, на 01.09.2009 р. – 18 711 осіб). Також зменшується частка дітей, які не навчаються через стан здоров'я.

На сьогодні у системі освіти функціонує розгалужена мережа навчальних закладів з різними формами навчання, діяльність яких спрямована на забезпечення доступу до освіти дітей з інвалідністю шляхом здійснення комплексу навчально-реабілітаційних та корекційних заходів. Систему таких закладів складають спеціальні школи з продовженим днем, школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання, загальноосвітні навчальні заклади зі спеціальними та інклюзивними класами.

Прийняття Урядом відповідних рішень щодо розвитку інклюзивного освітнього середовища та виконання завдань передбачених Планом заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року,

затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р., дорученням Прем'єр-міністра України від 04.05.2017 № 15455/6/1-17 щодо виконання Протоколу першого засідання Національної ради реформ на тему: «Освіта, безпека та благополуччя дітей як пріоритет розвитку країни» від 31 березня 2017 року забезпечили передумови для інтегрування дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, у загальноосвітній простір.

За даними Міністерства освіти і науки України у 2016/2017 навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах навчалися 65,6 тис. дітей з інвалідністю, що на 5,69 % більше у порівнянні з попереднім навчальним роком (62,07 тис. дітей). В інклюзивних класах навчалися 4180 учнів, що на 53 % більше у порівнянні з 2015/2016 навчальним роком (2720 учнів), для підтримки яких уведено 1825 посади асистента учителя, що на 83,6 відсотків більше у порівнянні з попереднім роком (994 посад).

У сучасному навчальному процесі покращуються умови доступу до освіти дітей з особливими потребами. Проте у зв'язку з погіршенням демографічної ситуації, змінами в економіці, міграційними процесами зростає кількість шкіл з низькою наповнюваністю, особливо в сільській місцевості. З метою забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти, незалежно від місця їх проживання, здійснюються заходи щодо пошуку нових шляхів функціонування мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема, створюються опорні школи, а більшість реорганізованих шкіл стають їхніми філіями¹⁴.

Професійно-технічна освіта. Упродовж 2010–2016 рр. продовжилося скорочення кількості професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) і кількість учнів у них.

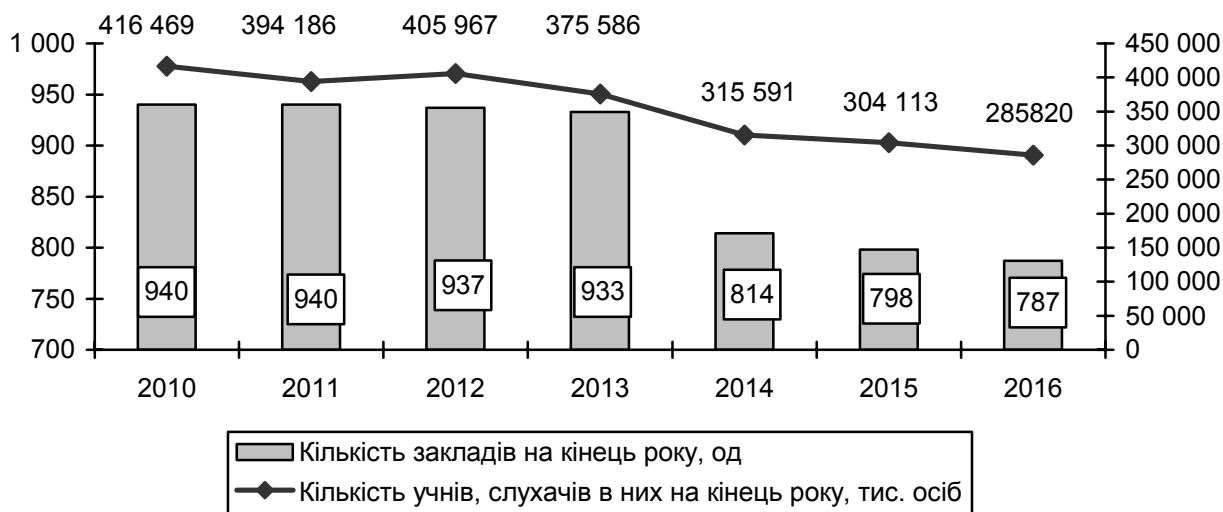

Рис. 1.4.7. Динаміка кількості професійно-технічних навчальних закладів та кількість учнів і слухачів в них на кінець року

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітки: 2010–2013 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

¹⁴ Аналітична інформація Міністерства освіти і науки України щодо стану виконання основних завдань, передбачених Національним планом дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини (2010-2016 р.р.)

На кінець 2016 р. нараховувалося 787 професійно-технічних навчальних закладів (у 2014-му – 814 закладів), де навчалось 285 820 осіб (у 2014-му – 315 591 учнів, слухачів)¹⁵. У 2014 р. скорочення відбулося за рахунок неврахованості інформації частини зони проведення антитерористичної операції.

Основний контингент учнів і слухачів професійно-технічних навчальних закладів – це випускники загальноосвітніх навчальних закладів віком від 15 до 20 років. Більшу частину учнів і слухачів ПТНЗ, як і завжди, складали чоловіки (у 2016 р. – 175 242 чоловіків проти 110 578 жінок; у 2015 р. – 187 067 чоловіків проти 117 044 жінок). Серед учнів професійно-технічних навчальних закладів третину становлять діти з числа соціально незахищених категорій (табл. 1.4.1).

Таблиця 1.4.1

Розподіл учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів на кінець року за окремими групами, 2010–2016 рр., тис. осіб

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сироти і діти, які залишилися без батьківського піклування	18,8	17,9	19,2	17,3	14,1	14,0	13,3
Діти, які мають одного з батьків	65,5	62,6	62,5	57,4	42,2	38,1	35,3
Діти з неблагополучних сімей	10,9	10,5	10,2	8,0	6,9	6,2	6,1
З малозабезпечених сімей	31,9	26,9	24,5	21,9	19,9	18,1	16,1
Особи з особливими потребами	6,1	6,4	6,4	6,4	5,1	5,4	5,0

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Продовжує скорочуватися кількість кваліфікованих робітників, підготовлених професійно-технічними навчальними закладами (рис. 1.4.8).

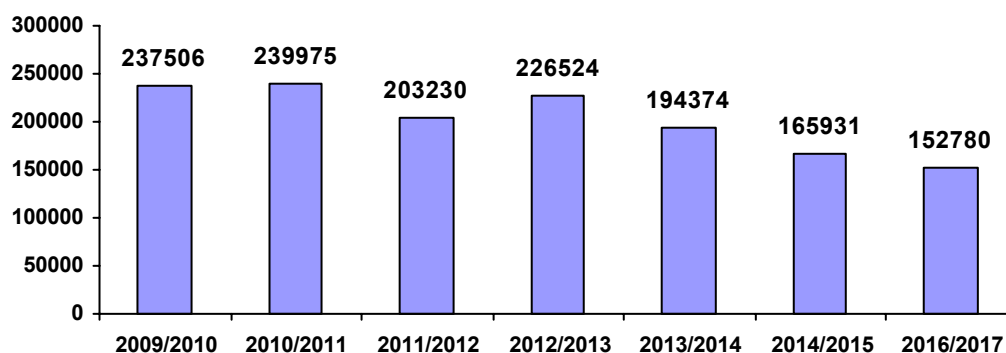

Рис. 1.4.8. Випуск кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами, осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Примітки: 2014–2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

¹⁵ Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2016. – 27 с.

Продовжує скорочуватися кількість працевлаштованих за професією випускників професійно-технічних навчальних закладів: у 2015/2016 н.р. – 124,1 тис. осіб (80,8%), у 2014/2015 н.р. – 131,2 тис. осіб (79,1%), у 2009/2010 н.р. – 200,1 тис. осіб (84,2%). Останній рік дещо зросла частка працевлаштованих за професією випускників професійно-технічних навчальних закладів, попри те, що останні роки частка таких зменшувалася.

У 2015/2016 н.р. збереглася тенденція працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів за напрямками економічної діяльності. Переважно випускники отримували роботу в таких галузях як промисловість (31,0% від усіх працевлаштованих), торгівля і громадське харчування (19,3%), транспорт (16,4%).

За інформацією Міністерства освіти і науки України, у 2016 р. модернізація професійно-технічної освіти визначена одним з пріоритетів діяльності Уряду України, згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня № 418. У рамках цього підготовлено проект Закону України «Про професійну освіту». Крім того, на базі 25 професійно-технічних навчальних закладів створено навчально-практичні центри за трьома професіями: «Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва» (2 центри), «Монтажник санітарно-технічних систем та устаткування» (9 центрів), «Швачка. Кравець. Закрійник» (14 центрів). Уряд виділив 50 млн грн. на придбання сучасного обладнання, устаткування, інструменту для забезпечення їх роботи.

Підсумовуючи варто зазначити, що система професійно-технічної освіти існує відокремлено від потреб ринку праці України. Продовжує зменшуватися кількість професійно-технічних навчальних закладів і кількість учнів в них, тоді як на ринку праці невпинно зростає потреба у робітничих спеціальностях.

Крім того, перед професійно-технічними навчальними закладами стоять завдання щодо вирішення питань, пов'язаних з навчанням та працевлаштуванням осіб з обмеженими можливостями, які складають значну частину учнів і слухачів ПТНЗ. Для цього необхідно проводити організаційні заходи щодо максимального забезпечення їх робочими місцями, обладнанням; нормувати фізичні навантаження, підтримувати належний санітарно-гігієнічний стан приміщень з метою унеможливлення шкідливого впливу виробництва на стан здоров'я учнів тощо.

Забезпечення потреб дитини у культурному та духовному розвитку

Реалізувати свої творчі здібності, здійснити саморозвиток особистості, розвинути інтелектуальну та духовну якість дитина може через позашкільну освіту, які представлена широкою мережею позашкільних навчальних закладів, що функціонують як центри, палаци, будинки, клуби, станції, кімнати, студії, спортивні школи тощо.

За даними Міністерства освіти і науки України, на початок 2016 р. у системі освіти функціонувало 1376 (на початок 2015 р. – 1369) державних і комунальних позашкільних навчальних закладів (будинки, центри, клуби, станції дитячої творчості тощо); працювало 75,2 тис. гуртків (на початок 2015 р. – 79,8 тис.), творчих об'єднань художньо-естетичного, науково-технічного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, фізкультурно-спортивного профілю,

які відвідують 1 228 тис. вихованців (на початок 2015 р. – 1 286 тис.).

Таблиця 1.4.2.

Аналітичні дані кількості позашкільних навчальних закладів та чисельності їх вихованців, на 1 січня відповідного року

Роки	Кількість позашкільних навчальних закладів (без ДЮСШ)	Чисельність вихованців у позашкільних навчальних закладах системи освіти (тис.)	Відсоток дітей, охоплених позашкільною освітою від загальної кількості дітей шкільного віку (%)
2009	1496	-	35,7
2010	1493	-	37,5
2011	1496	1257,3	37,5
2012	1500	1259,6	40
2013	1554	1349,9	40
2014	1484	1475,6	45,3
2015	1369	1286	41,3
2016	1376	1228	-

Джерело: дані Міністерства освіти і науки України.

Примітки: 2014, 2015 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Станом на початок 2016 р. позашкільною освітою найбільша кількість дітей займається у позашкільних закладах у Сумській (97,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку), Черкаській (95,7%), Полтавській (86,3%), Кіровоградській (82,4 %), Київській, Хмельницькій областях та м. Київ (див. рис. 1.4.9). Останніми роками мережа позашкільних навчальних закладів у регіонах в цілому залишалася сталою, було подолано тенденцію до їх безпідставної ліквідації.

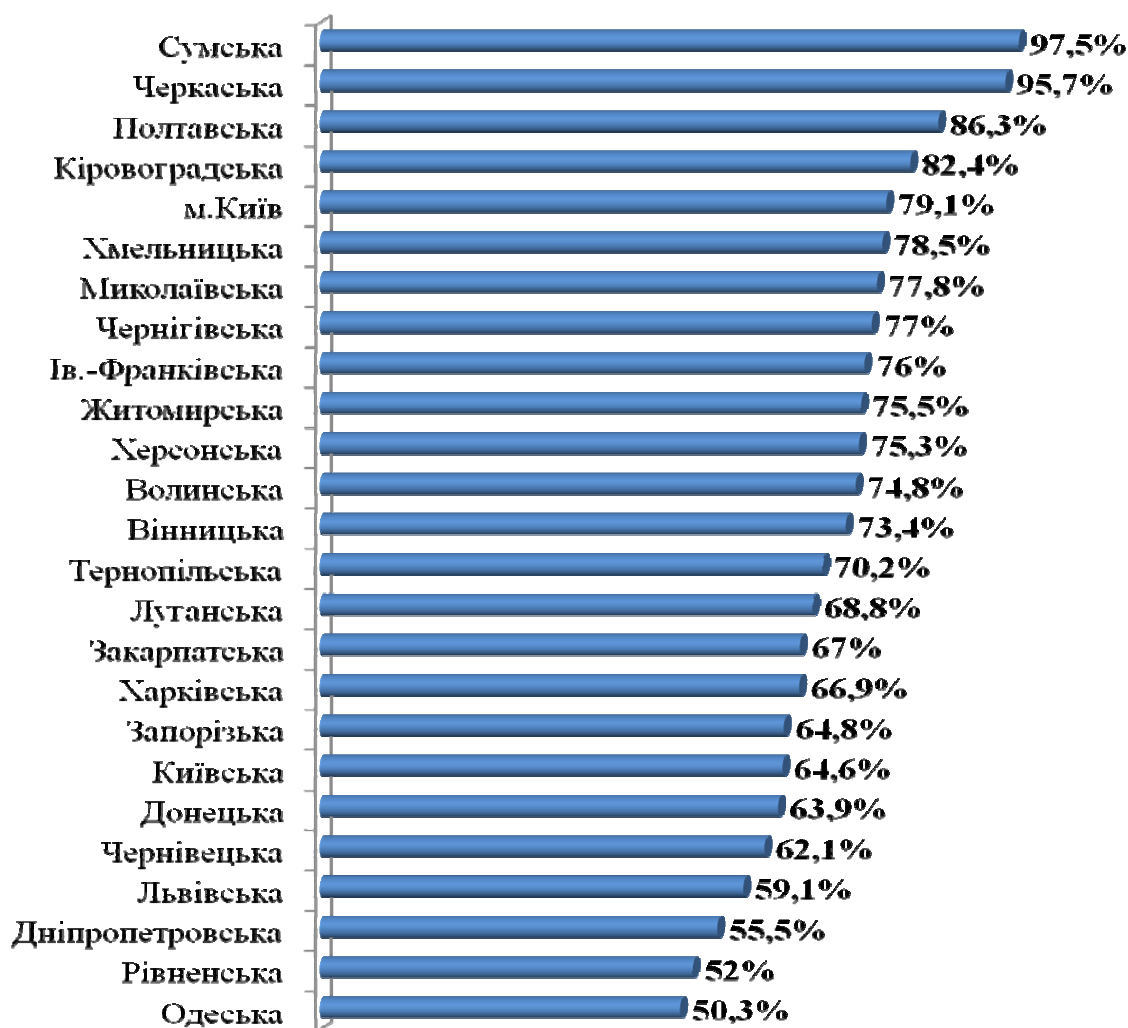

Рис. 1.4.9. Охоплення дітей позашкільною освітою в позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладах станом на початок 2016 р.

Невід’ємною частиною системи позашкільної освіти є позашкільні навчальні заклади еколого-натуралістичного спрямування (еколого-натуралістичні центри, станції юних натуралістів, дитячі ботанічні сади, профільні відділення палаців та будинків творчості дітей та юнацтва). Сьогодні діє таких 130 профільних закладів. На базі обласних, районних та міських еколого-натуралістичних центрів, клубів, станцій юних натуралістів працюють 5,3 тис. гуртків та інших творчих об’єднань. Еколого-натуралістичним напрямом позашкільної освіти охоплено 81 тис. дітей або 9,2 % від загальної кількості охоплених позашкільною освітою.

Одним з ефективних напрямів позашкільної освіти є туристсько-краєзнавчий, який спрямовується на залучення вихованців до активної діяльності з вивчення історії та культури рідного краю, довкілля, географічних, етнографічних, історичних об’єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними вміннями і навичками з туризму та краєзнавства. На сьогодні в Україні працюють 95 центрів (станцій) туризму і краєзнавства, в яких 3,4 тис. гуртків, які відвідують 56 тис. дітей або 8,5 % від загальної кількості охоплених позашкільною освітою.

Дослідницько-експериментальним напрямом позашкільної освіти займаються 32 територіальних відділень Малої академії наук України, діяльність яких спрямована на забезпечення багаторівневої системи виявлення та відбору обдарованих дітей, формування майбутньої наукової еліти. В системі МАН щорічно працюють близько 1,8 тис. наукових гуртків, секцій різних напрямів, в яких до науково-дослідницької роботи залучаються понад 25 тис. старшокласників. Територіальні відділення Малої академії наук України проводять системну роботу з науково обдарованими дітьми середнього та старшого шкільного віку за 10 науковими напрямами.

Крім того, діють 15 центрів військово-патріотичного напрямку (7,7 тис. вихованців), 24 клуби фізичної підготовки (14,3 тис. учнів), 12 дитячих флотилій моряків і річковиків (6,4 тис. дітей).

У минулому навчальному році у зв'язку із процесами децентралізації, формування об'єднаних територіальних громад, активно відбувались процеси оптимізації мережі позашкільних закладів в регіонах. Так, у 2016 році за рішенням місцевих органів влади у зв'язку з відсутністю коштів в місцевих бюджетах припинили свою діяльність Центр науково-технічної творчості учнівської молоді в м. Павлоград Дніпропетровської області; Тарутинський районний центр дитячої творчості, станції юних техніків, юних натуралістів, центр позашкільної творчості в м. Балта Одеської області; Андріївський будинок дитячої та юнацької творчості Андріївської селищної ради Балаклійського району Харківській області; Мукачівська станція юних техніків, Мукачівський центр туризму, краєзнавства, екскурсії та спорту, в Закарпатській області; у Харківській області припинено діяльність Ізюмської станції юних натуралістів та Ізюмської станції юних техніків шляхом приєднання їх до Ізюмського будинку дитячої та юнацької творчості; У Миколаївській області Снігурівську станцію юних техніків приєднано до Снігурівського будинку творчості дітей та юнацтва; в Одеській області Арцизький районний центр еколого-натуралістичної творчості та Малу академію наук учнівської молоді приєднано до Будинку дитячої творчості; у Полтавській області Котелевську станцію юних натуралістів і Котелевський центр дитячої та юнацької творчості реорганізовано в Будинок дитячої та юнацької творчості Котелевської районної ради. Турбує те, що значна частина ліквідованих закладів у східних регіонах працювали з дітьми з числа вимушено переселених осіб. При цьому в жодній області не планується будівництво позашкільних закладів. І це в той час коли з року в рік значно зростає попит населення на позашкільну освіту, особливо в умовах підвищеного інтересу батьків до раннього розвитку дітей; пошуку індивідуальних форм розвитку їх здібностей та обдарувань; ранньої професійної орієнтації; набуття соціально-громадського досвіду; необхідності національно-патріотичного виховання тощо.

Значний вплив на виховання і розвиток дітей відіграють навчальні заклади культури і мистецтв. За даними Міністерства культури України, на початок 2016/17 н.р. налічувалося 1 296 шкіл естетичного виховання (у 2014/2015 н.р. – 1307 шкіл), які перебували у сфері управління Мінкультури (рис. 1.4.10). Упродовж 2009–2013 рр. відбувалося зменшення кількості шкіл естетичного виховання та учнів відбулося у зв'язку із закриттям закладів. Кількість учнів, які

відвідували школи естетичного виховання, на початок 2016/17 н.р. становила 304,7 тис. дітей, що дещо менше, ніж у 2014/15 н.р. (306,1 тис. осіб)¹⁶.

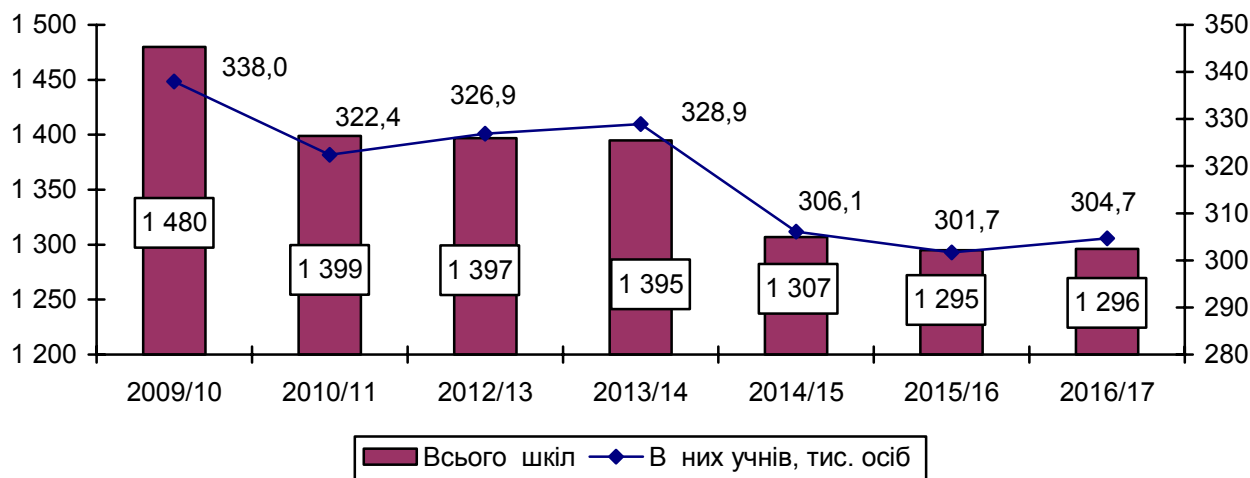

Рис. 1.4.10. Школи естетичного виховання, які перебувають у сфері управління Міністерства культури України

Джерело: дані Міністерства культури України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Упродовж 2014–2017 рр. продовжує зменшуватися кількість дитячих музичних шкіл, дитячих художніх шкіл та дитячих шкіл мистецтв (табл. 1.4.5).

Таблиця 1.4.5

Школи естетичного виховання за напрямком, які перебувають у сфері управління Міністерства культури України

	2009/10	2010/11	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Дитячі музичні школи	905	833	824	821	797	793	787
Вечірні школи загальної музичної освіти	2	2	2	2	2	2	2
Дитячі художні школи	124	118	114	114	108	109	107
Середні художні школи	2	1	2	2	2	1	2
Дитячі школи мистецтв	422	422	432	433	377	370	378
Дитячі хореографічні школи	10	9	9	9	9	8	8
Дитячі школи хорового співу	9	8	8	8	8	8	8
Середні спеціальні музичні школи	6	6	6	6	4	4	4

Джерело: дані Міністерства культури України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

¹⁶ Заклади культури, мистецтва, фізкультури і спорту України. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2016.

У 2016/17 н.р. налічувалося 787 дитячих музичних шкіл (у міських поселеннях – 624, у сільських – 163), 2 вечірні школи загальної музичної освіти (у містах), 107 дитячих художніх шкіл (у міських поселеннях – 106, у сільських – 1), 2 середніх художніх шкіл (у міських), 8 дитячих хореографічних шкіл, 378 дитячих шкіл мистецтв (у міських поселеннях – 292, у сільських – 86), 8 дитячих шкіл хорового співу (у міських поселеннях), 4 середні спеціальні музичні школи (у міських поселеннях). Переважно школи естетичного виховання знаходяться у міських поселеннях, що ускладнює доступ сільських дітей до позашкільної освіти.

За даними Міністерства молоді та спорту України, на кінець 2015 року налічувалося 681 дитячо-підлітковий фізкультурно-спортивний клуб за місцем проживання (у 2010-му – 962 клуби), де займалися 71,1 тис. осіб (у 2010-му – 112,5 тис. осіб).

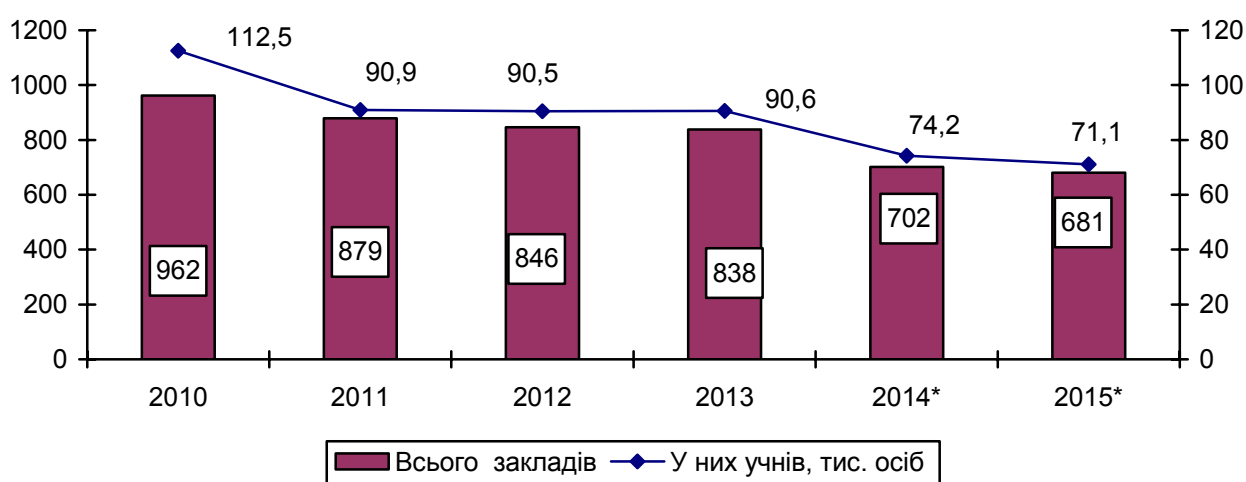

Рис. 1.4.11. Діяльність дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання в Україні на кінець року

Джерело: дані Міністерства молоді та спорту України.

Примітки: 2014–2015 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

На кінець 2016 р. працювало 1 293 дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) та спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву (СДЮШОР), в яких займалося 493,2 тис. дітей. Крім того, налічувалося 34 школи вищої спортивної майстерності (ШВСМ), де займалися 3766 спортсменів. Упродовж 2009–2013 рр. повільно скоротилася кількість дитячо-юнацьких спортивних шкіл та спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, останні роки продовжується зменшення їх кількості, при чому у 2013–2014 рр. це відбувається в наслідок окупації частини території Донецької і Луганської областей та АР Крим (табл. 1.4.6).

Таблиця 1.4.6

Спортивні школи для дітей на кінець року

	Дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ) та спеціалізовані дитячо-юнацькі школи олімпійського резерву (СДЮШОР)		Школи вищої спортивної майстерності (ШВСМ)	
	кількість закладів, од	у них осіб	кількість закладів, од	у них осіб
2009	1 690	625 701	34	3 828
2010	1 687	615 911	35	4 077
2011	1 672	605 502	34	4 199
2012	1 664	601 933	35	4 321
2013	1 567	607 338	35	4 262
2014*	1 436	526 834	33	3 868
2015*	1 363	495 710	34	3 849
2016*	1 293	493 246	34	3 766

Джерело: дані Міністерства молоді та спорту України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Відповідно до Бюджетного кодексу України, починаючи з 2016 року, основним джерелом фінансування дитячо-юнацьких спортивних шкіл є кошти місцевих бюджетів та позабюджетні кошти. Відтак, в регіонах здійснюється оптимізація цих закладів з урахуванням реальної чисельності вихованців закладів, кадрового потенціалу, наявної матеріальної бази зареєстрованих спортивних шкіл та ресурсних можливостей територіальних громад».

Серед закладів, напрямком роботи яких є розвиток дитячої творчості та організація дозвілля дітей, є також мережа клубних закладів. За даними Міністерства культури України, на кінець 2016 року в Україні функціонувало 17 133 клубних закладів, що дещо менше ніж на кінець 2015 р. (17 195 тис.), проте більше, ніж у 2013 р. (18 452 тис.). З них на кінець 2016 р. 91% розташованих у сільській місцевості, тоді як на кінець 2009 р. у сільській місцевості було розташовано 88% таких закладів (табл. 1.4.7).

Таблиця 1.4.7

Діяльність клубних закладів на кінець року

	Кількість закладів			
	усього	у тому числі		
		у міських поселеннях	у сільській місцевості, од.	у сільській місцевості, у % від загальної кіль-ті
2016	17 133	1 599	15 534	90,7
2015*	17 195	1 604	15 591	90,7
2014*	16 823	1 521	15 302	91,0
2013	18 452	2 057	16 395	88,9
2012	18 476	2 080	16 396	88,7
2011	18 537	2 119	16 418	88,6
2010	18 593	2 122	16 471	88,6
2009	18 718	2 189	16 529	88,3

Джерело: дані Міністерства культури України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції без даних непідконтрольних територій Луганської, Донецької областей, АР Крим, м. Севастополя.

На кінець 2016 р. у клубних закладах працювало 94,9 тис. клубних формувань, з них 39,7 тис. – для дітей (або 41,8% від загальної кількості), у роботі яких брали участь 505,0 тис. дітей (або 44,7% від загальної кількості учасників).

Таблиця 1.4.8

Клубні формування та кількість учасників в них на кінець року

	Кількість клубних формувань, одиниць			У них учасників, осіб		
	всього	з них		всього	з них	
		для дітей	у % до загальної кількості		дітей	у % до загальної кількості
2016	94 895	39 656	41,8	1 128 908	505 046	44,7
2015	94 879	39 471	41,6	1 149 498	510 426	44,4
2014	91 795	37 702	41,1	1 101 117	476 071	43,2
2013	106 378	45 104	42,4	1 366 363	615 024	45,0
2012	106 195	44 526	41,9	1 343 803	599 563	44,6
2011	106 443	44 376	41,7	1 340 106	597 581	44,6
2010	107 565	44 599	41,5	1 354 253	604 095	44,6
2009	108 800	45 598	41,9	1 371 630	613 907	44,8

Джерело: дані Міністерства культури України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

¹ Любительські об'єднання та клуби за інтересами, колективи самодіяльної художньої творчості (у т.ч. оркестрові та інструментальні, вокально-хорові, хореографічні, пісні і танцю, театральні, кінофотостудії, дискотеки, фізкультурно-оздоровчі, курси, інші).

У роботі клубних закладів з дітьми головними проблемами залишаються недостатнє фінансування, застаріла матеріально-технічна база та низький рівень забезпечення навчально-методичними матеріалами і кваліфікованими кадрами. Для вирішення цих проблем необхідно активізувати існуючі форми роботи з дітьми, а також розвивати нові підходи по роботі з дітьми, надавати якомога більших можливостей для організації їх цікавого та змістовного дозвілля.

Центрами задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб дітей також є бібліотечні заклади. Шляхом комп'ютеризації, підключення до Інтернету, комплектування новою літературою, у тому числі, аудіо та відеозаписами, бібліотеки забезпечують якісне обслуговування особливо цієї категорії населення.

В Україні функціонують 975 спеціалізованих бібліотек для дітей, сфери впливу Міністерства культури України, що обслуговують 2427400 користувачів, з них: дітей віком до 18 років 1587400, в т.ч. дітей до 7 років — 193600, дітей до 15 років — 1484400, дітей віком 15–17 років — 103600. 766 бібліотек мережі мають 3198 комп'ютерів; у 452 бібліотеках застосовують 1478 одиниць мультимедійного обладнання (табл. 1.4.9).

Таблиця 1.4.9

Динаміка кількості бібліотек для дітей та юнацтва

	2000	2005	2010	2013	2014*	2015*	2016*
Усього бібліотек, од	1309	1277	1231	1209	993	1040	1017
у тому числі							
для дітей	1239	1210	1178	1160	953	998	975
для юнацтва	70	67	53	49	40	42	
Бібліотечний фонд, тис. прим	44230,8	42768,1	36114,4	33299,6	26554,2	28486,2	35910,7
у тому числі (у %):							
українською мовою	35	39	43	45	50	49	50
російською мовою	64	60	56	54	49	50	49

Джерело: дані Міністерства культури України.

Примітки: 2014, 2016 – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Широке впровадження інформаційних технологій призвело до кардинальних змін у роботі бібліотек для дітей, торкнувшись не лише бібліотекарів, а й форм та якості обслуговування. Бібліотеки не тільки широко використовують інформацію, розміщену в мережі Інтернет, формують служби, що допомагають користувачам зорієнтуватися в морі Інтернет-ресурсів, але й створюють власні інформаційні продукти, які представляють на своїх веб-сайтах.

Джерелом розвитку духовних цінностей, глибоких переживань, почуттів і нових відкриттів для дитини є театри, музеї, концерти, а особливо дитячі театри та театри ляльок. Кількість музеїв упродовж 2015–2016 рр. збільшується. Музеями України проводиться активна культурно-освітня діяльність, що з року в рік урізноманітнюється і набуває інноваційних форм. Поряд з екскурсійно-лекційною роботою, яку систематично проводять співробітники музеїв серед шанувальників мистецтва та насамперед в середовищі дітей та молоді, особливою популярністю стають майстер-класи, тематичні заняття та інтегровані уроки-екскурсії у широкому спектрі тем, що стосуються профілів музеїв.

Упродовж 2015–2016 рр. майже незмінними залишаються показники щодо театрів. У 2016 р. працювало 7 дитячих театрів (окрім театру ляльок) та 25 театрів ляльок (у т.ч. театр тіней). Загальна кількість відвідувачів дитячих театрів (окрім театрів ляльок) у 2016 р. становила 354,7 тис. осіб, театрів ляльок (у т.ч. театру тіней) – 1 080,2 тис. осіб (див. табл. 1.4.10).

Упродовж 2015–2016 рр. скоротися кількість відвідувань зоопарків, у тому числі й дітьми, проте у 2016 р., порівняно з 2014 р., ці показники дещо зросли.

На організацію дитячого дозвілля спрямована також діяльність концертних організацій та самостійних професійних колективів. У 2016 р. такими організаціями було проведено 3 839 концертів для дітей, які відвідало 520,8 тис. дітей, тоді як у 2015 р. для дітей було проведено 4124 концертів, які відвідали 530,4 тис. дітей.

Таким чином, система позашкільних навчальних закладів у сучасних умовах залишається недостатньо розвиненою, знижується рівень охоплення дітей

позашкільною освітою. Особливої уваги держави потребує питання розширення мережі закладів культури, спорту та дозвілля. Для вирішення цих проблем необхідне створення нових наукових підходів до всебічного виховання і розвитку дітей, розширення інфраструктури позашкільних установ, закладів культури та спорту.

Таблиця 1.4.10

Кількість закладів культури та мистецтв та кількість відвідувачів в них

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*
Всього бібліотек, тис. од.	19,5	19,3	19,2	19,1	16,9	17,3	17,0
у тому числі:							
у міських поселеннях	4617	4615	4543	4 504	3357	3562	3 479
у сільській місцевості	14870	14711	14673	14 631	13532	13710	13 524
у сільській місцевості, у % від загальної кіль-ті	76,3	76,1	76,4	76,5	80,1	79,4	79,5
Театри							
Кількість, од.	128	121	121	122	113	113	112
Кількість відвідувань за рік, млн.	6,0	6,2	6,3	6,4	5,4	5,6	5,8
Кількість дитячих (крім театрів ляльок) театрів							
Кількість, од.	10	8	8	8	7	7	7
Кількість відвідувань за рік, тис. осіб	356,4	392,0	397,6	432,1	331,8	362,6	354,7
Кількість театрів ляльок (у т.ч. театри тіней)							
Кількість, од.	27	27	27	27	25	25	25
Кількість відвідувань за рік, тис. осіб	1 152,2	1 170,8	1 148,8	1 173,2	1 049,3	1 079,2	1080,2
Концертні організації							
Кількість, од.	76	75	78	76	73	73	76
Кількість слухачів за рік, млн.	3,7	3,7	4,2	4,1	2,4	2,5	2,6
З них							
концертів для дітей							
Кількість, од.	6808	6557	5952	6047	4249	4124	3839
Кількість слухачів за рік, тис. осіб	903,1	949,4	858,6	879,3	581,4	530,4	520,8
Музеї							
Кількість, од.	511	531	553	568	543	564	576
Кількість відвідувань за рік, млн.	18,0	18,1	18,9	18,7	14,2	15,1	15,8
з них							
учнів, слухачів та студентів							7,8
Демонстратори фільмів							
Кількість (на кінець року), тис.	2,1	2,1	1,6	1,5	1,3	1,1	...
Кількість глядачів на сеансах за рік, млн.	8,3	14,2	15,0	12,7	10,6	10,9	...
Зоопарк							
Кількість, од.	7	7	7	8	8	8	8
Кількість відвідувань, тис.	1747,6	1740,3	1648,4	1662,1	1600,1	1680,0	1666,2
У тому числі дітьми	612,0	604,8	569,1	587,8	556,1	638,9	641,2
Цирк							
Кількість, од.	10	10	10	10	8	7	7
Кількість спектаклів, од.	3071	2915	2862	2903	2475	2 422	2412
Кількість глядачів, тис. осіб	1421,2	1330,5	1262,3	1321,2	857,5	869,3	814,2

Досить гостро, у зв'язку з воєнними діями на території України, постає питання значного перевантаження закладів освіти, особливо на території Донецької та Луганської областей, що контролюється Україною. Крім того, діти, які проживають у буферній зоні Донецької та Луганської областей, взагалі не мають доступу до будь-якої освіти, не кажучи вже про культурний і духовний розвиток. Також існує проблема, що велика кількість гуртків, цікавих і привабливих, є не просто платними, а вимагають суттєвої плати від батьків, що унеможливорює повноцінний творчий розвиток дітей.

1.5. Захист прав дітей різних категорій

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. За даними Міністерства соціальної політики України, загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували на первинному обліку на кінець 2016 року становила 71 178, з них у тому числі дітей-сиріт 21 319.

Варто зазначити, що протягом 2016 року збереглася тенденція щодо зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що підтверджується як абсолютними так і відносними даними (див.рис.1.5.1).

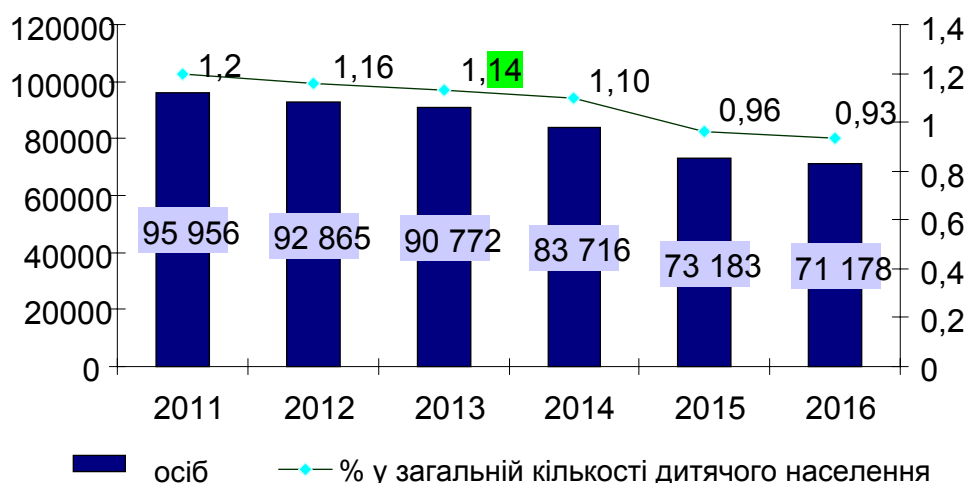

Рис. 1.5.1. Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на кінець року (за даними Міністерства соціальної політики України)

У 2016 році збереглося переважання кількості дітей, які втратили статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, над кількістю дітей, яким було надано цей статус. Так, у 2016 році ця різниця становила 2 005 дітей (2015 р. – 2 250 осіб, 2011 р. – 2 163 особи); протягом 2016 року 10 132 дітям надано статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, а з 12 137 дітей цей статус був знятий. Основними причинами зняття статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, як і у попередніх роках, стали: досягнення повноліття, усиновлення, повернення дитини на виховання до батьків або до одного з них. Як бачимо, попри загальне зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

ситуація щодо надання відповідного статусу в цілому не змінюється.

Виходячи з якнайкращого забезпечення інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, найбільша увага приділяється їх передачі на виховання саме до сімейних форм улаштування (усиновлення, опіка та піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу).

Усиновлення дитини є найбільш захищеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки лише завдяки усиновленню дитина стає повноцінним членом нової родини. Однак, із більш ніж 71 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують захисту й підтримки, законодавчі підстави для всиновлення мають понад 17 тис. дітей (близько 24 %).

Варто зазначити, що у 2016 році вдалось призупинити тенденцію попередніх років щодо зменшення кількості усиновлених дітей. Так, у 2016 році усиновлено 1 884 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, проти 1 868 осіб у 2015 році (див.рис.1.5.2).

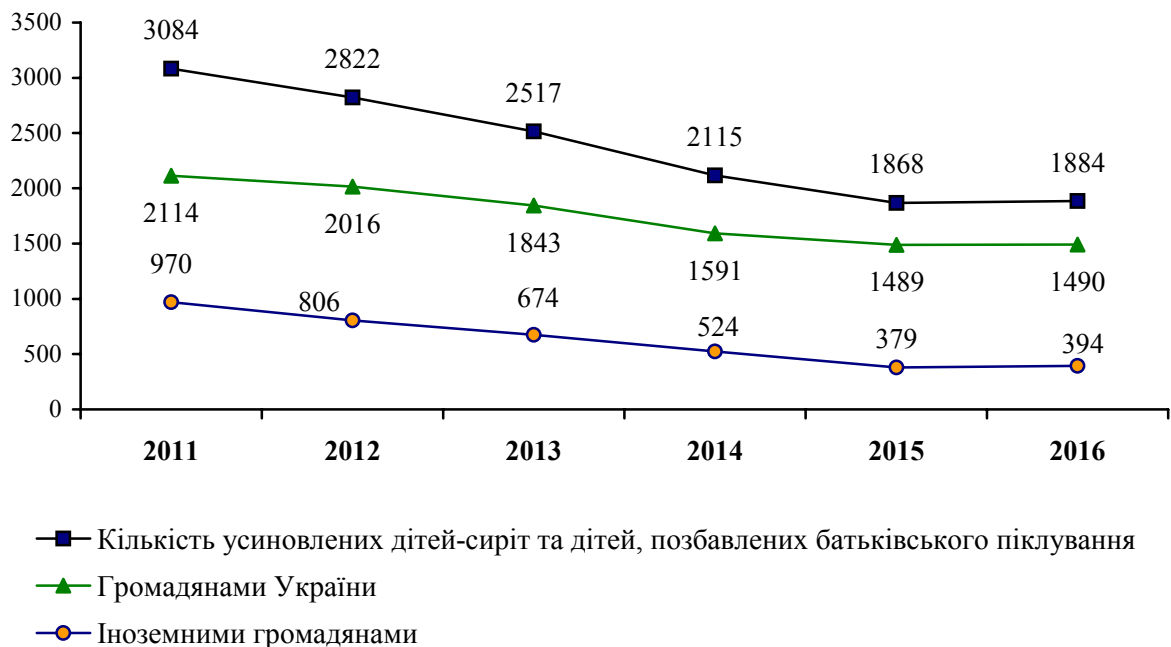

Рис. 1.5.2. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених протягом 2011–2016 років, на кінець року
(за даними Міністерства соціальної політики України)

Однак, з 2014 року показники усиновлення дітей в Україні подаються без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО, непідконтрольній українській владі. Така ситуація безперечно вносить негативні корективи щодо кількості усиновлених дітей в Україні, оскільки до 2014 року щорічно громадянами України усиновлювалось:

в АР Крим понад 100 дітей, (останні відомості отримано з Криму та Севастополя за січень–лютий 2014 року, протягом яких було усиновлено 14 дітей);

– в Донецькій області понад 200 (у 2016 р. було усиновлено – 94 дитини);

– в Луганській – понад 100 дітей (у 2016 р. – 36 дітей).

Також необхідно визнати, що у державних органах влади відсутня інформація щодо влаштування дітей на тимчасово-окупованій території та в зоні проведення АТО, непідконтрольній українській владі.

Незважаючи на роботу в складних умовах проведення антитерористичної операції за період 2014–2016 років в Донецькій області усиновили 462 дитини (355 українцями, 107 – іноземцями), в Луганській – 143 дитини (119 – українцями, 24 – іноземцями).

Збереглась позитивна тенденція попередніх років щодо переважання національного усиновлення над міждержавним. На сьогодні національне усиновлення майже вчетверо переважає над міждержавним (протягом 2016 року громадянами України усиновлено 1 490 дітей, іноземцями – 394). А в період з 2000 до 2005 року іноземці усиновлювали майже в 1,5 рази більше ніж громадяни України.

В Україні зберігається позитивна тенденція щодо збільшення сімей, які бажають усиновити дитину. У 2016 році на обліку кандидатів в усиновлювачі перебувало близько 1 800 подружніх пар та одиноких громадян, з них: менше 20 % одиноких громадян (у 2012 році таких сімей було 1 567).

Попри певні позитивні зрушення у 2016 році, все ж кількість усиновлень українцями є ще досить низькою, що також обумовлено їх орієнтацією на всиновлення здорових дітей молодшого віку (див. табл. 1.5.1), а більшість дітей, які очікують на усиновлення, – це діти від 10 років і діти з великих родинних груп, і майже кожен п'ятий з тих, які можуть бути усиновлені, здорові.

Таблиця 1.5.1

Віковий розподіл усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2016 році

(за даними Міністерства соціальної політики України)

<i>Вік дитини</i>	<i>Громадянами України</i>	<i>Іноземними громадянами</i>
До 1 року	549	16
1–2 роки	358	25
3–5 років	340	69
6–10 років	187	87
11–17 років	56	197

За даними Міністерства соціальної політики України, за результатами 2016 року було усиновлено 137 дітей з інвалідністю (проти 131 у 2015 році), з них 26 – громадянами України та 111 – іноземними громадянами (проти 28 та 103 дітей у 2015 році відповідно). Також у звітному році 194 сім'ї громадян України усиновили дітей з родинних груп – братів та сестер (по 2 дітей – 154 сім'ї, по 3 дітей – 36 сімей, 4 сім'ї – більше 3), а у 2015 році таких сімей було 186 (по 2 дітей – 155, по 3 – 30, більше 3 – 1).

Отже, пріоритетним завданням у сфері усиновлення все ще залишається мотивування громадян України до усиновлення двох–трьох братів і сестер (дотримання принципу родинного походження) в одну сім'ю та не тільки здорових дітей.

Середній показник національного усиновлення дітей в Україні у відношенні до кількості дітей, які перебувають на обліку з усиновлення, становить 8,7 % іноземними громадянами – 2,3 %. В той же час 66,7 % (майже 11,5 тисяч) від загальної кількості дітей, які можуть бути усиновлені, влаштовані в сімейні форми виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу).

Відмічається подальше зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, перебувають під опікою та піклуванням. Станом на кінець 2016 року вже 91,6 % (65 161 дитина) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебували у сімейних формах виховання.

Найбільш поширеною формою виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й надалі залишається *опіка та піклування*. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою та піклуванням громадян, на кінець 2016 року становила 51 753 дитини, що становить 72,7 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проти 66 % на кінець 2011 року).

За активної державної підтримки розвитку сімейних форм виховання, зокрема *прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу*, з року в рік зберігається позитивна тенденція щодо збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які в них виховуються (див. табл. 1.5.2.). Так, на кінець 2016 року в таких сім'ях виховувалось уже 13 408 дітей, що складає 18,8 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні (що на 8,4 % більше, ніж на кінець 2011 року).

Таблиця 1.5.2

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, на кінець року
(за даними Міністерства соціальної політики України)

На кінець року	Дитячі будинки сімейного типу		Прийомні сім'ї		% дітей, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	Кількість нововлаштованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу протягом року
	кількість дитячих будинків	кількість дітей	кількість сімей	кількість дітей		
2011	598	4041	3445	5949	10,4	1505
2012	740	4932	3856	6819	12,7	2407
2013	881	5890	4199	7579	14,8	2488
2014	918	6081	4123	7449	16,8	1744
2015	939	6169	3901	7187	18,3	1516
2016	973	6415	3797	6993	18,8	1422

З метою підтримки сімейних форм виховання протягом 2016 року законодавчо унормовано ряд важливих питань, зокрема:

1) Законом України від 17.05.2016 № 1366-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання батькам-вихователям додаткових соціальних гарантій» передбачено надання одному з батьків-вихователів, які перебувають у трудових відносинах із підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи, права скористатися відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також уточнено, що зазначеним видом відпустки може скористатися лише один із прийомних батьків.

2) Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 458 «Про внесення змін до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю» передбачено забезпечення діяльності дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї у разі їх переміщення до іншої адміністративно-територіальної одиниці (зміна місця роботи батьків, покращення житлових умов, купівля або отримання у спадок будинку, квартири, необхідність лікування батьків або дітей тощо) та недопущення одночасного застосування в дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї різних форм влаштування дітей тощо.

3) Постановою Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 № 520 «Про внесення змін до пункту 8 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» прийнято зміни, що дозволять посилити захист прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, на виплату соціальної допомоги, що гарантована державою, та сприятиме широкому охопленню таких дітей сімейними формами виховання.

У зв'язку з розвитком сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зі зменшенням загальної кількості дітей цієї категорії та дотриманням пріоритетності їх влаштування в сім'ї громадян, продовжилась позитивна тенденція щодо зменшення як чисельності *вихованців інтернатних закладів* загалом (див. рис. 1.5.3), так і дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що в них виховуються.

Станом на кінець 2016 року діяло:

– 11 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Міністерства освіти і науки України (2015 р. – 23, 2011 р. – 72), в яких навчалось 894 дитини (2015 р. – 2 078, 2011 р. – 9 269);

– 35 дитячих будинків системи Міністерства освіти і науки України (2015 р. – 40, 2011 р. – 104), в яких перебувало 1403 особи (2015 р. – 1 444, 2011 р. – 4244);

– 49 дитячі будинків-інтернатів, що перебувають у сфері управління Міністерства соціальної політики України (2015 р. – 49, 2011 р. – 55), де

утримувалося 2 041 дитини (2015 р. – 2 174, 2011 р. – 3 576);

– 41 будинок дитини, що перебувають у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України (2015 р. – 40, 2011 р. – 48), в яких перебувало 2 621 дитини (2015 р. – 2 415, 2011 р. – 3 507).

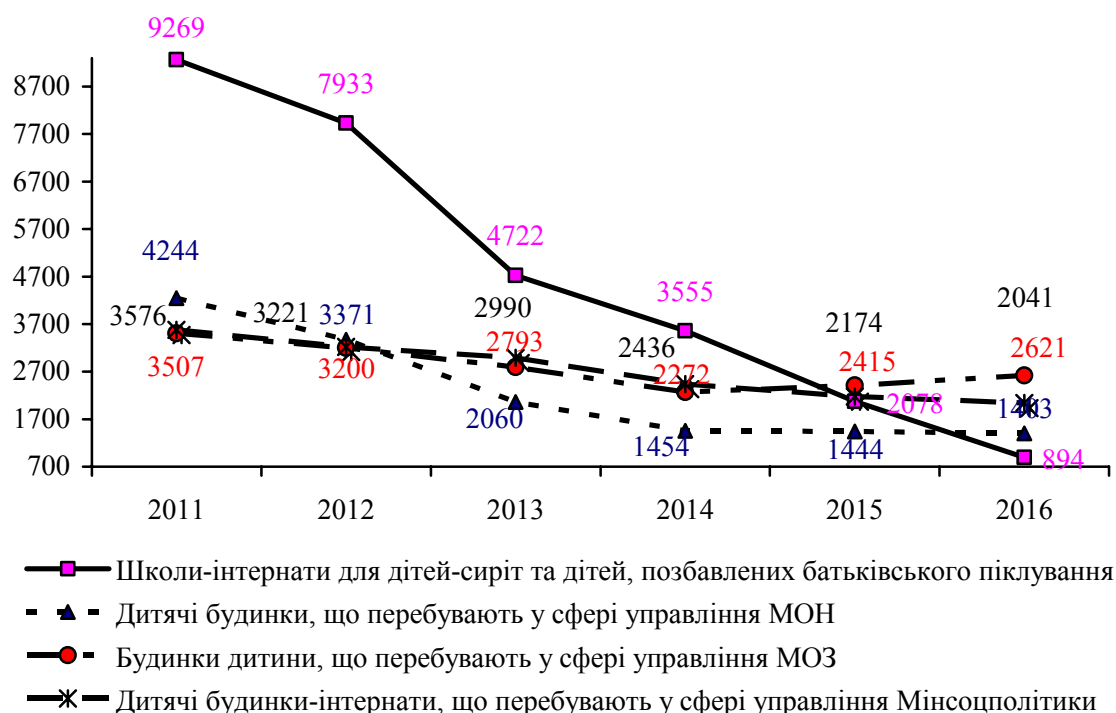

Рис. 1.5.3. Кількість вихованців інтернатних закладів (у загальній чисельності дітей, які перебувають у закладах, крім сиріт враховані діти, які мають батьків)
(за даними Державної служби статистики України)

У рамках реалізації Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що діє до 2017 року, обласними державними адміністраціями виконуються регіональні програми, в яких передбачені заходи щодо реформування та вдосконалення мережі інтернатних закладів усіх типів, перепрофілювання та оптимізація їх функціонування.

Внаслідок проведеної роботи за останні п'ять років найбільше зменшилася мережа дитячих будинків системи Міністерства освіти і науки України – на 69 закладів та 2 841 дитину та мережа шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – на 61 заклад та 8 375 дітей.

Упродовж 2016 року в дитячих будинках системи Міністерства освіти і науки України перебувало 692 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування (2015 р. – 787, 2011 р. – 2 914); будинках дитини системи Міністерства охорони здоров'я України – 1 256 осіб (2015 р. – 1 166, 2011 р. – 2 068); будинках-інтернатах системи Міністерства соціальної політики України – 998 особи (2015 р. – 1 116, 2011 р. – 1 865).

Водночас, за даними Міністерства освіти і науки, протягом 2016 року службами у справах дітей до інтернатних закладів направлено 899 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а в 2015 р. – 1 297. Найбільше дітей

направлено з Одеської, Донецької та Дніпропетровської областей.

Потребують розв'язання деякі питання щодо функціонування будинків-інтернатів в Україні. Так, попри збереження позитивної тенденції до скорочення чисельності вихованців – дітей віком від 4 до 18 років, зростає чисельність підопічних у молодіжних відділеннях дитячих будинків-інтернатів (див. табл. 1.5.3.). Склад вихованців/підопічних **із значною кількісною перевагою повнолітніх осіб** не відповідає основному призначенню дитячих будинків-інтернатів.

Таблиця 1.5.3

Порівняльна таблиця кількості дитячих будинків-інтернатів та чисельності вихованців / підопічних впродовж останніх років
(за даними Міністерства соціальної політики України)

№№ з/п	Показник	Дитячі будинки-інтернати		
		станом на 01.01.2015	станом на 01.01.2016	станом на 01.01.2017
1	Кількість установ	49	49	49
2	Чисельність підопічних (осіб віком 18–35 років)	3 562	3 687	3 764
3	Чисельність вихованців (дітей віком 4–18 років)	2 436	2 174	2 041
4	Разом осіб	5 998	5 861	5 805

Прикрим є той факт, що серед дітей, які навчаються, а головне проживають та утримуються в інтернатних закладах **всіх типів**, є діти, що не є сиротами, не мають серйозних вад розвитку або захворювань, а лише тому, що їх сім'ї перебувають у складних життєвих обставинах.

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2016 року, частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від загальної чисельності дітей, що перебувають в інтернатних закладах різних типів, форм власності та підпорядкування, становила лише близько 8 % (6 298 осіб). Варто зазначити, що серед них лише 1 264 дитини виховувалося в загальноосвітніх школах інтернатах, інші – в спеціальних, санаторних школах-інтернатах та дитячих будинках для дітей з інвалідністю), і близько 30 відсотків дітей з особливими освітніми потребами.

Завдання щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей визначено одним із головних для держави та відображено в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25.08.2015 № 501.

Протягом 2016 року робочою групою з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (створеної розпорядженням Президента України від 25.12.2015 р. № 818/2015-рп), розроблено проект Стратегії деінституалізації (2017–2025 рр.). Метою зазначеної стратегії є зміна системи інституційного догляду дитини на систему, яка забезпечує її догляд та виховання в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. При цьому

визначено, що цей процес не обмежиться лише виведенням дітей із закладів інституційного догляду та влаштуванням їх у сім'ї. Він повинен попереджувати скерування дітей до інтернатних закладів і створювати нові можливості для дітей та сімей отримувати підтримку у власній громаді. (Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р затверджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу).

Разом з тим, досі актуальними питаннями залишаються: перегляд і зміна механізму фінансування інтернатних закладів (адже у 2015 році середня вартість утримання дитини в інтернатному закладі році становила 7,8 тис. грн. на місяць, а у сімейній формі влаштування на дитину виплачується близько 4 тис. грн.); розроблення нормативно-правових актів щодо модифікації підходів до функціонування закладів інституційного догляду та виховання дітей (визначення поняття «інституційний догляд дітей», введення обмежень та спеціальних умов для влаштування дітей, перегляд типів закладів інституційного догляду, тощо).

З метою забезпечення найкращих інтересів дітей, що проживають у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2016 році законодавчо введено поняття «наставництво» (Закон України від 08.09.2016 №1504-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва»). Створення інституту наставництва допоможе таким дітям отримати індивідуальну підтримку та допомогу, насамперед у підготовці до самостійного життя. Також наказом Міністерства соціальної політики України від 26.09.2016 № 1067 затверджено Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ).

Разом з тим варто констатувати, що нині склалася критична ситуація щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Так, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли повноліття у 2016 році, становить 9 252 осіб, з них: перебувають на квартирному обліку – 3 094 особи; потребують взяття на квартирний облік – 392 особи.

Протягом 2016 року лише 249 осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, отримали житло, і 176 осіб даної категорії отримали житлове приміщення з фонду соціального призначення.

Загалом кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які на кінець 2016 року мали житло, становила 48 214 осіб, що складало 67,7 % від загальної кількості дітей даної категорії, в тому числі: на праві власності – 8 360 (17,3%) осіб; на праві користування – 39 854 (82,7 %) осіб. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які не мали житла, становила 22 964 особи, що складає 32,3% від загальної кількості дітей цієї соціальної групи.

Нормами законодавства України визначено, що питання забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, а також відповідальність за збереження житла і повернення його дітям та особам вказаної категорії після завершення їх перебування у відповідному закладі або сімейних форм виховання, належать до повноважень місцевих державних адміністрацій, органів

місцевого самоврядування. Однак у їх діяльності, на жаль, питання забезпечення житлом дітей та осіб зазначеної категорії відходять на другий план і темпи забезпечення їх житлом є низькими.

Так, станом на 1 січня 2017 року кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, які числяться на квартирному обліку та потребують поліпшення житлових умов, становить 26 671 особа, з них: віком від 16 до 18 років – 5 250 дітей; від 18 до 23 років – 15 708 осіб; до 35 років – 5 309 осіб; старше 35 років – 404 особи.

Варто зазначити, що з метою забезпечення реалізації гарантованих Конституцією України прав на житло дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, що стали внутрішньо переміщеними внаслідок тимчасової окупації АР Крим та проведення антитерористичної операції на сході країни, розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа» (реєстр. № 5045 від 26.08.2016 р.). прийнятий за основу Верховною Радою України (Постанова ВРУ 18.05.2017 № 2040-VIII). Проектом передбачено для взятих на облік внутрішньо переміщених дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким виповнилось 16 років, а також осіб з їх числа реалізацію права зараховування на квартирний та соціальний квартирний облік за місцем обліку внутрішньо переміщених осіб.

В контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей необхідно розглядати запровадження нової для України послуги патронату над дитиною, як альтернативи інституційному догляду дітей, які через складні життєві обставини тимчасово не можуть проживати у власних родинах (Закон України 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми»). Дана послуга сімейного патронату є комплексною, що передбачає тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини у сім'ї патронатного вихователя та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування та здатності виховувати дитину.

Законом України 20.12.2016 № 1794-VIII «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо оплати послуг патронатних вихователів» передбачено державну субвенцію місцевим органам виконавчої влади на розвиток послуг патронату над дітьми як альтернативи притулкам, інтернатам. Що, в свою чергу, повинно стимулювати місцеві органи влади запроваджувати послугу сімейного патронату та поступово закривати інтернати.

Основним кроком у процесі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей повинен стати розвиток соціальних послуг для сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Адже лише завдяки ранньому виявленню сімей з дітьми, які перебувають або можуть потрапити у складні життєві обставини, та надання їм комплексу соціальних послуг можна запобігти вилученню дитини з сімейного середовища.

За інформацією Міністерства соціальної політики України на 1 січня 2017 року соціальними послугами було охоплено 449 тис. сімей найуразливіших

категорій населення (в яких виховувалося 555 тис. дітей), з них понад 19,2 тис. сімей (в них 36 тис. дітей), у яких був ризик вилучення дитини з сім'ї до закладів державного утримання. У результаті наданих послуг у 10362 сім'ях збережено право на виховання в родині 20388 дітей, що становить 56 % від кількості дітей, щодо яких існував ризик або факт вилучення з сім'ї, зокрема:

- 18376 дітей, щодо яких був ризик відібрання від батьків, залишилися у біологічних сім'ях;
- 1627 дитини повернуто в сім'ю з інтернатних закладів, де вони перебували за заявою батьків;
- 418 новонароджених дітей, щодо яких був ризик відмови, залишилися зі своїми матерями.

Нині на обліку служб у справах дітей перебуває понад 28 тис. **дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах**. При цьому майже 95 % з них проживають у сім'ях, у яких батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків.

З метою подолання соціального сирітства, дитячої бездоглядності та безпритульності, запобігання правопорушенням серед неповнолітніх у регіонах України систематично проводиться ціла низка профілактичних заходів (рейдів). У ході проведення цих профілактичних заходів обстежуються традиційні місця перебування безпритульних дітей: підвали, теплотраси, вокзали, ринки, електропоїзди. З дітьми та їх батьками проводиться робота з роз'яснення законодавства України, спрямованого на охорону дитинства, вживаються заходи з надання матеріальної допомоги сім'ям з дітьми, які цього потребують.

Під час зазначених заходів увага приділяється питанням недопущення вживання дітьми чи збуту дітям алкогольних та тютюнових виробів, наркотичних засобів та психотропних речовин, втягнення дітей до найгірших форм дитячої праці, вчинення по відношенню до них насильства, жорстокого поводження з ними.

За результатами проведення рейдів у 2016 році службами у справах дітей попереджено понад 28 тис. батьків (у 2011 році 33,2 тис.) та притягнуто до відповідальності 8,5 тис. батьків (у 2011 році 14,3 тис.) за ухиляння від своїх батьківських обов'язків.

З метою забезпечення права дітей на зростання у безпечному середовищі та на виховання у сім'ї головними завданнями є забезпечення раннього виявлення сімей з дітьми, які перебувають або можуть потрапити у складні життєві обставини; сприяння сімейному вихованню дітей; забезпечення розвитку й доступності послуг сім'ям з дітьми на рівні громади.

Діти, які перебувають у конфлікті із законом. Соціально небезпечним явищем у дитячому та молодіжному середовищі, що негативно впливає на розвиток і формування молодшої особистості, є протиправна поведінка.

За даними офіційної статистики, протягом останніх років рівень злочинності в дитячому середовищі в Україні постійно знижується. Так, кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, у 2016 році становила 4 218 осіб, що на 69,1 % менше ніж у 2011 році (13 655 осіб).

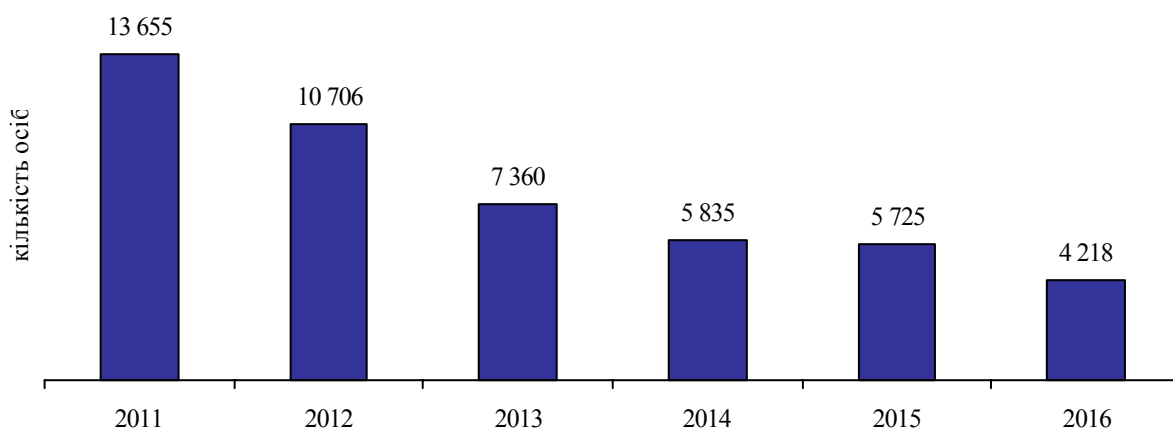

Рис. 1.5.4. Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення
(до 2012 року – за даними Міністерства внутрішніх справ України, з 2013 року – за даними Генеральної прокуратури України)

Стійка тенденція до зменшення кількості виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини, може бути пов'язана з багатьма чинниками, зокрема, скороченням частки неповнолітніх у загальній кількості населення; процесуальними змінами, що відбулися після прийняття Кримінально-процесуального кодексу у 2012 році; злочинність дітей, особливо стосовно злочинів невеликої і середньої тяжкості, є високолатентною.

Структура підліткової злочинності залишається незмінною протягом останніх років. Переважна більшість усіх злочинів, які скоюють неповнолітні, – це злочини майнового характеру. За даними Генеральної прокуратури України, у 2016 році майже 62,3 % неповнолітніх, які скоїли злочини, скоїли крадіжки (у 2011 р. – 68,9 %), 10 % – грабіж (у 2011 р. – 10 %), 8,1 % – злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту та 3,1 % – шахрайство (у 2011 р. 4 % та 2 % відповідно). У загальній кількості дітей, які скоїли злочини, частка дітей, які скоїли злочини у стані алкогольного сп'яніння – 4,8 %.

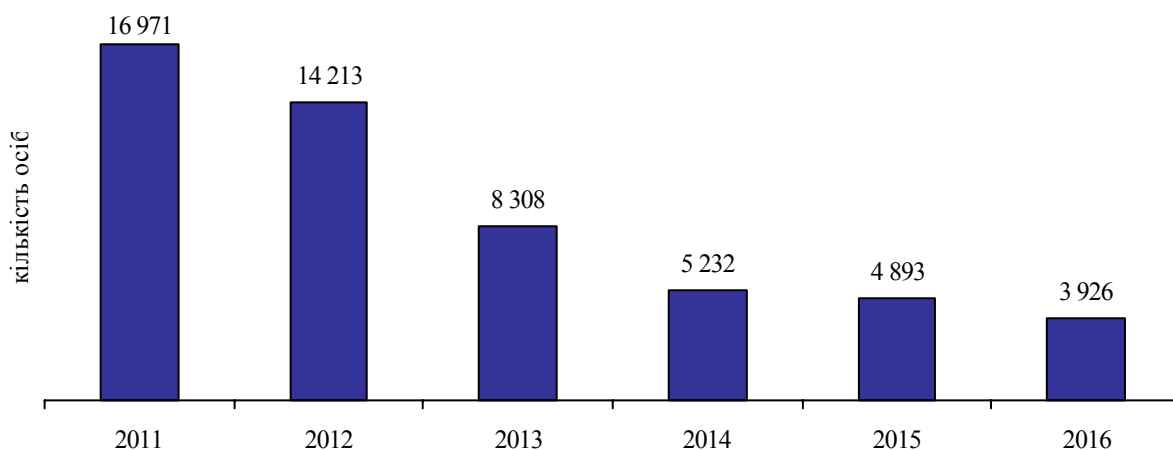

Рис. 1.5.5. Чисельність неповнолітніх, які перебувають на обліку в підрозділах превентивної діяльності з ювенальної превенції, на кінець року
(за даними Національної поліції України)

Протягом останніх років продовжується також позитивна тенденція попередніх років щодо зниження абсолютної чисельності неповнолітніх, які перебувають на обліку в підрозділах превентивної діяльності з ювенальної превенції органів поліції (до 2016 року у відділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ). Їх чисельність у 2016 році скоротилась на 19,8 % проти 2015 року та на 76,9 % проти 2011 року (див. рис. 1.5.5).

Якщо порівнювати з 2011 роком, серед цих дітей зростає частка тих, хто має одного з батьків (у 2016 р. – 35,5 % (1 394), у 2011 р. – 30,9 % (5 250)) та тих, що не мають батьків (у 2016 р. – 5,3 % (207), у 2011 р. – 4,9 % (830)). Проте серед їх загальної чисельності зменшилась частка дітей, які виховуються в дитячих будинках, інтернатах (у 2016 р. – 2,3 % (92), у 2011 р. – 5,3 % (907)) та тих, хто не навчається і не працюють (у 2016 р. – 10,3 % (403 особи), у 2011 р. – 17,3 % (2 932 особи)).

Попри постійне зменшення кількості виявлених неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення (4 218 осіб у 2016 році проти 13 655 осіб у 2011 році), серед них зростає частка тих, хто в подальшому засуджується за скоєння цих злочинів. Так, у 2016 році 82,4 % неповнолітніх, хто підозрювався у скоєнні злочинів (4 218 особи) були засуджені за скоєння злочинів (проти 63,6 % (13 655 осіб) у 2011 році). Структура видів злочинів, щодо яких були засуджені діти, залишається незмінною протягом останніх років: найбільша частка з них була засуджена за крадіжки (65 % у 2016 р., 64,3% у 2011 р.), грабіж (9,2 % у 2016 р., 11,6 % – у 2011 р.), злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (9,8 % у 2016 р., 5,4 % – 2011 р.).

Варто також зазначити, що останніми роками спостерігається збільшення кількості тяжких злочинів, учинених неповнолітніми з особливою жорстокістю. Так, у 2016 році 1,2 % засуджені за скоєння умисно тяжкого тілесного ушкодження (проти 1,1 % у 2011 році) та 0,6 % – за умисні вбивства (проти 0,3 % у 2011 році). Багато в чому таке зростання жорстокості дитячої злочинності може бути пов'язане з тим, що досить часто агресивна та кримінальна поведінка позитивно відображається у засобах масової інформації, створюючи заплутану картину прийнятих суспільних норм у межах певних молодіжних субкультур.

У 2016 році продовжилася тенденція попередніх років щодо скорочення чисельності неповнолітніх, які були засуджені до позбавлення волі й відбувають покарання у виховних колоніях для неповнолітніх, що може свідчити про гуманізацію кримінально-виконавчого процесу в цілому.

Станом на 01.01.2017 у 6-ти виховних колоніях трималося 304 засуджених (на 44 особи менше, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року), з яких 21 дівчина (у 2015 р. – 25 дівчат). Динаміка чисельності засуджених у спеціальних виховних установах свідчить про стабільну тенденцію до її зменшення. У зв'язку зі зменшенням неповнолітніх засуджених до позбавлення волі скорочується і чисельність виховних колоній для неповнолітніх: з 10 (8¹⁷) у 2011 р. до 6 у 2016 р. Станом на 01.01.2017 у виховних колоніях відбувають покарання 13 дітей-сиріт (у 2015 р. – 9), дітей з інвалідністю у виховних колоніях немає (у 2015 р. – 2). 129

¹⁷ Державна служба статистики України.

(42 %) вихованців до засудження не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали у неповних сім'ях, як правило, низького матеріального статку. 23 особи (8 %) виховувалися у спеціальних виховних закладах Міністерства освіти і науки України (училища соціальної реабілітації, інтернати для дітей сиріт тощо)¹⁸.

Конституційне право на освіту неповнолітніх, які потрапили до місць позбавлення волі забезпечується наявністю загальноосвітніх навчальних закладів, крім того при п'яти колоніях функціонують професійно-технічні навчальні заклади, що дають можливість здобути професію та отримати документи про професійно-технічну освіту¹⁹.

Звичайно ж у сучасних умовах основною ідеєю державної політики у в цьому напрямку повинне бути запобігання дитячих злочинів ще до їх вчинення. Так, у 2016 році Департаментом патрульної поліції розпочато впровадження моделі співробітництва шкіл і поліції «Шкільний офіцер поліції» у чотирьох пілотних містах України (м. Київ, м. Одеса, м. Львів, м. Івано-Франківськ) з метою профілактики негативних явищ та правопорушень у шкільному середовищі через взаємодію міських підрозділів поліції з адміністраціями навчальних закладів. За закладом закріплюється працівник поліції, який пройшов спеціальне навчання щодо особливостей проведення роботи з дітьми шкільного віку. Діяльність шкільних офіцерів поліції зосереджена головним чином на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями всіх класів за програмою «Школа і поліція», реагуванні на інциденти, що сталися на території школи.

Як свідчить практика, одним з найбільш ефективних методів профілактики правопорушень серед дітей є забезпечення їх організованими формами дозвілля. Саме тому в усіх регіонах Національною поліцією з 2016 року проводиться робота в рамках меморандумів про співпрацю з Фізкультурно-спортивним товариством «Динамо» України та Федерацією футболу України у сфері організації та проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів для дітей.

Варто підкреслити, що з початком реформування правоохоронних органів відбуваються кардинальні зміни в існуючій системі профілактики правопорушень і надання допомоги неповнолітнім, які вступили в конфлікт із законом. Так, на сьогоднішній день відповідно до законодавства лише підрозділи Національної поліції мають право вживати заходів як щодо запобігання правопорушенням з боку дітей та стосовно дітей, так і щодо захисту прав дитини, стосовно якої вчинено правопорушення. Замість підрозділів кримінальної поліції у справах дітей були створені підрозділи ювенальної превенції, проте їх чисельність була суттєво скорочена, що утруднює забезпечення в повному обсязі захисту прав дітей. Необхідною є оцінка функцій, що виконувались раніше, та приведення роботи підрозділів у відповідність до об'єму завдань, покладених законодавством перед уповноваженими підрозділами Національної поліції.

Результат роботи з дитиною залежить від комплексності наданих соціальних послуг їй, її родині та найближчому оточенню. Так для

¹⁸ За інформацією Управління ресоціалізації засуджених та адміністративних стягнень Департаменту пробачії Міністерства юстиції України.

¹⁹ За інформацією Управління ресоціалізації засуджених та адміністративних стягнень Департаменту пробачії Міністерства юстиції України.

профілактичної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, та мінімізації ризику повторного вчинення ними кримінальних правопорушень використовується Банк профілактичних програм. Дані програми рекомендовано Міністерством соціальної політики України для використання міськими та районними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді під час роботи з надання соціальних послуг неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, та мінімізації ризику повторного вчинення ними кримінальних правопорушень.

При чотирьох міських центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді працюють центри відвідування для дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Соціальні послуги базуються на дружньому підході до кожної дитини. У результаті залучення дітей до участі у комплексних заходах, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, діти мають нагоду змінювати свою мотивацію та поведінку, досягнути позитивних змін у житті, та сформувати навички готовності до самостійного життя.

Діти з інвалідністю. Гострою соціально-медичною проблемою в Україні є дитяча інвалідність – попри щорічне загальне зменшення дитячого контингенту в країні частка у ньому дітей з інвалідністю залишається незмінною і становить близько 2,1 %. Так, за даними Міністерства соціальної політики України на кінець 2016 року в Україні зареєстровано 156 099 дітей з інвалідністю у віці до 18 років, що становить 2,05 % від усього дитячого населення країни (у 2011 році – 2,08 % або 166 164 дитини). Також залишаються незмінними і основні причини первинного встановлення інвалідності: вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення, хвороби нервової системи, розлади психіки й поведінки.

Для вирішення проблем та задоволення потреб дітей з інвалідністю в Україні створено мережу закладів, які надають соціальні та реабілітаційні послуги. На кінець 2016 року в системі Міністерства соціальної політики України функціонувало 152 реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, з них 8 установ державної форми власності, які належать до сфери управління Міністерства соціальної політики України. Протягом звітнього року у зазначених реабілітаційних установах отримали реабілітаційні послуги 19 030 осіб з інвалідністю, з них 14 786 дітей з інвалідністю, в тому числі 1 017 дітей, віком до двох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, що надавалися з урахуванням фактичних потреб осіб зазначеної категорії на підставі індивідуального плану реабілітації складеного даними установами з метою реалізації індивідуальних програм реабілітації.

Результатом виконання реабілітаційної програми реабілітації дитини з інвалідністю є досягнення спроможності до самообслуговування, самостійного проживання, забезпечення інтеграції її в суспільство. Після завершення курсу реабілітації 1 328 дітей з інвалідністю були інтегровані до освітніх навчальних закладів (за віком) та 129 продовжили навчання у вищих навчальних закладах.

Для дітей, які через інвалідність потребують постійного спеціалізованого догляду, у системі Міністерства соціальної політики України на кінець 2016 року функціонували 49 дитячих будинків-інтернатів та одне дитяче відділення при будинку-інтернаті для дорослих, у яких проживали 2 041 дитина з фізичними,

інтелектуальними та психічними порушеннями.

Процес удосконалення нормативно-правової бази діяльності інтернатних установ продовжується. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. №978 «Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю» прийнято нову редакцію Типового положення про дитячий будинок-інтернат, у якому, зокрема, реабілітаційні заходи визначаються як одні з пріоритетних у діяльності установи, запроваджується новий підхід до надання соціальних послуг шляхом укладення договору. Також новою редакцією передбачається *створення при інтернатних установах різних інноваційних відділень: денного догляду, п'ятиденного стаціонарного догляду, транзитного перебування, підтриманого проживання, паліативного догляду*. Такі нововведення сприятимуть поступовому переходу до надання соціальних послуг у не інституційних формах²⁰.

Відповідно до пункту 6 Типового положення про дитячий будинок-інтернат, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 978, у будинку-інтернаті можуть діяти відповідно до типових положень, затверджених Мінсоцполітики, такі відділення: *молодіжне відділення для підопічних; відділення (групи) денного догляду; відділення (групи) п'ятиденного стаціонарного догляду; відділення (групи) транзитного перебування; відділення (групи) підтриманого проживання; відділення (групи) паліативного догляду*. Враховуючи наведене, вказане положення проекту Доповіді потребує перегляду²¹.

У результаті співпраці Міністерства соціальної політики України та регіональних органів виконавчої влади за рахунок коштів місцевих бюджетів, благодійних, спонсорських коштів та інших джерел фінансування утворено і діють 65 відділень (груп) денного догляду дітей з інвалідністю, осіб з інвалідністю та громадян похилого віку, утворені при діючих соціальних установах, зокрема 5 з них діють на базі дитячих будинків-інтернатів Одеської, Дніпропетровської та Полтавської областей. Також відділення денного догляду функціонують при центрах соціальної реабілітації дітей-інвалідів та при територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Загалом у цих відділеннях соціальну послугу денного догляду отримують понад 2,0 тис. дітей з інвалідністю.

В Україні розширена мережа дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу, в яких безкоштовно виховуються і проходять лікування діти з особливими освітніми потребами. Одночасно з отриманням дошкільної освіти вони проходять комплекс лікувально-реабілітаційних заходів. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2016 році дошкільні навчальні заклади відвідували 8 892 дитини з інвалідністю.

Окрім того, у країні функціонує 1 916 дошкільних навчальних закладів, які мають групи спеціального призначення для дітей з вадами розвитку. Загалом такі заклади відвідують 96,6 тис. дітей.

²⁰ Мінюст.

²¹ Мінюст.

З метою забезпечення дошкільною освітою дітей з особливими освітніми потребами, починаючи з 2015 року у складі дошкільних навчальних закладів створюються інклюзивні групи, в яких задовольняються освітні та соціальні потреби таких дітей, організовано корекційно-розвиткову роботу. У 2016 році функціонувало 275 таких груп, що на 159 груп більше у порівнянні з 2015 роком (116 груп).

Після здобуття дошкільної освіти подальше формування особистості дітей з особливими потребами, забезпечення їх соціально-психологічної реабілітації, трудової адаптації здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах. За статистичними даними у 2016/2017 навчальному році функціонувало 333 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчались 39 596 учнів з особливими освітніми потребами. З урахуванням процесу деінституціалізації за п'ять років кількість закладів зменшилась на 49 одиниць, чисельність учнів – на 6 731 особу (у 2011/2012 н. р. функціонували 382 заклади, в яких навчалось 46 327 осіб).

Разом з тим, відповідно до збільшення чисельності дітей з тяжкими, поєднаними порушеннями розвитку (інтелектуальні порушення помірного, тяжкого ступеня, ускладнені розладами спектра аутизму, порушеннями опорно-рухового апарату, слуху, зору та інші), розширюється мережа навчальних закладів для таких дітей – навчально-реабілітаційних центрів (НРЦ) та відповідно учнів у них: 2015/2016 н. р. – 58 (6,4 тис. учнів), 2016/2017 н. р. – 71 (7,9 тис. учнів). Важливо, що у реабілітаційних відділеннях навчально-реабілітаційних центрів лікувально-профілактичну допомогу, реабілітаційні послуги можуть отримувати не тільки учні центрів, але й діти з інвалідністю, які навчаються в інклюзивних класах (групах) дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, а також за індивідуальною формою.

В Україні щороку набуває поширення інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір, у тому числі шляхом впровадження інклюзивного навчання. Зокрема, у 2016/2017 навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах навчалися 65,6 тис. дітей з інвалідністю, що на 5,7 % більше у порівнянні з попереднім навчальним роком (62,07 тис. дітей). В інклюзивних класах навчалися 4 180 учнів, що на 53 % більше у порівнянні з 2015/2016 навчальним роком (2 720 учнів), для підтримки яких уведено 1 825 посад асистента учителя, що на 83,6 % більше у порівнянні з попереднім роком (994 посади).

Незважаючи на те, що мережа закладів та установ, що надають реабілітаційні та соціальні послуги є розгалуженою, через свою переважну сконцентрованість у міських поселеннях, вона не може задовольнити потреб усіх дітей з інвалідністю, особливо тих, які проживають у сільській місцевості.

Одним із наслідків збройного конфлікту на Сході країни та анексії АР Крим є поява нової категорії дітей, що потребують додаткового захисту держави. Зокрема, у 2016 році в законодавство України введено поняття **«дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»** (Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми»).

Даним законом дитиною, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів визначено дитину, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні.

З метою підтримки зазначеної категорії дітей Постановою КМУ від 05.04.2017 р. № 268 визначено порядок надання дитині зазначеного статусу. Існує потреба у розробці методик соціально-психологічної реабілітації та адаптації таких дітей до умов мирного життя, впровадження практики соціальної підтримки сімей з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

РОЗДІЛ II. ДІТИ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Термін «*інформаційний простір*» на сьогодні не має загальноприйнятого визначення. З одного боку, змістовне визначення даного поняття вміщує «технічне» пояснення.

Інформаційний простір²² – сукупність банків і баз даних, технологій їх супроводу та використання, інформаційних телекомунікаційних систем, що функціонують на основі загальних принципів і забезпечують:

- інформаційну взаємодію організацій і громадян;
- задоволення їх інформаційних потреб. Основними компонентами інформаційного простору є: інформаційні ресурси, засоби інформаційної взаємодії та інформаційна інфраструктура.

А з іншого боку, інформаційний простір визначається як сфера суспільного життя.

Інформаційний простір²³ (англ. Information space) – це сфери в сучасному суспільному житті світу, в яких інформаційні комунікації відіграють провідну роль.

Інформаційний простір²⁴ – це середовище, де здійснюється формування, збір, зберігання та розповсюдження інформації, інформаційна взаємодія організацій та громадян і задоволення їхніх інформаційних потреб.

Ще один термін, що визначає засоби передачі інформації це *медіа*²⁵ (англ. media – засоби, способи) – це канали та інструменти, що використовуються для збереження, передачі та подачі інформації або даних. **Медіа простір**²⁶ – це весь обсяг інформації, що циркулює в інформаційних потоках, і всі засоби трансляції інформації, зокрема бібліотеки, архіви, сховища, засоби масової інформації, засоби усної комунікації, лекторські зали університетів та академій.

Сукупність різноманітних технологічних інструментів та ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією називають **інформаційно-комунікативними технологіями (ІКТ)**²⁷. Під технологічними інструментами та засобами мають на увазі комп'ютери, мережа Інтернет, радіо- та телепередачі, а також телефонний зв'язок.

²² Вікіпедія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80

²³ Інформаційний простір [Електронний ресурс] / Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії/ Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

²⁴ Поняття інформаційної сфери, інформаційного простору [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wipage.com.ua/1x7094.html>

²⁵ Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0>

²⁶ Голованова Н. В. Медіапростір як важливий чинник побудови інформаційного суспільства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-1/doc/1/04.pdf>

²⁷ Роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні інформаційних компетенцій учителя та учня, вихователя та вихованця [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.umap-nvk1.edu.kit.ck.ua/Files/downloads/Поль%20ІКТ.docx

2.1. Сучасні інформаційно-комунікативні технології, їх роль у формуванні особистості дитини

Інформаційний простір сьогодні є невід'ємною складовою формування особистості дитини. Саме з медіа дитина сьогодні має змогу отримувати інформацію про світ дорослих, сформувати зразки міжособового спілкування, сценарії та норми соціальної поведінки. **Медіасоціалізація**²⁸ – процес розвитку особистості під впливом медіа (кіно, телебачення, інтернету).

Наукові дослідження доводять, що медіавплив буває когнітивним, поведінковим або афективним (емоційним). Вплив має індивідуальні відмінності, залежить від психологічних факторів, середовища і характеристик соціальних груп, які керують сприйняттям масової інформації та реакцією на неї²⁹.

Таблиця 2.1.1

Вікові межі й ознаки різного сприймання медіа продукції дитиною³⁰

6 років	9 років	12 років	16 років
<ul style="list-style-type: none">• Розрізнення реальності та фантазії;• Не розвинене самоусвідомлення своїх переживань• Висока візуальна чутливість	<ul style="list-style-type: none">• Розуміння медіареальності;• Розуміння мотивів дій і наслідків;• Самоконтроль і спокуса наслідування	<ul style="list-style-type: none">• Соціальний інтелект;• Розуміння гумору і абстрактне мислення;• Емоційний розвиток і критичність;• Недосвідченість	<ul style="list-style-type: none">• Ідеалізація кумирів;• Моральний розвиток і кримінальні проблеми;• Перевірка своїх обмежень;• Стосунки та сексуальність

Сприйняття дитиною медійного простору залежить від її віку, що пов'язано з особливостями когнітивного розвитку дитини, здатністю розуміти реальність, завданнями, які розв'язує дитина в кожному періоді своєї соціалізації. Ці відмінності визначають яким чином та яка інша інформація впливає на розвиток дитини.

Щоб краще розуміти вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток дитини та ризику, з якими вона може зіткнутися у віртуальному просторі, потрібно знати в якому віці та яким чином діти використовують сучасні інформаційно-комунікативні технології у повсякденному житті. За допомогою онлайн-ресурсів Канадським центром захисту дітей було розроблена інформація щодо навичок володіння інтернетом кожної вікової групи дітей³¹. Спеціалістами Державного інституту сімейної та молодіжної політики внесено ряд доповнень, що дозволяє визначити рівень використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій дітьми різного віку (див. табл. 2.1.2).

²⁸ Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

²⁹ Різун В., Іванов В. Історія досліджень медіавпливів / Вісник Київського національного університету і. Т.Г.Шевченка, 2013. – с. 4-6

³⁰ Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

³¹ Adapted from “Internet Safety Guide for Parents of Children (ages 8-9, 10-12 and 13-15)”, Canadian Centre for Child Protection Inc [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.thedoorthatsnotlocked.ca/app/en>

**Використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій
дітьми різного віку**

Вік дітей	Використання ІКТ
0–1 років	– дивляться телебачення, навіть якщо не розуміють що відбувається
2–3 роки	– дивляться телебачення, розуміють та добре запам'ятовують інформацію та події – дивляться відео (мультфільми, фільми в інтернет) – слухають аудіозаписи – грають у прості комп'ютерні та онлайн ігри
4–5 років	– дивляться телебачення, розуміють, запам'ятовують інформацію та події – грають у прості комп'ютерні та онлайн ігри – можуть виходити в інтернет, але діяльність в інтернет не усвідомлена – можуть шукати цікаву для них інформацію (відео в YouTube) – можуть спілкуватися у Скайпі або Вайбері
6–7 років	– дивляться телебачення – грають у комп'ютерні та онлайн-ігри. – дивляться відео, слухають аудіозаписи, переглядають фото – переходять з сайту на сайт, не маючи конкретної мети – спілкуються у Скайпі або Вайбері – діяльність в інтернет не усвідомлена, але можуть знайти потрібну для них інформацію (гру, програму, мультфільм) тільки на візуальному сприйнятті
8–9 років	– часто користуються онлайн-іграми, миттєвими повідомленнями та електронною поштою – переглядають відео (наприклад, YouTube) та використовують пошукові системи, такі як Google® і Yahoo® для підготовки шкільних завдань – можуть почати використовувати блоги та сайти соціальної мережі – діяльність в інтернет може включати завантаження ігор, музики та фотографій за допомогою різних кабельних пристроїв Wi-Fi, включаючи комп'ютери, смартфони та планшети ³²
10–12 років	– підвищується зацікавленість до проведення часу в інтернеті для розваг, спілкування тощо – починають обмінюватися музикою, завантажувати зображення, користуватися веб-камерою та створювати власні веб-сайти – використовують багато пристроїв, що підтримують Wi-Fi, а також свої мобільні телефони для серфінгу в інтернеті, завантаження додатків та текстових повідомлень – можуть мати кілька облікових записів на різних веб-сайтах – деякі діти цього віку знають про те, як змінити параметри безпеки та обійти деякі параметри для веб-сайтів (наприклад, для реєстрації на Facebook потрібен мінімум 13 років) ³³
13–15 років	– використовують пристрої, що підтримують Wi-Fi – можуть проводити багато часу в соціальних мережах, спілкуватися з

³² Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legal-info-legale.nb.ca/en/uploads/file/pdfs/Safety_on_the_Internet_Parents_Guide_EN.pdf

³³ Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legal-info-legale.nb.ca/en/uploads/file/pdfs/Safety_on_the_Internet_Parents_Guide_EN.pdf

	іншими користувачами, обмінюватися фотографіями, відео та музикою, надсилати тексти та миттєві повідомлення
	– можуть грати в онлайн-ігри з іншими випадковими онлайн-гравцями.
	– використовують свої мобільні телефони, веб-камери та цифрові фотоапарати для розмови, тексту, отримання та передачі зображень, а також перегляду інтернет ³⁴
	– мають свою сторінку в соціальних мережах

Джерело: Навички використання ІКТ для віку 0–7 років були розроблені співробітником Державного інституту сімейної та молодіжної політики, для віку 8–15 – років використані матеріали «Child Internet Safety. A guide for parents, caregivers, teachers and others who work with children and youth», які були доповнені співробітником Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

Під впливом інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються певні психологічні зміни у розвитку і формуванні дитини.

1) По іншому починає функціонувати *пам'ять* у дітей, які активно користуються пошуковими системами інтернету. Вони, перш за все, запам'ятовують не зміст інформації в мережі, а місце, де ця інформація знаходиться. Діти з народження живуть в цифровому світі. Доступність будь-якої інформації в будь-який час з раннього віку змінює структуру мнемонічних процесів: пам'ять стає не тільки «неглибокою», а й «короткою» («кліпове мислення»).

2) Середня тривалість концентрації *уваги* в порівнянні з тією, що була 10–15 років тому, зменшилася в десятки разів. Якщо раніше вважалося нормою, що дитина на уроці може утримувати увагу протягом 40 хвилин, то зараз у класі на таку зосередженість здатні лише одиниці.

3) *Мислення*. Особливості уваги, а також процесів сприйняття тісно пов'язані з широко обговорюваним феноменом «кліпового мислення». Формування цього феномену почалося задовго до інтернету – як тільки у телевізора з'явилися велика кількість каналів та можливість легко їх перемикаєти. Воно побудоване швидше на візуальних образах, ніж на логіці та текстових асоціаціях, і передбачає переробку інформації короткими порціями. Феномен «кліпового мислення» – ознака того, що ми переживаємо найважливіший момент в нашій інтелектуальній і культурній історії – момент переходу від однієї моделі мислення (лінійної) до іншої (мережевої).

Однією з характерних тенденцій, яка склалася в сучасних умовах не тільки в Україні, а й у світі, є *випереджальний розвиток форм*, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), психологію й психічний стан людини *в порівнянні з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості і суспільства в цілому*³⁵.

³⁴ Там само.

³⁵ Кормич Б. Інформаційна безпека : організаційно-правові основи : [навч. посібник] / Б.Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.

2.2. Інформаційні та комунікативні технології у повсякденному житті дітей

У багатьох зарубіжних країнах проводяться соціологічні дослідження, які стосуються використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій та їх впливу на розвиток дитини.

У *Сполучених Штатах Америки* у 2011 та 2013 роках проведені національні репрезентативні опитування щодо використання дітьми медіа. За результатами досліджень у 2013 році 75 % дітей віком до 8 років мали доступ до планшета, смартфона або іншого мобільного пристрою у себе вдома, тоді як у 2011 році кількість користувачів серед дітей становила 52%³⁶. 72 % дітей використовували мобільні пристрої для ігор, перегляду відео та інших програм. У сім'ях з дітьми до 8 років кількість планшетних пристроїв збільшилася з 8 % до 40 %, у 5 разів за 2 роки.

У США проведено дослідження щодо впливу інтернету та гаджетів на навчання. Серед 500 респондентів 73 % відповіли, що не змогли би навчатися без технологій, 38 % сказали, що не можуть провести більше 10 хвилин без перевірки свого ноутбука, смартфона, планшета чи електронної книги. Багато студентів зазначали, що вони використовують технології для тих навчальних завдань, які традиційно виконувалися ручкою на папері. Зокрема, 70 % сказали, що для нотаток вони радше використають клавіатуру, ніж блокнот, а 65 % – використовують цифрові пристрої для презентацій. Технології також застосовуються як найбільш прийнятний шлях комунікації з вчителями – 91 % студентів зазначили, що електронна пошта є найзручнішим способом порадитися з викладачем³⁷.

У *Великобританії* у 2015 році у кожній третій дитини був власний планшет, тоді як у 2014 році він був у кожній 5-ої дитини. У віці до 15 років 60 % дітей використовували вдома планшетний комп'ютер. Діти використовували планшети таким чином: 87% – для ігор; 78% – перегляд відео; 76% – для інтернет; 75% – дізнатися про щось; 74% – завантаження різних додатків; 53% – соціальні мережі; 52% – фотографування та відео зйомка; 48% – для спілкування в мережі з друзями; 48% – відео спілкування; 47% – перегляд ТБ³⁸.

Починаючи з 2006 р. у країнах *Євросоюзу* проводиться опитування дітей та їх батьків, яке спрямовано на поглиблення знань про інтернет-можливості дітей, ризики та безпеку в інтернеті «EU Kids Online», що фінансується програмою ЄС «Кращий Інтернет для дітей». У 2011 р. 60% дітей в країнах Євросоюзу користувалися щодня або майже щодня інтернетом. Діти віком 9–16 років в середньому проводили 88 хвилин на день в інтернет. Діти віком 15–16 років у двічі більше витрачали часу на інтернет (в середньому 118 хвилин на день), порівняно з молодшими дітьми віком 9–10 років (58 хвилин). Середній вік

³⁶ Zero to Eight. Children's Media Use in America 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.common sense media.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>

³⁷ Медіа і діти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/kids/diti_i_tekhnologii_piramida_tsifrovoi_povedinki/

³⁸ Light level and duration of exposure determine the impact of self-luminous tablets on melatonin suppression [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0003687012001159>

початку користування інтернетом 7 років зафіксовано у Данії і Швеції, для інших північних країн Євросоюзу – 8 років, а загальний середній вік для Європи – 9 років. Більшість дітей користувалися інтернетом вдома (87%), дещо менша частка – в школі (63%)³⁹.

Переважають учні 9–16 років використовують Інтернет для шкільної роботи (85%), грають у ігри (83%), переглядають відео (76%) та обмінюються миттєвими повідомленнями (62%). Менша частка – для повідомлень (39%), використовують веб-камеру (31%), сайти з файлообмінниками (16%) або блоги (11%). 59% опитаних 9–16-річних дітей мають профіль в соціальних мережах (26% – у віці 9–10 років, 49% – у віці 11–12 років, 73% – у віці 13–14 років, 82% – в віці 15–16 років). Серед користувачів соціальної мережі 26% мають загальнодоступні профілі⁴⁰.

У 2014 р. в шести європейських країнах (Бельгія, Чехія, Фінляндія, Німеччина, Італія, Великобританія) було проведено пілотне дослідження «Young Children (0–8) And Digital Technology»⁴¹ з метою вивчення використання дітьми віком до 8 років цифрових технологій.

Діти до 8 років використовують широкий спектр цифрових технологій (телевізори, смартфони, портативні та фіксовані ігрові консолі, ноутбуки та персональні комп'ютери), але улюбленим пристроєм є планшет, а іноді смартфон батьків. Найпоширенішими діями дітей молодшого віку є ігри, перегляд мультфільмів (Діснея, Angry Birds, Minecraft тощо), YouTube (або подібне) та деякі розвиваючі заняття. Крім того, деякі діти люблять малювати або фотографувати⁴².

Більшість дітей швидко і легко набуває базових оперативних навичок. Молоді користувачі, які ще не вміють читати, покладаються на логотипи та образи. У більшості випадків діти вчать користуватися цифровими технологіями спостерігаючи за батьками, старшими братами та сестрами або іншими членами сімей. Діти використовують цифрові технології індивідуально, а не соціально.

В **Україні** не проводилося комплексних глибоких досліджень щодо використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій та їх впливу на розвиток дитини. У всеукраїнських дослідженнях можна виокремити окремі питання, які стосуються використання інформаційно-комунікативних технологій підлітками.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2015»⁴³, у

³⁹ Final report. EU Kids Online – LSE. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports>.

⁴⁰ Final report. EU Kids Online – LSE. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports>.

⁴¹ Young Children (0-8) and Digital Technology. A qualitative exploratory study across seven countries. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <file:///D:/lbna27052enn.pdf>

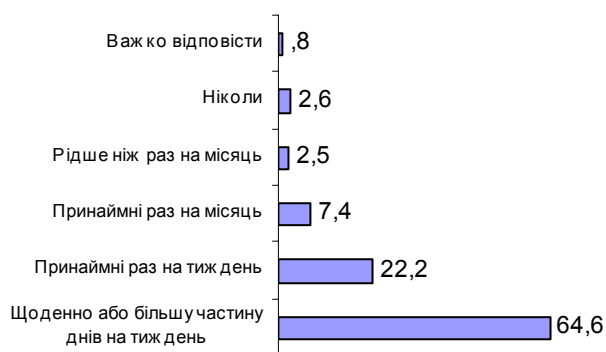
⁴² Zaman, Bieke and Nouwen, Marije (2016) *Parental controls: advice for parents, researchers and industry*. EU Kids Online, London, UK. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.lse.ac.uk/60799/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Livingstone%2C%20S_Young%20children%200-8_Livingstone_Young%20children%200-8_2015.pdf

⁴³ Соціологічне дослідження «Молодь України-2015» проведено ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України за підтримки системи ООН в Україні, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), Програми розвитку ООН (UNDP), Дитячого фонду ООН (UNICEF), програми Волонтери ООН

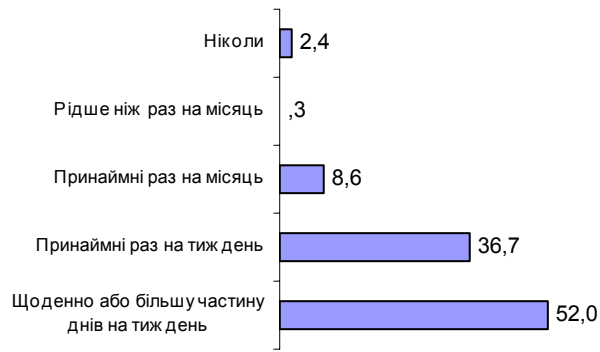
2015 році 65% підлітків 14–17 років щоденно або більшу частину днів на тиждень дивилися телевізор, 52% – дивилися фільми вдома (по телебаченню, інтернету, на дисках). Дуже незначна частка підлітків читала книги, газети і журнали, які не відносяться до навчання або роботи: 31% опитаних читала книги хоча б один раз або декілька разів на тиждень, а 27% з такою частотою читала журнали або газети. Цікавим є те, що частка підлітків, які ніколи не читали книги складала 15%, а журнали або газети – 20%.

Що стосується спілкування з друзями, то 60% підлітків щоденно або більшу частину днів на тиждень спілкувалися з ними через соціальні мережі, 68% спілкувалися при особистій зустрічі. Лише 12,5% підлітків ніколи не спілкувалися зі своїми друзями в соціальних мережах.

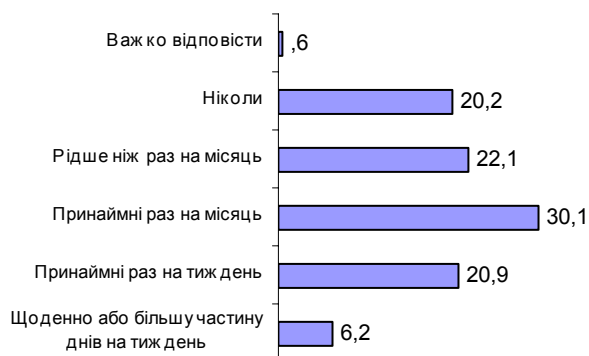
Активними гравцями у комп'ютерні ігри є 21% підлітків віком 14–17 років (серед дівчат – 11%, серед хлопчиків – 29%), хоча б раз на тиждень грали в електронні, відео- або комп'ютерні ігри 28% опитаних (серед дівчат – 27%, серед хлопчиків – 29%). Трохи більше чверті підлітків ніколи не грали в електронні, відео- або комп'ютерні ігри: серед дівчат таких 34%, а серед хлопчиків – 22%.

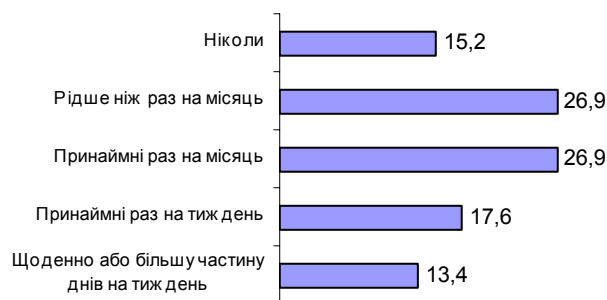
1) Дивитися телевізор

2) Дивитесь фільми вдома (по телебаченню, інтернету, на дисках)

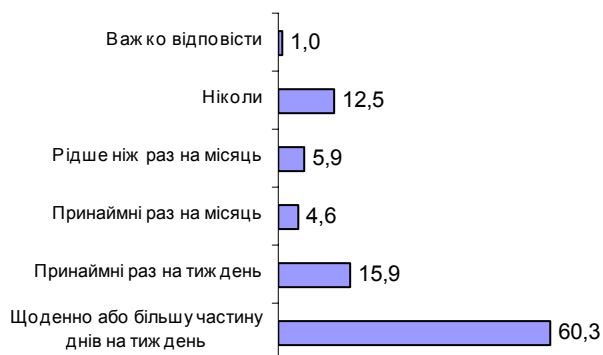

3) Читаєте журнали, газети (не рахуючи того, що потрібно читати для роботи/навчання)

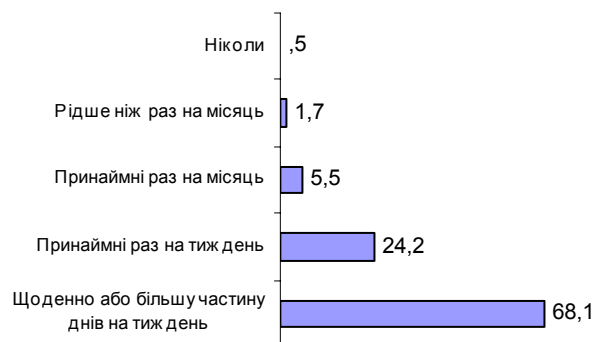

4) Читаєте книги (не рахуючи того, що потрібно читати для роботи/навчання)

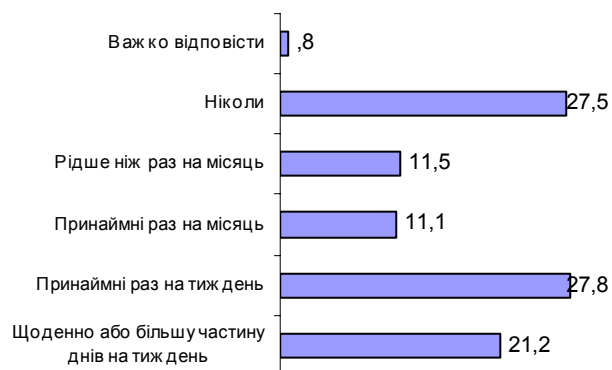
(UNV) та офісу Координатора системи ООН. Опитування молоді України віком 14–34 роки проводилося стандартизованим методом інтерв'ю за місцем проживання за вибірковою сукупністю. Опитування проводилось в усіх регіонах України, а також у м. Києві, окрім тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя. Всього було опитано 2 852 респонденти.

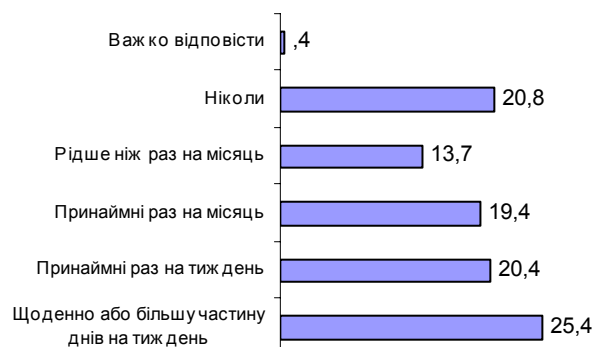
5) Спілкуєтесь з друзями на сайтах соціальних мереж

6) Зустрічаєтесь з друзями/знайомими особисто та спілкуєтесь з ними

7) Граєте в електронні, відео- чи комп'ютерні ігри

8) Читаєте новини або іншу інформацію в Інтернеті (не рахуючи того, що потрібно читати для роботи/навчання)

Рис. 2.2.1. Розподіл відповідей на запитання «ЯК ЧАСТО ВИ....?» серед підлітків віком 14–17 років, 2015 рік (N=232), %

Чверть підлітків віком 14–17 років отримували інформацію або читали новини в інтернет щоденно або більшу частину днів на тиждень (25%), принаймні раз на тиждень користувалися інтернетом для читання новин або іншої інформації 20% опитаних. Тобто інтернет є основним джерелом інформації для осіб підліткового віку.

Це підтверджує відповіді стосовно джерел, якими користувалися підлітки для отримання інформації хоча б один раз на тиждень. Найбільш популярні загальнонаціональні телеканали (72%), соціальні мережі (53%) та загальноукраїнські сайти новин (39%) (див. рис. 2.2.2).

Рис. 2.2.2. Розподіл відповідей на запитання «Якими джерелами інформації та комунікації ви користуєтесь принаймні один раз на тиждень?» серед підлітків віком 14–17 років, 2015 рік (N=232), % (сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей)

У той же час 35% підлітків віком 14–17 років не довіряли жодному з зазначених у рис. 2.2.3. джерел інформації. Найбільшу довіру серед підлітків мали загальнонаціональні телеканали (31%) та соціальні мережі (26%).

Рис. 2.2.3. Розподіл відповідей на запитання «Інформації з яких із цих джерел ви довіряєте найбільше?» серед підлітків віком 14–17 років, 2015 рік (N=232), % (сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей)

У 2015 р. мали в особистому користуванні персональний комп'ютер або

ноутбук 63% підлітків віком 14–17 років, 21% опитаних мали планшет, 6% – електронну книгу, 57% – мобільний телефон, 41% – смартфон. Інтернет вдома мали 78% опитаних.

Користувалися інтернетом один або декілька разів на день 68% підлітків віком 14–17 років, кілька разів на тиждень – 8%, 1% – хоча б раз на місяць, 4% – вагалися з відповіддю.

Щодо часу, який діти проводять медіа просторі, то за даними дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» (2105 р.)⁴⁴, від 71,2% до 81,3% опитаних підлітків (залежно від віку) дивилися у 2015 році телепередачі (відео) до трьох годин у будні дні. У вихідні цей показник становив 51,9–72,9% відповідно.

У будні дні від 0,5 до 3 годин проводили за електронними пристроями з метою виконання домашнього завдання, відправлення повідомлень електронною поштою, спілкування в чатах, соціальних мережах, використання ресурсів Інтернету 62–73% підлітків. У вихідні дні цей показник був дещо меншим і становив 52–69% (залежно від віку). Найбільш активно користувалися електронними пристроями 16–17 річні підлітки: близько 30% дітей цього віку в будні дні та 40% – у вихідні витрачали більше чотирьох годин, обмінюючись інформацією та спілкуючись з використанням ресурсів інтернет⁴⁵.

Результати соціологічного дослідження «Цінності української молоді–2016» свідчать, що у 2016 р. серед підлітків віком 14–17 років 91% користувалися комп'ютером (у 2007 р. таких було 75%), 95,5% користувалися інтернетом (91% вдома, 2,3% у друзів/знайомих, 2,2% в інтернет-кафе, в комп'ютерному клубі тощо) (у 2007 р. користувалися інтернетом 41% підлітків віком 14–17 років). До того ж, лише 2% опитаних із зазначеної вікової групи ніколи не користувалися комп'ютером та інтернетом⁴⁶.

Переважно підлітки користувалися інтернетом для пошуку тематичної інформації або інформації для навчання (38% серед тих, хто користувався інтернетом), знайомства з останніми новинами (26%), гри у комп'ютерні ігри або скачування їх (18%), спілкування у соціальних мережах (10%) (див. рис. 2.2.4.).

⁴⁴ Соціологічне дослідження проведене у 2015 році Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Analitical_report_HBSC_2015_fin_UA.pdf

⁴⁵ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

⁴⁶ Соціологічне дослідження «Цінності української молоді–2016» проведено Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега» у 2016 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Опитування молоді України віком від 14 до 35 років проводилося стандартизованим методом інтерв'ю за місцем проживання за вибірковою сукупністю. Опитування проводилося в серпні–вересні 2016 р. в усіх регіонах України, а також у м. Києві, окрім тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя. Всього було опитано 1200 респондентів.

Рис. 2.2.4. Розподіл відповідей на запитання «З якою метою Ви найчастіше використовуєте інтернет?» серед підлітків віком 14–17 років, 2016 рік ($N=123$), % серед тих, хто користується інтернетом (сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати декілька варіантів відповідей)

Серед соціальних мереж у 2016 р. найпопулярніша була ВКонтакті (60%), менш популярними – Однокласники та Facebook (див. рис. 2.2.5.).

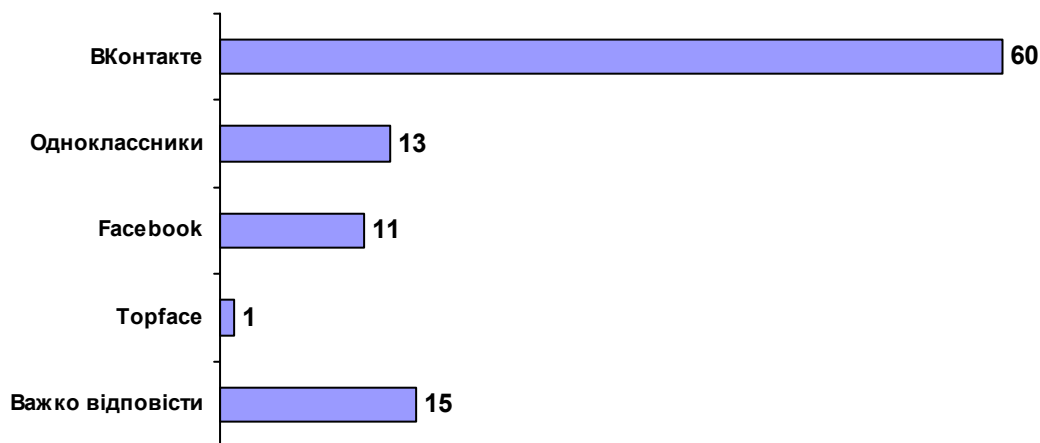

Рис. 2.2.5. Найбільш поширені соціальні мережі серед підлітків віком 14–17 років, % серед тих, хто користується соціальними мережами

За результатами опитування користувачів U-report⁴⁷ у 2017 р., значна більшість дітей віком 0-14 і 15-19 років є активними користувачами соціальної мережі «Вконтакті» (відповідно 65% і 80%) (див. рис. 2.2.6).

⁴⁷ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді.

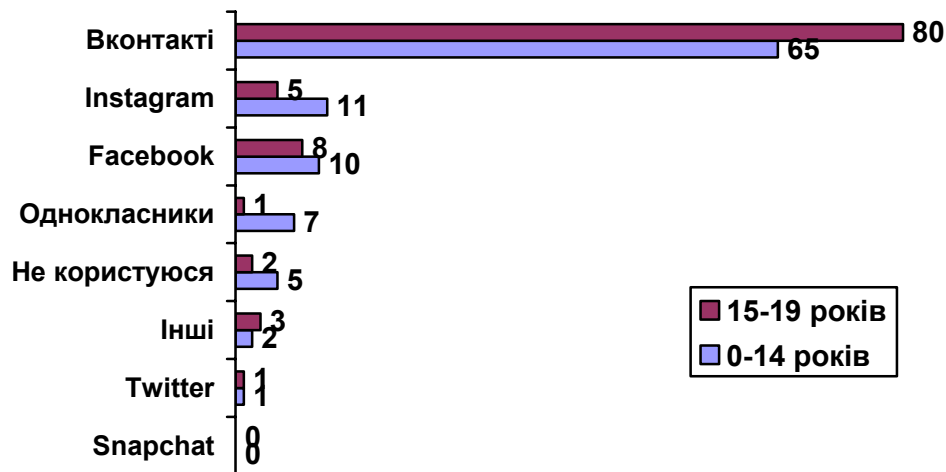

Рис. 2.2.6. Розподіл відповідей на запитання «Якими соцмережами активно користуєтеся?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/2013/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

За даними вибіркового обстеження домогосподарств щодо доступу домогосподарств України до Інтернету, проведеного Державною службою статистики України у 2016 році, загальна кількість осіб віком молодше 15 років, що останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету 2755,6 тис. дітей, що складає 43,8% від загальної кількості осіб цієї вікової групи. Серед старшої вікової групи дітей інтенсивність використання Інтернету є значно вищою: протягом року користувалися Інтернетом 870,8 тис. підлітків, що становить 85,7 % осіб відповідного віку.

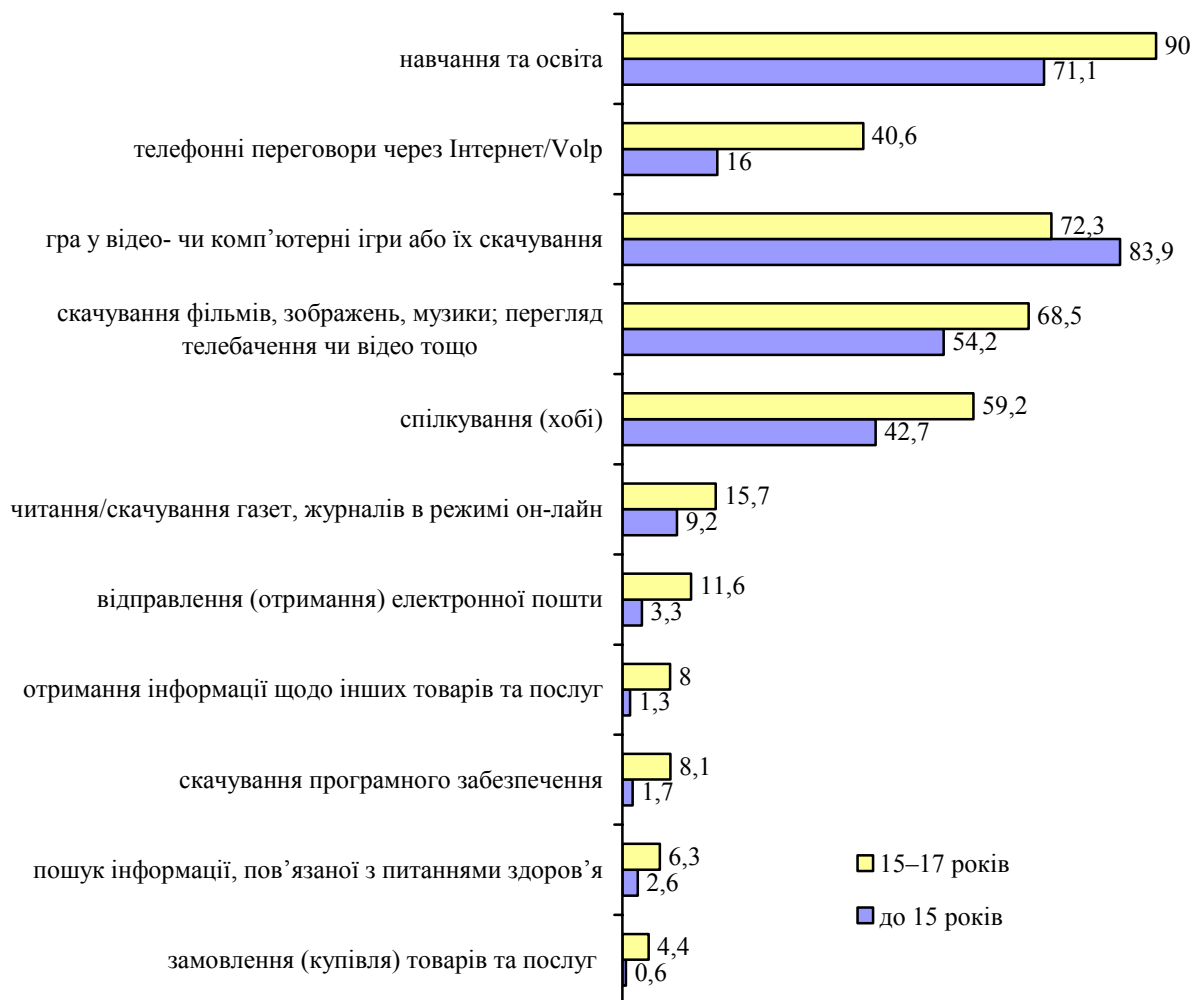

Рис. 2.2.7. Напрямки користування дітьми Інтернетом у 2016 році, % серед тих, хто користувався Інтернетом протягом останніх 12 місяців⁴⁸

Рейтинг напрямків користування дітьми послугами Інтернету (за останні 12 місяців) такий (див. рис. 2.2.7):

- навчання та освіта: 90 % дітей віком 15–17 років; 71,1 % дітей віком до 15 років;
- телефонні переговори через Інтернет/Volp (Skype, iTalk, через web-камеру): 40,6 % – віком 15–17 років; 16,0% – до 15 років;
- гра у відео- чи комп'ютерні ігри або їх скачування: 72,3,% – віком 15–17 років; 83,9 % – до 15 років;
- скачування фільмів, зображень, музики; перегляд телебачення чи відео тощо: 68,5% % – віком 15–17 років; 54,2 % – до 15 років;
- спілкування (хобі): 59,2 % – віком 15–17 років; 42,7 % – до 15 років.

І якщо в першому чергу підлітки 15–17 років використовують інтернет для навчання та освіти (90%), то діти до 15 років першочергово використовують інтернет для гри у відео- чи комп'ютерні ігри або їх скачування (83,9 %).

⁴⁸ Розраховано спеціалістами Державного інституту сімейної та молодіжної політики за результатами вибіркового обстеження домогосподарств щодо доступу домогосподарств України до інтернету, проведених Державною службою статистики України у 2016 році.

Переважно користувачів U-report⁴⁹ в соціальних мережах слухають музику (0–14 років – 34%; 15–19 років – 39%), сміється з картинок (0–14 років – 18%; 15–19 років – 20%), спілкується з друзями (0–14 років – 18%; 15–19 років – 18%) (див. рис. 2.2.8).

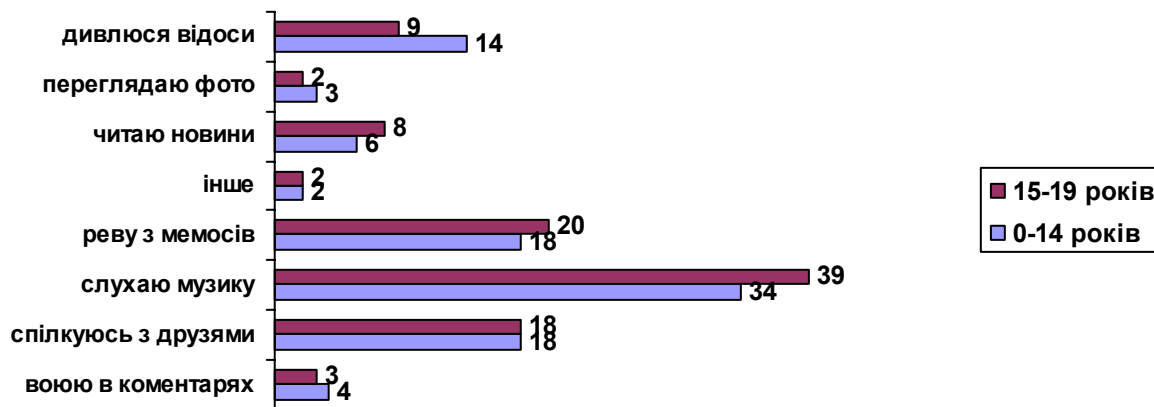

Рис. 2.2.8. Розподіл відповідей на запитання «Як Ви здебільшого проводите час у соцмережах?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/2013/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

Користувачі U-report⁵⁰ зазначали, що в інтернет їм не подобається історії і відео з насиллям (0–14 років – 21%; 15–19 років – 30%), шахрайство (0–14 років – 17%; 15–19 років – 27%), відсутність чогось, що можна лайкнути (0–14 років – 29%; 15–19 років – 20%), сексуальний контент (0–14 років – 22%; 15–19 років – 15%) (див. рис. 2.2.9).

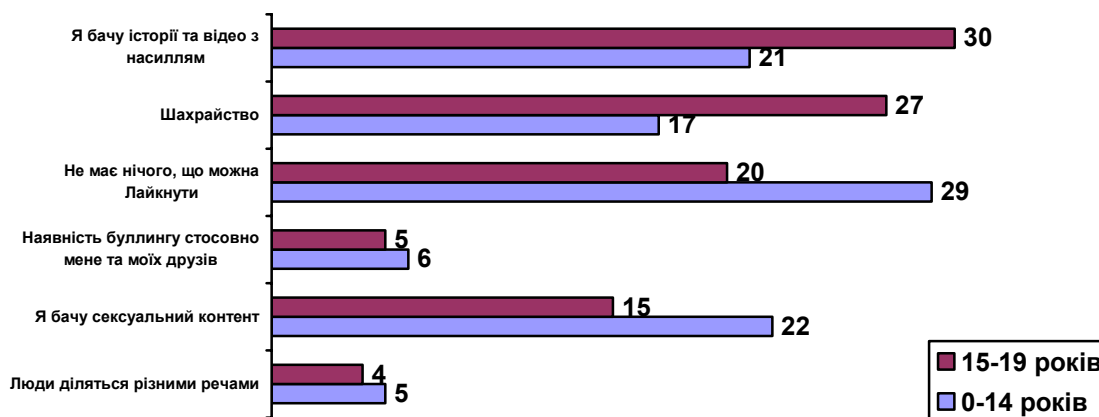

Рис. 2.2.9. Розподіл відповідей на запитання «Що Вам найбільше НЕ подобається в Інтернеті?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/2066/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁴⁹ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді. Опитування проведено у 2017 р.

⁵⁰ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді.

Найбільше користувачам U-report⁵¹ віком 0-14 і 15-19 років в інтернеті подобається, що вони можуть отримати інформацію, яка їм корисна для школи та їхнього здоров'я (відповідно 51% і 65%) (див. рис. 2.2.10).

Рис. 2.2.10. Розподіл відповідей на запитання «Що Вам найбільше подобається в Інтернеті?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/2066/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

Більше половини користувачів U-report⁵² віком 0-14 і 15-19 років самостійно вчилися користуватися інтернетом (відповідно 54% і 56%), третину навчали друзі, знайомі (відповідно 26% і 29%) і тільки 16% респондентів у віці 0-14 років і 13% віком 15-19 років навчалися користуватися інтернетом у сім'ї (див. рис. 2.2.11).

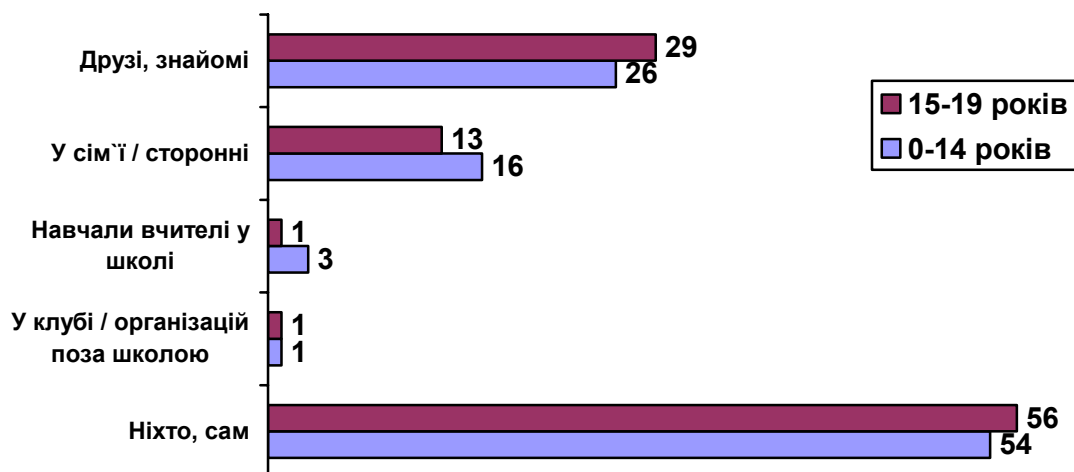

Рис. 2.2.11. Розподіл відповідей на запитання «Хто Вас навчив користуватися Інтернетом?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/2066/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁵¹ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді. Опитування проводилося у 2017 р.

⁵² Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді. Опитування проводилося у 2017 р.

Результати досліджень, проведених в Україні та інших країнах світу доводять, що сучасні інформаційно-комунікативні технології є невід'ємною частиною життя дітей та підлітків, тому важливо створювати умови для ефективного використання їх дітьми як дієвого інформаційного та комунікативного ресурсу, в той же час упереджуючи небезпечні і негативні впливи на формування особистості дитини.

2.3. Рівень компетентності дітей та їхніх батьків щодо безпеки у інформаційному просторі

Широке використання інформаційно-комунікативних технологій у повсякденному житті, їхній вплив на інформування населення та використання як доступного механізму комунікацій піднімають питання інформаційної безпеки. Поняття *інформаційної безпеки* не обмежується безпекою технічних інформаційних систем чи безпекою інформації у чисельному чи електронному вигляді, а стосується усіх аспектів захисту даних чи інформації незалежно від форми, у якій вони перебувають.

Інформаційна безпека⁵³ – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, який забезпечується через перешкоджання:

- негативного інформаційного вплив за допомогою несанкціонованого створення, розповсюдження, використання свідомо спрямованої із визначеною метою неповної, невчасної, невірогідної та упередженої інформації;
- негативним наслідкам застосування інформаційних технологій;
- несанкціонованим порушенням режиму доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням.

Інформаційно-психологічна безпека особистості це:

- по-перше, належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток, незалежно від наявності інформаційних загроз;
- по-друге, здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації, незалежно від наявності інформаційних загроз;
- по-третє, гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;
- по-четверте, захищеність від різного роду інформаційних небезпек⁵⁴.

Безпека дитини⁵⁵ – це захищеність життєво важливих інтересів дитини, за якої забезпечується її всебічний розвиток та самореалізація. Безпека дитини є

⁵³ Фуршев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: Сутність, визначення, відмінності / "Інформація і право", № 2(5). – 2012. С. 162-175 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/12fvmsvv.pdf>

⁵⁴ Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів. Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – 802 с.

⁵⁵ Трестер Ю. Інтереси дитини як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-1/26.pdf>

відповідальністю батьків, що стосується також й інформаційного середовища. Убезпечення дитини в інформаційному просторі та забезпечення її інформаційної безпеки можна розглядати як сукупність умов, факторів та явищ, під дією яких можливе порушення стану інформаційної безпеки дитини, її психофізичного стану, або створення небезпеки її життєво важливим інтересам⁵⁶.

Одним з найбільш поширених видів діяльності сучасних дітей та підлітків є користування засобами масової інформації (ЗМІ), зокрема соціальними. Будь-який веб-сайт, що дає змогу здійснювати соціальну взаємодію, вважається соціальним засобом масової інформації. До них, зокрема, належать сайти соціальних мереж (Facebook, MySpace, Twitter), азартних ігор і віртуальних світів (Club Penguin, Second Life, Sims), відео-сайти (YouTube) і блоги. Згадані ресурси останніми роками надзвичайно бурхливо розвиваються, даючи сучасній молоді можливості для розваг і спілкування⁵⁷.

Використання соціальних мереж створює ризики для підлітків, основні з яких можна розділити на такі категорії: «від рівного рівному» (peer-to-peer); небажаний контент; відсутність розуміння онлайн-недоторканності приватного життя; зовнішній вплив сторонніх рекламних груп. Американською академією педіатрії перераховано ризики, пов'язані з використанням підлітками соціальних засобів масової інформації (2011 р.)⁵⁸: кіберпереслідування та онлайн-домагання; секстинг; facebook-депресія; питання конфіденційності та «цифровий відбиток»; вплив реклами на купівлю.

Ризики дітей в інтернет-просторі

За результатами опитування «EU Kids Online», проведеного у 2001 році в межах програми **Євросоюзу** «Кращий Інтернет для дітей», третина європейських дітей віком 9–16 років (36%) були впевнені, що знають більше, ніж їхні батьки про користування інтернетом, інша третина (33%) вказали що це не так. Більшість дітей 11–16 років могли заблокувати повідомлення від небажаних контактів (64%) або знайти поради щодо безпеки в інтернеті (64%). Половина могла змінити налаштування конфіденційності (56%), порівняти інформацію на веб-сайтах з іншими (56%) або заблокувати спам (51%)⁵⁹.

12% європейських дітей віком 9–16-річних визнали, що їх турбує або засмучує інформація у інтернеті, серед дітей віком 9–10 років – 9%. Проте більшість дітей не повідомляли дорослих, що вони переймаються або засмучуються інформаційними повідомленнями при користуванні інтернетом.

Ризики в інтернет не обов'язково відчувалися дітьми як шкідливі. Так, протягом останніх 12 місяців 12% дітей віком 9–16 років бачили в інтернет зображення сексуального характеру. З тих, хто переглядав сексуальні чи

⁵⁶ Радзівська О.Г. Дитина у глобалізованому інформаційному просторі: реальні та потенційні загрози [Текст] / О. Г. Радзівська // Інформація і право : наук. журн. - 2016. - № 4. - С. 29-38. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/6_2.pdf

⁵⁷ Проблеми впливу засобів масової інформації на дітей і підлітків. // Дитячий лікар. – № 4 (11). – 2011. – С.96–101. // <http://d-l.com.ua/ua-issue-article-129>

⁵⁸ Проблеми впливу засобів масової інформації на дітей і підлітків. // Дитячий лікар. – № 4 (11). – 2011. – С.96–101. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://d-l.com.ua/ua-issue-article-129>

⁵⁹ Final report. EU Kids Online – LSE. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/>

порнографічні зображення в Інтернеті, кожен третій був стурбований цим, а половина (або близько 2% від всіх дітей) – були достатньо або дуже засмучені тим, що вони бачили. Неприємні або шкідливі повідомленнями через інтернет отримали лише 6% дітей віком 9–16 років, а 3% самі надіслали такі повідомлення іншим людям. Одна дитина з 12 опитаних зустрічалася із інтернет-незнайомцем у реальному житті.

З огляду на всі ризики, 41% європейських дітей віком 9–16 років зіткнулися з одним або кількома ризиками, які можуть виникнути в інтернеті. Ризики зростають з віком: 14% дітей віком 9–10 років зіткнулися з одним або декількома ризиками, 33% – серед 11–12-річних, 49% – серед 13–14-річних, 63% – серед 15–16-річних⁶⁰.

В **Україні** у 2009 році Інститутом соціології НАН України за ініціативою «Київстар» проведено Всеукраїнське соціологічне дослідження «Знання і ставлення українців до питання безпеки дітей в інтернеті»⁶¹. За результатами дослідження понад 28% дітей, які взяли участь у опитуванні, були готові надіслати свої фотокартки незнайомцям у мережі; 17% без коливань ділилися інформацією про себе і свою родину – адресу, професію, графік роботи батьків, наявність цінних речей у домі; 22% дітей періодично потрапляють на сайти для дорослих; 28% дітей, побачивши в інтернеті рекламу алкоголю або куріння, хоча б один раз спробували їх купити, а 11% – спробували купувати наркотики. Близько 14% опитуваних час від часу відправляли платні SMS за бонуси в онлайн-іграх і лише деякі звертали увагу на вартість послуги.

Дослідження «Київстар» також виявило: 87% батьків вважали, що саме вони повинні навчати дітей правилам безпеки користування інтернетом. Однак, лише у 18% випадків дорослі перевіряли, які сайти відвідувала дитина. Причини різні – хтось не знав, які ресурси можуть бути небезпечними, а хтось не вмів користуватися журналом відвідування сайтів. Третина батьків (32%) – хвилювалися, що у дитини погіршується зір від роботи з комп'ютером, тому зазвичай обмежували дитині час користування Мережею. Тільки 11% батьків знали про такі онлайн-загрози, як «дорослий» контент, азартні ігри, онлайн-насилля, кіберзлочинність.

Результати дослідження, проведеного у 2014 р. у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC)⁶², свідчать, що 86,8% підлітків не зазнавали образ через SMS, повідомлення на «стіні» в соціальній мережі, електронні листи, сайти. В той час 11% респондентів були ображені, принижені через SMS, повідомлення на «стіні» в соціальній мережі, електронні листи, сайт або через розміщення без їх дозволу в Інтернеті фото в непривабливому вигляді. Серед тих, хто зазнав булінгу, 8,7% були ображені 1–2 рази (частіше це відбувалося серед дівчат), 1,5% – 2 чи 3 рази на

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Литовченко І.В., Максименко С.Д., Болтівець С.І., Чепя М.А., Бугайова Н.М. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі. Посібник для батьків. – К.: Видавництво: ТОВ «Видавничий Будинок „Аванпост-Прим”», 2010. – с. 48.

⁶² Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. – 156 с.

місяць, до 1% раз – на тиждень; 2,3% – декілька разів на тиждень. Серед тих, хто зазнав третирування через фото в непривабливому вигляді, що були розміщені без їх дозволу в мережі Інтернет, 5,8% зазначили, що їх ображали 1–2 рази, до 1% – 2 чи 3 рази на місяць або раз на тиждень, 1,7% – декілька разів на тиждень⁶³.

За результатами опитування у 2017 р. серед користувачів U-report⁶⁴, 22% респондентів віком 0–14 років і 26% віком 15–19 років спілкуються з незнайомими людьми на особисті теми в інтернет (соціальних мережах)⁶⁵. Переважно причинами цього було: для розваг (0–14 років – 24%; 15–19 років – 35%), проблеми у відносинах в парі (0–14 років – 36%); не розуміння в сім'ї (15–19 років – 15%) (див. рис. 2.3.1).

Рис. 2.3.1. Розподіл відповідей на запитання «Що Вас до цього спонукало?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1895/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

По 29% опитаних віком 0–14 і 15–19 років зазначили, що про них розповсюджували особисту інформацію (фото, відео, записи) в інтернеті (соц. мережах) без їхньої згоди⁶⁶.

Результати СМС-опитування в рамках U-report⁶⁷ у 2016 р. свідчать, що якщо опитані отримують образливе фото та їх попросять їх поширити, то переважно опитані це повідомлення проігнорують (таку відповідь дали 73% респондентів віком 0–14 років і 58% віком 15–19 років). Також, готові сказати, що так не гарно робити 21% опитаних віком 0–14 років і 41% віком 15–19 років, тоді як поширять цю інформацію тільки 6% віком 0–14 років і 1% віком 15–19 років⁶⁸.

Трохи більше третини користувачів U-report⁶⁹ зазначили, що з ними не траплялося випадків кібербулінгу (36% віком 0–14 років і 35% віком 15–19 років).

⁶³ Там само.

⁶⁴ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді.

⁶⁵ U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1895/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁶⁶ U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1895/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁶⁷ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді. - 2016

⁶⁸ U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1382/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁶⁹ Глобальний молодіжний проект U-Report, яке впроваджує ЮНІСЕФ в Україні. Це опитування через безкоштовні СМС та Твітер на важливі теми для молоді. - 2016

Найбільш поширеними видами кібербулінгу серед опитаних були плітки та брехня про них (таку відповідь дали 32% віком 0–14 років і 33% віком 15–19 років респондентів), а також прямі образи та фото, поширені без дозволу (див. рис. 2.3.2).

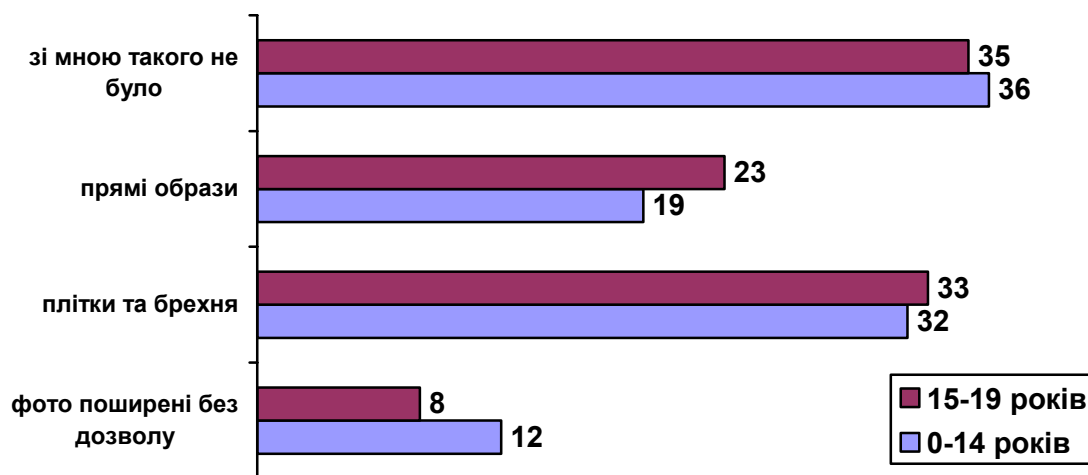

Рис. 2.3.2. Розподіл відповідей на запитання «Які випадки кібербулінгу траплялися з Вами?», %

Джерело: U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1382/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

Майже половина опитаних після того як з ними трапилися випадки кібербулінгу заблокувала джерело своїх образ (40% віком 0–14 років і 52% віком 15–19 років), третина розповіла про це (30% віком 0–14 років і 27% віком 15–19 років), а 5% 0–14-річних і 3% 15–19-річних повідомили про це провайдера⁷⁰.

Діти не можуть реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації, що містить інтернет-простір. Доступність інтернет-ресурсів для неповнолітніх диктує підвищені вимоги до якості, достовірності та безпеки інформації, що міститься в мережі інтернет. Порушення соціальної адаптації та недостатня увага з боку батьків роблять віртуальний світ доступним і привабливим для дитини, кіберпростір стає для неї важливішим за реальне життя.

Міжнародні практики батьківського втручання

Багато дослідників питань безпеки в системі Інтернет та питань медійної грамотності в європейських країнах визнають, що існує відносно невелика фактологічна база щодо практик батьківського втручання в процеси використання дітьми цифрових мереж у більшості європейських країн. Аналітику цих проблем дослідники проводять на базі даних загальноєвропейських досліджень, наприклад Євробарометру ЄС⁷¹, а також національних досліджень, які, починаючи з 2000-років, проводяться у європейських країнах.

Згідно з дослідженням Євробарометру, батьки 6–17-річних дітей в 27

⁷⁰ U-report: https://ukraine.ureport.in/poll/1382/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private

⁷¹ European commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm>

країнах ЄС схвилювані та сильно занепокоєні такими питаннями: що їх дитина перебуває на сайтах сексуального/насильницького змісту (65%); про жертв он-лайн спокус і оману (60%); отримання інформації про членоушкодження, суїциди чи анорексію (55%); викрадення персональної он-лайн інформації (47%).

Подібні тенденції демонструють результати дослідження «Діти країн ЄС в системі онлайн» («EU Kids Online») за період 2008–2012 рр., що стосуються батьківського втручання у використання дітьми мережі інтернету⁷². Зокрема, дослідники розглядають *три практики* батьківського втручання у поведінку дітей у інтернеті:

1. практики активного втручання;
2. практики втручання на рівні заборони використання мереж;
3. практики моніторингу і технічних обмежень.

Кластерний аналіз щодо розподілу дітей на групи у зв'язку з рівнями батьківського втручання, показав, що таких груп може бути не менш чотирьох.

Група батьків-універсальних практик. Батьки цієї групи відносно менш дорослих дітей (середній вік=12 років) застосовують практики всіх трьох типів втручання.

Група активної практики втручання. Батьки більш дорослих дітей (в середньому 14 років) надають перевагу практиці використання активного втручання, в тому числі, на рівні заборони використання мереж.

Група використання практик переважно заборон. Батьки цієї групи (з дітьми середнього віку 11 років), чітко притримуються встановлених норм і заборон використання дітьми інтернету. Вони також підтримують активне втручання, хоч і в меншій мірі ніж група батьків універсальних практик, а також тих, хто застосовують практики моніторингу та технічних обмежень.

Група батьків, що пасивні. Батьки групи з більш старшими дітьми (в середньому 14 років) практикують всі три типу втручання: рівні активної медіації, моніторингу та технічних обмежень відповідно низькі. Діти цієї групи в більшості складаються з хлопців, ніж дівчат.

Таблиця 2.3.1.

Розподіл дітей за групами батьківського втручання у використання дітьми інтернету, у %

Країна	Універсальна практика	Активне втручання	Практика заборони	Пасивні батьки
Австрія	18	20	31	31
Бельгія	25	27	25	24
Болгарія	19	28	23	30
Кіпр	23	37	16	24
Чеська Республіка	24	39	17	20
Данія	13	52	12	23
Естонія	21	39	9	31
Фінляндія	19	44	22	15
Франція	26	21	35	18

⁷² Durager&Livingstone,2012; Kalmus et al,in press; Kirwil, 2009; Livingsrone&Haddon,2008; Paus-Hasebrink et al, 2012.

Німеччина	20	15	46	18
Греція	24	19	29	29
Угорщина	18	26	25	31
Ірландія	30	18	40	12
Італія	27	19	33	21
Литва	7	39	9	46
Нідерланди	26	45	16	13
Норвегія	23	51	17	8
Польща	34	34	9	23
Португалія	22	25	26	27
Румунія	17	27	23	32
Іспанія	26	25	28	22
Швеція	22	44	17	17
Словенія	11	30	18	41
Турція	16	15	38	30
Велика Британія	33	24	26	17
ЄС (в середньому)	22	31	24	24

Запропоноване дослідниками EU Kids Online використання кластерної системи розподілу дітей на групи надає зручності аналізу і створює класифікацію країн на засадах батьківського втручання.

Кластер країн з використанням батьками практик втручання через заборони – Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Португалія, Іспанія, Туреччина та Велика Британія. У цих країнах найбільш висока частка дітей у групі, чиї батьки віддають перевагу практиці втручання через заборони (32%). Також вище середнього є показник тих, хто використовує всі форми втручання (24%), в той час як відсоток дітей в групі, чиї батьки використовують активне втручання, є найнижчим (21%).

Кластер країн з пасивним втручанням батьків: Болгарія, Угорщина, Литва, Румунія та Словенія. У даному кластері країн найвищий відсоток дітей у групі пасивних батьків. Наприклад, у Сербії батьки в незначній мірі знайомі з практикою користування інтернетом, порівняно з батьками інших європейських країн, тому діти стверджують, що їх батьки переважно не є «партнерами» при використанні інтернету.

Кластер країн, де батьки використовують різні форми втручання – Кіпр, Чеська Республіка, Естонія та Польща. Це група країн де є великий відсоток використання різних форм батьківського втручання (25%) і другий за величиною показник практики активного втручання (37%). ТВ той же час відсоток дітей в групі з пасивними батьками є також вище середнього (25%).

Кластер країн з активним втручанням – Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія та Швеція. Дані кластер країн характеризується високою пропорційністю дітей в групі, чиї батьки надають перевагу активному втручання (47%) і нижче середнього рівня – у всіх інших кластерах.

Застосування кластерної системи дає змогу національним організаторам практик підготовки дітей та батьків до безпечного використання інтернету звертати увагу на вузькі місця та недоліки, що існують з даної проблематики, і

виробляти національні стратегії роботи з дітьми та батьками⁷³.

З метою оцінки діяльності батьків щодо захисту дітей від насилля в інтернет в рамках Програми «Кібербезпека» (2013–2014 рр.) спеціального «Євробарометра» було опитано респондентів 28 країн ЄС щодо захисту дітей віком до 16 років. За результатами опитування 4 з 10 батьків (38%) намагаються захистити дітей в той час, коли ті знаходяться в мережі інтернету. Батьки здійснюють:

- моніторинг користування дітьми комп'ютеру – 22%
- бесіди з дітьми про ризики Інтернету – 21%
- обмеження часу користування дітьми Інтернету – 18%
- налаштування елементів безпеки на браузер для використання дітьми – 13%
- інші заходи – 3%

У 2014 році компанією «Ofsome», одним з регуляторів телекомунікативних мереж Великої Британії, проведено дослідження щодо використання дітьми 3–4 років та 5–15 років цифрових медіа та шляхів, якими користуються батьки для моніторингу або лімітування такого використання⁷⁴.

Дослідження продемонструвало позитивну динаміку підвищення рівня критичного відношення дітей до змістовності контенту в Інтернеті. Порівняно з 2013 роком, 8–11 річні діти менше вірять в те, що вся інформація, з якою вони зустрілись на веб-сайті, може використовуватись для школи або виконанні домашніх завдань, бо така інформація є неправдивою (12% і 26%); 12–15 річні діти не можуть сказати, що вся, чи практично вся, інформація в соціальних мережах є достовірною (21% і 30%).

Три чверті батьків погоджуються з тим, що вони знають досить багато, щоб допомагати своїм дітям при ризиках інтернету і довіряють своїм дітям в безпечному користуванні Інтернету. Близько шести з десяти батьків говорять, що їх діти знають значно більше про Інтернет, ніж вони. Приблизно чверть батьків занепокоєні тим, з ким їх дитина знаходиться в інтернет-контакті (26%) та змістом веб-сайтів, які відвідує їх дитина (28%).

Дев'ять з десяти батьків застосовують практики втручання тим чи іншим способом:

- 89% – забороняють дітям розповсюджувати будь-яку персональну інформацію в Інтернеті;
- 82% – ведуть розмови зі своїми дітьми (особливо дівчатами) і запитують про те, що вони роблять в Інтернеті;
- 59% – перебувають поруч з ними при знаходженні дітей в системі онлайн;
- $\frac{3}{4}$ користуються програмним забезпеченням, для недопущення спамів/вірусів, менш ніж 1/3 користуються фільтрами для створення умов безпеки;
- тільки 15% батьків змінили практики і підходи по відношенню до питань Інтернет-безпеки після негативних випадків, що сталися з їх дітьми в системі он-

⁷³ European commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm

⁷⁴ Children and Parents: Media Use and Attitudes Report, October 2014, Ofcom*, Research document. 216 p.

лайн.

Між тим, як свідчить результати дослідження, довіра, бесіди з дітьми – є головними причинами не використання батьками технічних засобів безпеки⁷⁵.

Проведені дослідження демонструють, що *практика активного батьківського втручання з використанням заборон*, скорочує ризики для дітей, але водночас скорочуються можливості отримання дітьми навичок і знань від інформаційно-комунікативної мережі. Скорочують ризики для дитини при роботі онлайн, але не зашкоджують освітянським та іншим можливостям інтернету такі практики, коли батьки проводять бесіди з дитиною про діяльність інтернету, коли вони присутні поряд в той час, коли дитина знаходиться в мережі та допомагають в роботі інтернету. Практики активного втручання та моніторингова робота над використанням інтернету дітьми застосовуються батьками, як правило, після того, як вони отримали негативний досвід та з метою превентивності у наступній роботі в Інтернеті⁷⁶.

Практикам батьківського втручання через використання технічних засобів, не приділено особливої уваги у більшості досліджень, що проводилось в рамках проектів ЄС, Ради Європи та інших спеціалізованих Програм. Це можна вважати і недоліком вже проведених досліджень і відповідним ресурсом на майбутню діяльність.

Важливою складовою практики ефективного втручання батьків вважається їх *комп'ютерна грамотність*. На це спрямована поширена в країнах ЄС програма «Освіта: як забезпечити свою безпеку онлайн», що передбачає підготовку як батьків, так і дітей. Важливо, щоб батьки проходили навчання користування безпечним інтернетом разом зі своїми дітьми для можливого втручання в процеси використання дітьми інтернету. Європейська мережа омбудсменів рекомендує, щоб таке навчання проходило в рамках шкільного розкладу занять, а також підкреслює важливість роботи державних органів управління з провайдерами веб-сайтів.

Питанню вивчення та розповсюдження кращих практик приділяє значну увагу європейська організація – Європейське Агентство з молодіжної інформації та консультування (ERYICA)⁷⁷.

Серед проектів Європейського Агентства ERYICA, заслуговують особливої уваги проекти, що виконуються в рамках ЄС:

- проект «EUth»;
- проект “MOVE”-Mapping Mobility ;
- DOYIT – Розвиток системи підготовки онлайн молодіжної інформації;
- Проект «Працівники інформаційних молодіжних служб – для молоді» (Youth Information Workers Fit for Youth);
- Проект «Попередження молодіжного жорсткого екстремізму», та проекти, що реалізуються під егідою Ради Європи:
- Літній університет з молодіжної інформації та консультування;

⁷⁵ Children and Parents: Media Use and Attitudes Report”, October 2014, Ofcome*, Research document. 216 p.

⁷⁶ Andrea Duerager and Sonia Livingstone. How can parents support children’s Internet safety. London School of Economics and Political Science.LSE Reseach Online, March 2012., available at:<http://eprints.lse.ac.uk/42872/>)

⁷⁷ European Youth Information and counseling Agency. Projects.. localhost/F:/Progets...

- Проект-кампанія «Інформацію прямо зараз» (“Information right now!”)
- Проект « Youth on the Move – InfoMobility»;
- Проект «JIMMY» – Медіатор молодіжної інформації;
- Проект «Безпека та якість онлайн-інформації для молоді» (SQOYI);
- Проект «Краща молодіжна Інформація за Нових Часів» тощо.

Свій внесок в розвиток міжнародних практик підготовки дітей та батьків вносить і Пул Європейських молодих дослідників⁷⁸ та Європейський центр знань про молодіжну політику⁷⁹ в рамках проектів та Програми «Молодіжне партнерство» ЄС та Ради Європи. На сайтах цих організацій можна знайти інформацію «про корисні поради» та отримати необхідну інформацію або допомогу щодо безпеки дітей в Інтернеті.

Важливим для підготовки батьків та дітей до безпечного використання інформаційно-комунікаційних технологій та розповсюдження кращих практик поведінки дітей та батьків у безпечному інтернет-просторі має ознайомлення з Європейською Хартією Молодіжної Інформації⁸⁰ та Принципами Молодіжної Інформації Онлайн⁸¹.

Європейське Агентство EYICA, починаючи з 2009 року, готує щорічні доповіді, а також брошури, в яких висвітлює міжнародні та національні практики та корисний досвід роботи в сфері інформаційної діяльності при роботі з дітьми та молоддю.

2.4. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на розвиток дитини

Діти та підлітки особливо сприйнятливі до інноваційних інформаційних засобів, активно користується сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, що впливають на розвиток особистості як позитивно, так і негативно.

2.4.1. Позитивний вплив на розвиток особистості

З позитивної точки зору медіа є ресурсом для розвитку та формування особистості. Інтернет та телебачення є основним джерелом інформації для дітей та підлітків, крім того довіра до цих джерел є досить значною порівняно з іншими. Наприклад, позитивним є вплив інтернету щодо профілактики соціально-небезпечних хвороб. За даними опитування в 2014 р. у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC)⁸², тільки 24% підлітків 11–17 років мають достовірні знання про шляхи передачі ВІЛ. Найбільшу роль у поширенні інформації щодо ВІЛ/СНІДу відіграють вчителі (64%), Інтернет (62%), засоби масової інформації (62% опитаних назвали телебачення, 34% – газети, 29% – журнали), медичні працівники (60%), батьки

⁷⁸ Pool of European Youth Researchers

⁷⁹ European Knowledge Centre on Youth Policy

⁸⁰ European Youth Information Charter

⁸¹ Прийняті в Роттердамі (Нідерланди) 5 грудня 2009 року на 20-й Генеральній Асамблеї Європейського Агентства Молодіжної Інформації та Консультування (ERYICA)

⁸² Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. – 156 с.

(46%)⁸³.

Головним джерелом отримання інформації про статеві стосунки для підлітків є Інтернет (66,1%)⁸⁴. Лише близько третини 13–17-річних опитаних вказали, що отримували інформацію про статеві стосунки від батьків або медичних працівників. Це свідчить про «підкованість» підлітків у сфері інформаційних технологій, проте надмірна довіра інформації з Інтернету наражає на небезпеку отримання недостовірної інформації або її неправильного трактування в силу власного досвіду. Останнє, в разі використання в реальному житті отриманих в Інтернеті настанов, може завдати істотної шкоди здоров'ю⁸⁵.

Перевагами використання дітьми та підлітками різних форм соціальних засобами масової інформації в повсякденній діяльності є розширення спілкування, створення соціальних зв'язків і навіть набуття технічних навичок. Такі сайти, як Facebook і MySpace, пропонують різноманітні щоденні можливості для спілкування друзів, однокласників і людей зі спільними інтересами. За інформацією Американської академії педіатрії (2011 р.) останні 5 років кількість дітей та підлітків, що користуються такими сайтами, різко зростає. Згідно з опитуванням, 22% підлітків заходять на свій улюблений сайт соціальних засобів масової інформації понад 10 разів на день, а більше половини відвідують його частіше одного разу на день. На сьогодні 75% підлітків мають мобільні телефони, а 25% використовують їх для соціальних мереж, 54% – для написання текстових повідомлень, 24% – для обміну миттєвими повідомленнями. Таким чином, значна частина соціального та емоційного розвитку сучасного покоління відбувається із залученням інтернету та мобільних телефонів⁸⁶.

Сайти соціальних засобів масової інформації дають змогу підліткам виконувати в режимі он-лайн багато важливих у реальному житті завдань: залишатися на зв'язку з рідними та друзями, знаходити нових друзів, обмінюватися фотографіями та ідеями. Користування соціальними засобами масової інформації також може надати підліткам значні переваги, такі як:

- можливості залучення до суспільного життя: збирання коштів на благодійність або участь волонтером у місцевих подіях, у тому числі політичних і благодійних заходах;
- розвиток індивідуальної і колективної творчості шляхом розробки та проведення художніх і музичних заходів;
- розвиток ідей завдяки створенню блогів, підкастів, відео- та ігрових сайтів;
- розширення власних інтернет-зв'язків через пошук осіб з подібними

⁸³ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

⁸⁴ Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. – 156 с.

⁸⁵ Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Беляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

⁸⁶ Проблеми впливу засобів масової інформації на дітей і підлітків. // Дитячий лікар. – № 4 (11). – 2011. – С.96–101. // <http://d-l.com.ua/ua-issue-article-129>

інтересами, які належать до різних соціальних верств (таке спілкування є важливим кроком для всіх підлітків і сприяє повазі, толерантності та інтенсивному обговоренню особистих і глобальних проблем);

- зміцнення своєї індивідуальності й набуття унікальних соціальних навичок;
- розширення можливостей навчання: спільне виконання домашніх завдань і групових проектів;
- доступ до медичної інформації: можливість анонімно отримати доступ до онлайн-інформації щодо інтимної інформації та своїх проблем зі здоров'ям⁸⁷.

2.4.2. Негативний вплив на особистість

Небезпечний вплив інформаційного простору на індивідуальну свідомість може провокувати два види взаємозалежних змін⁸⁸.

1) *Зміни у психіці, психічному здоров'ї людини*, оскільки під інформаційним впливом складно визначити межі норми і патології, показником змін може бути втрата адекватності індивідом відображення світу у індивідуальному ставленні до світу. Можна говорити про деградацію особистості, якщо форми відображення дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових).

2) *Зміни в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості*, що спричиняють асоціальні вчинки й становлять небезпеку вже для всього суспільства і держави. Важливою особливістю інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну свідомість підлітка є те, що він як загроза, може не помічатися й не усвідомлюватися ним.

Негативні наслідки ризикованого і користування дітьми інформаційними ресурсами стосуються як проблем розвитку так і зміни поведінки особистості.

Спосіб життя. *Зміна життєвого світу внаслідок інтенсивного спілкування.* У підлітків «кіберкористувачів», які перебувають у онлайн-соціальних мережах понад 4 години на добу, відбуваються зміни у суб'єктивному сприйнятті часу. За результатами дослідження у підлітків відбувається віртуальне розтягування суб'єктивного часу, уповільнення ходу власного внутрішнього годинника аж до повного його завмирання, по суті втрати відчуття плину часу, порушення орієнтації у часі, відсторонення від реального часопростору⁸⁹.

Зміна системи цінностей. У випадку, коли у дитини людське спілкування поступається місцем опосередкованому медіа-спілкуванню, співрозмовник стає непотрібним. Відбувається зміна базових потреб дитини – у грі, спілкуванні тощо. Традиційна картина світу дитини трансформується у віртуальну реальність, що

⁸⁷ Проблеми впливу засобів масової інформації на дітей і підлітків. // Дитячий лікар. – № 4 (11). – 2011. – С.96–101. // <http://d-l.com.ua/ua-issue-article-129>

⁸⁸ Кормич Б. Інформаційна безпека : організаційно-правові основи : [навч. посібник] / Б.Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.

⁸⁹ Мироненко Г. В. Суб'єктивна тривалість одиниці часу користувачів онлайн-соціальних мереж // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2011. – С. 167–180. [Електронний ресурс] – Режим доступу: Nsspp_2011_27_21.pdf

призводить до особливих, змінених, станів свідомості. У той же час медіа-спілкування формує «нову мораль», нові етичні норми.

Зміна форм соціалізації. Під впливом інформаційно-комунікаційних технологій відбувається зміна форми соціалізації дитини, поступово витісняючи традиційні її форми. Відбуваються зміни у вихованні: перехід від колективістської моделі на індивідуалістичну, послаблення ігрових інтерактивних форм спільної діяльності в бік ко-активних її форм.

Проблеми розвитку

Затримка розвитку. Дослідження, проведене науковцями з Університету Монреаля, Дослідницького центру Університету Сент-Жюстін та Мічиганського університету продемонстрували, що у віці від 2 до 4 років вплив телебачення затримує розвиток дитини і негативно впливає в подальшому на рівень успішності у школі, спосіб життя, загальне самопочуття дитини⁹⁰. Кожна додаткова година телевізійного впливу на дворічних дітей провокує зниження у десятки разів рівня участі дитини у житті класу і успіхів у математиці, посилення віктимізації однокласниками, більш спокійний спосіб життя, споживання нездорової їжі і, в кінцевому рахунку, вищий індекс маси тіла дітей.

Затримка мовного розвитку. Дослідження Нельсона (Nelson, 1973) доводять кореляцію між тривалістю перегляду телепередач та оволодінням мовленням і мовою дитиною⁹¹. У той же час це пов'язано з недостатньою батьківською увагою: чим більше дитина дивиться телевизор, тим менше батьки займаються дитиною, залучають дитину до бесіди та спільної гри. Отже, діти, яким бракує батьківської уваги, демонструють уповільнений мовний розвиток.

За результатами досліджень інституту психіатрії Королівського коледжу Лондона використання у навчанні планшетів і комп'ютерів обмежує словниковий запас дітей, порівняно з дітьми, які навчалися традиційним способом⁹².

Проблеми з зосередженням уваги. Ранній телевізійний вплив на дитину у віці 1–3 роки пов'язаний з проблемами зосередження уваги у віці 7 років (дослідження Американської академії педіатрії, 2003 р.)⁹³.

Проблеми із здоров'ям

Деформація формування м'язових тканин. При тривалому використанні електронних сенсорних пристроїв у дітей спостерігається неправильне формування м'язових тканин, які відповідають за функціональність рук і пальців. Вчені рекомендують батькам замінити гри дітей на планшетах малюванням на папері фломастерами, олівцями, що призведе до більш правильного формування та збереження здоров'я дитини⁹⁴.

⁹⁰ Toddlers and TV: Early exposure has negative and long-term impact. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sciencedaily.com/releases/2010/05/100503161229.htm>

⁹¹ Винтерхофф-Шпурк П. Медиапсихология: основные принципы /Winterhoff-Spurk P.; пер. с нем.: Medienpsychologie; науч. ред. А. А. Киселева – Х. : Гуманит. центр, 2007. – 286 с

⁹² Light level and duration of exposure determine the impact of self-luminous tablets on melatonin suppression [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0003687012001159>

⁹³ Early Television Exposure and Subsequent Attentional Problems in Children. Dimitri A. Christakis, Frederick J. Zimmerman, David L. DiGiuseppe, Carolyn A. McCarty [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pediatrics.aappublications.org/content/113/4/708>

⁹⁴ Doctors Raise Red Flag: Young Children Should Avoid Using Tablets [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://baltimore.cbslocal.com/2013/11/14/red-flag-doctors-warn-tablets-can-actually-hurt-a-toddlers-developing-body/>

Електромагнітне випромінювання. 11 травня 2015 року майже двісті вчених підписали звернення в ООН із закликом до захисту від електромагнітного випромінювання сучасних гаджетів. За словами експертів, всі користувачі планшетів, ноутбуків, смартфонів входять в групу ризику, оскільки випромінювання гаджетів викликають пошкодження ДНК в клітинах і навіть можуть стати причиною передчасної смерті.

Ожиріння. Докази зв'язку між надмірним переглядом ТБ та ожирінням є переконливими. Дослідження, проведене у Великій Британії, продемонструвало, що для дітей у віці до 5 років із кожною додатковою годиною перед телевізором у вихідні дні ризик ожиріння у дорослому віці збільшувався на 7%. Новозеландські дослідники проаналізували дані більше ніж 1000 осіб від народження до 26 років, та виявили, що кількість годин перегляду ТБ буднього вечора у віці від 5 до 15 років у подальшому впливає на індекс маси тіла у дорослому віці. У дослідженні за участю 8000 шотландських дітей перегляд телевізора більше 8 годин на тиждень у віці 3 років був пов'язаний з підвищеним ризиком розвитку ожиріння в 7 років. Крім того, у 8000 японських дітей більш тривалий перегляд ТБ у віці 3 років призводив до більш високого ризику надмірної ваги у віці 6 років⁹⁵.

Час, проведений дитиною перед екраном, призводить до надмірної ваги та ожиріння у зв'язку із:

- зменшення часу більш активного відпочинку;
- нездоровим харчуванням і впливом реклами нездорової їжі;
- впливом засобів масової інформації на сон (телебачення й інші ЗМІ, як відомо, витісняють або спотворюють моделі сну).

Психологічні проблеми. У дітей, які проводили більше двох годин в день за екранами комп'ютера або телевізора, ризик психологічних проблем на 60% більший, ніж у дітей, які менше часу проводили у екрана (дослідження Брістольського університету, Великобританія)⁹⁶.

Відповідно зі збільшенням часу перегляду телевізора у дітей збільшується рівень синдрому дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ від англійського ADHD – Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder) (дослідження, проведене Дмитром Кріакісом у Дитячій лікарні у Сіетлі (2004 р.).

Стимулювання мозку у дітей 0–2 років гаджетами (телефон, планшет, інтернет, ТБ) пов'язано з підвищеною імпульсивністю, знижує можливості саморегуляції, приклад – істерики. Використання технологій призводить до обмеження рухливості та негативно впливає на навчання (дослідження Американської академії педіатрів та Канадського товариства педіатрії)⁹⁷.

Комп'ютерна залежність. Існує ряд іноземних досліджень впливу комп'ютера на особистість, що підтверджують наявність впливу комп'ютерної

⁹⁵ Проблеми впливу засобів масової інформації на дітей і підлітків. // Дитячий лікар. – № 4 (11). – 2011. – С.96–101. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://d-l.com.ua/ua-issue-article-129>

⁹⁶ Children's computer and television time linked to psychological problems. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/science/2010/oct/11/children-computer-television-psychological-problems>

⁹⁷ 10 Reasons Why Handheld Devices Should Be Banned for Children Under the Age of 12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/cris-rowan/10-reasons-why-handheld-devices-should-be-banned_b_4899218.html

діяльності на відхід від реальності шляхом штучної зміни психологічного стану та ціннісних пріоритетів. У західних країнах існує офіційний термін «патологічне використання комп'ютера» (PCU – pathological computer use) або «комп'ютерна залежність». У даний час PCU вживається для більш широкої категорії розладів, а терміни «комп'ютерна залежність», «Інтернет-залежність» використовується для позначення патологічного використання комп'ютера для залучення в соціальні взаємодії⁹⁸.

Фактори формування Інтернет-залежної поведінки можна поділити на три основні групи⁹⁹:

1) *психологічні* (зовнішні та внутрішні):

– можливість реалізації фантазій, самоствердження за рахунок створення віртуального образу, наближеного до «Я-ідеального»; брак визнання та уваги; втеча від проблем реальності; «ефект потоку»; простота самореалізації у творчості та самовираженні; патологічна ідентифікація з протилежною статтю, доступність кіберсексу (зовнішні);

– неадекватна самооцінка, низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу «Я»; несформованість мотивації досягнення мети, низький рівень розвитку самоусвідомлення, відсутність навичок рефлексії, дефіцит самоконтролю; індивідуальна пасивна життєва позиція; низький рівень комунікативних здібностей, соромливість, соціальна фобія; тенденція до втечі від реальності в ситуації фрустрації; емоційна нестійкість, депресивні стани, загострене відчуття самотності; загальна вразливість системи саморегуляції (внутрішні);

2) *соціально-психологічні*: необхідність самоствердження людини в суспільстві; потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців та емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи та визнання; можливість втечі від реального життя та його проблем;

3) *соціальні*: тиск на особистість економічних, екологічних та інших соціальних проблем, соціальна дезадаптація; доступність комп'ютерних технологій; необізнаність населення щодо можливості та негативних наслідків залежності; нерозробленість програм допомоги залежним особам.

Широке використання комп'ютерних технологій та Інтернет-ресурсу в повсякденному житті української молоді провокують виникнення різних форм залежності молодих людей від технологічних засобів. Результати соціологічного дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна (2012 р.), засвідчують, що сьогодні більша частина молодих людей (62,3%) вже не уявляють свого життя без Інтернет, більше третини молодих людей (34,9%), які взяли участь у опитуванні, на запитання «Як Ви вважаєте, чи змогли б ви прожити без Інтернету?» дали відповідь «точно ні»¹⁰⁰.

⁹⁸ Турецька Х. Інтернет-залежність як предмет психологічного дослідження // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 365–375.

⁹⁹ Сушко О.Е. Психологічні чинники формування неігрової Інтернет-залежності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tme.umo.edu.ua/docs/almanax/49.pdf>

¹⁰⁰ Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) /

Рівень впливу Інтернет на формування особистості дитини можна оцінити за даними проведеного у 2009 р. Спеціального вибіркового соціально-демографічного обстеження населення дітородного віку «Сім'я і сімейні відносини». Батькам було запропоновано оцінити фактори, що впливають на формування особистості їх дітей. Зокрема, щодо оцінки впливу Інтернет 44,3% опитаних вказали, що не простежують суттєвого впливу, в той же час близько 43 % батьків визнали «сильний» або «певний» вплив інформаційних технологій на особистість дитини¹⁰¹. Враховуючи рівнозначні показники щодо наявності або відсутності впливу Інтернет на формування дитячої особистості, дивним видається висновок щодо отриманих показників: «враховуючи порівняно невелику частку домогосподарств в Україні, які мають вільний доступ до Інтернету, у цілому його вплив дійсно ще не сягнув тих масштабів, що мають місце у розвинених країнах». Що демонструє відсутність зацікавленості та занепокоєності українських дослідників щодо поширення комп'ютерної залежності у дитячому та молодіжному середовищі.

Психологічні передумови залежної комп'ютерної поведінки включають у себе досить широке коло явищ, що вимагають вчасного виявлення та діагностики, а також диференційованого і адекватного застосування заходів вивчення та розробки профілактико-психологічних методів корекції. Залежність від комп'ютера та Інтернет – реально існуючий феномен. Проте, наявних на даний час емпіричних даних недостатньо для розгляду її як захворювання. Варто відзначити, що на сьогоднішній день все ще не розроблена чітка та загальноприйнята система критеріїв даної залежності та практично не вивчені довгострокові наслідки залежності від Інтернет¹⁰².

Ігроманія. Молоді люди часто використовують інтернет для гри на комп'ютері, в такому випадку залежність поєднується з іншою проблемою – ігроманією, ігровою адикцією. На сьогодні комп'ютерні технології досягли певного рівня, що дозволяє програмістам розробляти дуже реалістичні ігри з добрим графічним та звуковим оформленням. Зростає кількість людей, яких називають “комп'ютерними фанатами” або “геймерами” (від англійського “game” – гра).

Найбільш сильно під вплив комп'ютерних ігор підпадають підлітки, оскільки події в комп'ютерних іграх не повторюються і відбуваються достатньо динамічно, а сам процес гри безперервний. Повне занурення у гру створює ефект участі гравця у віртуальній реальності, в деякому існуючому тільки для нього процесі. Саме ця особливість комп'ютерних ігор ускладнює припинення гри, відволікає від виконання певних соціальних обов'язків у реальному житті.

Однією з центральних тем наукових досліджень, що набула широкого резонансу, є проблема взаємозв'язку між насиллям у реальному житті і насиллям

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – 222 с.

¹⁰¹ Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

¹⁰² Турецька Х. Інтернет-залежність як предмет психологічного дослідження // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 365–375.

у комп'ютерних іграх. Аналіз психологічної літератури дозволяє констатувати значну поляризацію думок: одні автори доводять, що комп'ютерні ігри агресивного змісту підвищують агресивність користувачів та породжують насильство, інші заперечують цей взаємозв'язок, покликаючись на те, що насильство в реальному житті та у комп'ютерній грі взаємопов'язані лише тим, що сцени насилля у грі взяті з реального життя і змодельовані у ній. А лише якщо в людини викривлене, неправильне світосприйняття, то вона ті елементи насильства, які переживала у грі, теоретично може відтворити в реальному житті¹⁰³.

Результати аналізу свідчать, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології стають більш доступними і набувають усе більшого поширення особливо серед молодого покоління. Інтернет використовується дітьми як інформаційний ресурс для особистісного спілкування, отримання інформації, проведення вільного часу. Але він також може формувати з молодого людини пасивного споживача глобальної масової культури, не здатного диференційовано сприймати інформаційну продукцію, розпізнавати технологічно замасковані соціально шкідливі та руйнівні з морального погляду впливи, спричиняє поширення ряду нових психічних залежностей медійного походження, зокрема інтернет-залежності.

Незважаючи про те, що з 2006 р. експерти зазначають про необхідність профілактичних дій з протидії ігроманії, комп'ютерної залежності, однак ця проблема не стала однією з пріоритетних у визначенні напрямків роботи формування здорового способу життя (в т.ч. і в державних програмах). Зведення цінності здорового способу життя до аспекту боротьби з тютюнопалінням, алкогольною залежністю, наркоманією, ВІЛ-СНІДом є небезпечним навіть на рівні визначення пріоритетів. Адже виключає аспект профілактики гаджет, які вже давно стали такими ж небезпечними і розповсюдженими в дитячому середовищі як і вищеназвані проблеми¹⁰⁴.

Вплив інформаційного середовища на розвиток дитини в нашому суспільстві є не зовсім усвідомленим. Діти та підлітки добре адаптуються до змін в інформаційно-комунікаційних технологіях і швидко навчається ними користуватися. Вони більше за дорослих проводять часу біля телевізорів та комп'ютерів. У пошуках інформації діти і підлітки звертаються до різних інформаційних джерел, які можуть містити рекламу, оголошення та небезпечну інформацію. До того ж, ця вікова категорія є найбільш уразливою до впливу та загроз інформаційного середовища.

¹⁰³ Петрик В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки [Електронний ресурс] / В. Петрик. – Режим доступу : – http://pidruchniki.ws/18990227/politologiya/nebezpeki_informatsiyного_prostoru_dlya_osobistosti.

¹⁰⁴ Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2013 року

РОЗДІЛ III. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Інформатизація повсякденного життя та поява нового інформаційного поля людського буття не проходить безслідно для життєвого світу людини. В електронному просторі змінюються поведінкові стандарти та ціннісні орієнтири особистості. Суспільний розвиток та забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави неможливі без вирішення проблеми інформаційно-психологічної безпеки. Життєдіяльність суспільства цілком визначається рівнем розвитку, якістю функціонування та безпекою інформаційного середовища.

Вплив на інформаційний ресурс держави є одним із джерел загроз для національної безпеки. Першочерговою є проблема захисту власного національного інформаційного простору. В зв'язку з цим постає нагальна необхідність активізації наукових досліджень у цій сфері, як з метою більш об'єктивного розуміння цього процесу, так і в контексті формування системи інформаційно-психологічної безпеки для підростаючої особистості.

Основні загрози інформаційній безпеці можна розділити на три групи:

загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу;

загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію та інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи їхнього формування і використання);

загрози інформаційним правам і свободам особистості (право на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на інтелектуальну власність на інформацію і речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі і гідності і т. ін.)¹⁰⁵.

Можливі деформації у системі масового інформування й поширення дезінформації приводять до потенційних порушень суспільної стабільності, до завдання шкоди здоров'ю і життю громадян унаслідок пропаганди чи агітації, що збуджують соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу, про діяльність тоталітарних сект, що пропагують насильство й жорстокість. Ці впливи, усвідомлені чи неусвідомлені, можуть призводити й призводять до серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я, відхилення від норм поведінки, до зростання ризикованих соціальних й особистісних ситуацій.

В Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства¹⁰⁶ особливо відмічено намір укріплення нормативної бази, що регулює інформаційні відносини між організаторами мереж, їх користувачами та іншими зацікавленими сторонами. Слід брати до уваги, що всього в мережі Інтернету може реалізуватись 27 видів інформаційних відносин, з яких 9 видів можуть нести погрози інформаційної безпеки.

Невирішені проблеми захисту неповнолітніх від шкідливого впливу

¹⁰⁵ Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів. Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – 802 с.

¹⁰⁶ Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163

засобів масової інформації на моральне, психологічне та фізичне здоров'я неповнолітніх лише поглиблюють прірву в питаннях державного регулювання в інформаційній сфері. Тому необхідно дослідити, як вирішуються зазначені питання в країнах розвинутої демократії і які важелі державного регулювання в інформаційній сфері на сьогодні можна застосувати в Україні¹⁰⁷.

3.1. Досвід країн світу щодо забезпечення безпеки дітей у інформаційному просторі та протидії телевізійній, мобільній та комп'ютерній залежності

Конвенцією ООН про права дитини визначено, що засоби масової інформації відіграють важливу роль у розвитку дитини (стаття 17). Держава має забезпечувати вільний доступ дітей до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до такої інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. Одним із завдань держави є розробка і впровадження належних принципів та механізмів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю.

У країнах Євросоюзу умови безпеки дітей у інформаційному просторі та протидії телевізійній, мобільній та комп'ютерній залежності регулюються рядом нормативних документів.

*Європейська конвенція про транскордонне телебачення*¹⁰⁸ (1998 рік) накладає певні обмеження на телетрансляції та телерекламу у контексті захисту дітей та підлітків від інформації, яка може завдати шкоди їхньому розвитку:

- телемовні агентства мають транслювати програмні послуги, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, у той час, коли діти не мають змоги їх дивитися (стаття 7);
- рекламна інформація, розрахована на дітей або у якій беруть участь діти, не має шкодити їхнім інтересам, і повинна враховувати їхні особливі почуття (стаття 11);
- реклама та телепродаж алкогольних напоїв не повинні бути особливим чином призначені для неповнолітніх, і жодна особа, яка пов'язана з уживанням алкогольних напоїв у рекламі або в телепродажу, не повинна здаватися неповнолітньою (стаття 15).

Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 19 «*Про показ насильства електронними ЗМІ*» (1997 р.)¹⁰⁹, визнано, що термін "необґрунтований показ насильства" означає поширення повідомлень, слів і зображень, насильницькому змісту яких або способу подання надається особлива виразність, не виправдана контекстом.

Повідомлення, слова і зображення, що демонструють насильство, чинять

¹⁰⁷ Куницький В.В. Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи: український та зарубіжний досвід. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf>

¹⁰⁸ Європейська конвенція про транскордонне телебачення Протокол від 9 вересня 1998 року (994_090)

¹⁰⁹ Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Законодавчий бюлетень. – К., IREX U Media, 2005. – http://www.archives.gov.ua/International/R_E_final.pdf

потенційно шкідливий вплив на громадськість, зокрема молодь. Рекомендаціями визнано, що діти й підлітки мають широкий доступ до електронних засобів масової інформації і використовують їх вдома і в школах, в тому числі і ті, які передають насильницькі повідомлення, слова і зображення. З огляду на це особлива відповідальність покладається на батьків й учителів щодо

- розвитку та підтримки критичного ставлення до необґрунтованого показу насильства;
- використання електронних засобів масової інформації свідомо й вибірково, а також вимог щодо надання якісних продуктів і послуг;
- заохочення дітей і підлітків розвивати критичне ставлення, наприклад, через освіту з питань засобів масової інформації в сім'ях і школах;
- вивчення способи обмеження доступу дітей і підлітків до насильства, що демонструється електронними засобами масової інформації, якщо воно може зашкодити фізичному, розумовому й моральному розвитку останніх.

Освіта з питань електронних засобів масової інформації є особливо прийнятним засобом допомоги громадськості, зокрема молоді, в справі розвитку критичного ставлення до різних форм показу насильства та вміння робити поінформований вибір.

Рекомендація № R (89) 7 Комітету міністрів Ради Європи *"Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту"* (1989 рік)¹¹⁰ визначає необхідність створення державних механізмів з регулювання поширення відеозаписів із зображенням насильства й жорстокості, які можуть мати шкідливий вплив на дітей і підлітків.

*Директива про аудіовізуальні медіа послуги Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 року (кодифікована версія)*¹¹¹ стосується узгодження положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіа послуг.

Одним із рекомендованих напрямів захисту прав неповнолітніх та споживачів медіа послуг визнано визначено *медіа-грамотність*, що означає навички, знання і розуміння, які надають споживачам можливість ефективно і безпечно користуватися медіа. Заходи що сприяють розвитку медіа-грамотності молоді, передбачають зокрема підвищення кваліфікації викладачів та інструкторів, спеціальне Інтернет навчання дітей наймолодшого віку, а також відкриті навчання батьків або організацію національних кампаній для громадян за участю всіх медіа з метою інформування про відповідальне використання Інтернету.

Що стосується аудіовізуальних медіа послуг, то з метою захисту прав неповнолітніх, Директивою передбачено такі рекомендації:

- аудіовізуальні комерційні повідомлення щодо алкогольних напоїв не можуть бути спеціально призначені для неповнолітніх і не можуть

¹¹⁰ Ухвалено Комітетом міністрів на 425-му засіданні заступників міністрів від 27 квітня 1989 р.
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_723?nreg=994_723&find=1&text=%E4%B3%F2&x=0&y=0

¹¹¹ <http://cedem.org.ua/library/dyrektyva-yevropejskogo-parlamentu-ta-rady-yevropy-2010-13-yes/>

заохочувати необмежене вживання таких напоїв (стаття 9);

- аудіовізуальні комерційні повідомлення не можуть завдавати фізичної або моральної шкоди неповнолітнім (стаття 9);
- аудіовізуальні медіа послуги, які можуть серйозно зашкодити фізичному, ментальному або моральному розвитку неповнолітніх, надаються тільки в такий спосіб, що за звичайних обставин неповнолітні не можуть їх слухати чи дивитися (стаття 12);
- телевізійна реклама та телепродаж алкогольних напоїв не можуть бути спеціально призначеними для неповнолітніх або, зокрема, зображувати неповнолітніх, що вживають ці напої (стаття 22);
- телевізійні програми не містять програм, що можуть серйозно зашкодити фізичному, психічному або моральному розвитку неповнолітніх, за винятком випадків, коли шляхом вибору часу трансляцій або за допомогою будь-якого технічного засобу забезпечено, що неповнолітні в районі транслявання за звичайних обставин не будуть чути або бачити такі трансляції (стаття 27).

Основні напрями і механізми захисту прав дітей в інтернет-просторі визначені *Стратегією Ради Європи з прав дитини* (2016–2021 рр.), параграф 5 «Права дитини в світі цифрових технологій».

Стратегією визначено, що нові інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) суттєво впливають на реалізацію фундаментальних прав дитини, гарантованих міжнародними документами: Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Європейською соціальною хартією.

Відповідно до рекомендацій, які видаються Комітетом ООН з прав дитини, всі діти повинні мати можливість отримувати безпечний доступ до ІКТ і цифрових засобів масової інформації, а також мати можливість повною мірою брати участь, висловлювати свою думку, шукати інформацію і користуватися всіма правами, закріпленими в Конвенції ООН про права дитини і факультативних протоколах до неї без будь-якої дискримінації.

Щодо участі дітей в цифровому середовищі Рада Європи буде заохочувати і захищати права дітей на захист від дискримінації, доступ до інформації, свободу вираження думок і участі в цифровому середовищі. Передбачена розробка та розповсюдження додатків для смартфонів і планшетів, а також інші засоби комунікації для розширення можливостей дітей, батьків і педагогів і безпечного використання потенціалу ІКТ і цифрових медіа. Особлива увага буде приділятися розширенню прав і можливостей дітей, які перебувають в уразливому становищі, таких як діти з обмеженими можливостями. Будуть розроблені керівні принципи щодо виховання дітей в цифрову епоху, заснованого на правах дитини.

З метою сприяння творчого, критичного і безпечного використання Інтернету, Радою Європи розпочато загальноєвропейський проект з цифрової громадянської освіти, що ґрунтується на досягненнях програми Освіти для демократичного громадянства і освіти в області прав людини і результатах проекту Компетенції для демократичної культури. Будуть розроблені та надані державам-членам для використання в навчальних закладах керівні принципи

політики та набір ідентифікаторів для компетенцій цифрового громадянства.

З метою попередження використання Інтернет і соціальних медіа для пропагування мови ворожнечі, радикалізації і тероризму серед молоді, Радою Європи буде продовжено кампанію "Ні Мові Ворожнечі" (No Hate Speech) і передбачено комплекс заходів в галузі освіти і в Інтернеті відповідно до Плану дій "Боротьба з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що призводять до тероризму" (2015 р.).

Результатами реалізації *Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021)* щодо забезпечення прав дітей у використанні цифрових технологій визначено:

1. Зміни законодавства та політики для захисту дітей в світі цифрових технологій
2. Заходи для підтримки можливостей дітей використовувати в повній мірі потенціал інформаційно-комунікативних технологій
3. Навчання щодо цифрового громадянства та протидії радикалізації та мові ворожнечі.

Тобто Стратегія Ради Європи визначає, що *законодавство, ефективні заходи та програми навчання* щодо захисту дітей в світі цифрових технологій є пріоритетними напрямками і знаходяться у процесі розробки.

У країнах розвинутої демократії прийняті норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на процес формування морального розвитку неповнолітніх. У *Федеративній Республіці Німеччини* встановлено межі права свободи преси і свободи інформації, що розповсюджують радіо, преса, телебачення. Ці права обмежуються загальними законами, зокрема, положеннями закону про молодь і правом захисту честі та гідності.

У 1953 р. Німецький Бундестаг прийняв Закон "Про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді", що покликаний захищати інтереси підростаючого покоління. Законом передбачено створення відповідної державної структури – Федерального відомства з перевірки матеріалів, шкідливих для молоді. Члени цього відомства розглядають питання про внесення до спеціального списку матеріалів, шкідливих для підростаючого покоління, а саме: книги, що проповідують міжнаціональну ворожнечу; відеофільми, що пропагують жорстокість та насильство; комп'ютерні ігри, що вихваляють війну чи расизм.

Кримінальний Кодекс Німеччини передбачає покарання за продаж порнографічних матеріалів особам до 18 років, а також забороняє публікацію пропозицій, рекламу порнографії і продаж таких матеріалів у місцях, до яких неповнолітні мають доступ.

У *Великобританії* також діють правові акти щодо захисту малолітніх та неповнолітніх від шкідливого впливу засобів масової інформації. З цією метою Британський комітет класифікації фільмів здійснює класифікацію кіно- і відеофільмів залежно від віку аудиторії.

Закон Великобританії «Про відеозаписи» (1984 р.), який прийнято на вимогу громадськості, вимагає від Британського комітету класифікації фільмів звертати особливу увагу на ймовірність перегляду продукції в домашніх умовах, а також для відповідної вікової глядацької аудиторії та враховувати ймовірність

небезпечної поведінки глядачів після перегляду. У більшості випадків непокоїть нанесення шкоди після перегляду продукції маленькими дітьми чи підлітками. Політика Комітету скерована на те, щоб за допомогою вікової класифікації обмежити можливість нанесення шкоди прокатом кінофільмів. У деяких епізодах матеріали можуть бути вирізані, а в окремих випадках Комісія відмовляється від проведення класифікації, такі фільми не показують у кінотеатрах і на телебаченні.

Британський Закон «Про кінематографію» (1937 р.) забороняє демонструвати сцени жорстокості у ставленні до тварин, а Закон «Про захист дітей» (1978 р.), забороняє демонструвати непристойні зображення з участю дітей віком до 16 років. За такі порушення суд може винести ухвалу про штраф чи позбавлення волі, або обидва покарання застосувати водночас.

Офіс з комунікацій Великої Британії здійснює розробку стандартів захисту суспільства від протиправної та шкідливої інформації, яка спонукає до вчинення правопорушень тощо, а також публікує Кодекс мовлення, який містить такі вимоги:

- заборона показу матеріалів, шкідливих для дітей, до 21:00 для суспільного телебачення та до 20:00 для платних телеканалів;
- обов'язковість попередження – програми, що містять інформацію, яка може нанести шкоду дітям та підліткам, мають включати в себе аудіо-попередження, накладене на екран до початку та протягом показу;
- повне виключення з програм, призначених для дітей: сцен насилля, грубих висловлювань або лайок; демонстрацій дій, які небезпечні для життя та здоров'я дітей, вживання алкоголю, наркотиків та паління.

З 2008 року у Сполученому Королівстві функціонує Рада з безпеки дітей в Інтернеті (UK Council for Child Internet Safety, UKCCIS), повноваженнями якої є вироблення стратегії щодо забезпечення безпеки дітей в Інтернеті, проведення досліджень в цьому напрямку, надання рекомендацій компаніям – постачальникам Інтернету, розроблення практичних керівництв, сприяння покращенню обізнаності суспільства щодо безпеки дітей он-лайн тощо.

У Великій Британії діють такі механізми фільтрації інтернет-контенту:

- блокування на рівні оператора зв'язку доступу до сайтів, які містять непристойні зображення неповнолітніх або містять інформацію, що розпалює міжнародну ворожнечу;
- встановлені стандарти саморегулювання (мережева або локальна фільтрація інтернет-контенту для неповнолітніх) операторами зв'язку (Home Office Taskforce on Child Protection on the Internet);
- механізм класифікації комерційного контенту операторами мобільного зв'язку (Code of Practice on New Form of Content).

Законодавством Великої Британії встановлюється зобов'язання для інтернет-провайдерів публікувати декларації про те, чи здійснюють вони заходи щодо закриття доступу до інтернет-сайтів, що містять непристойні зображення дітей. Відмова від добровільних механізмів саморегулювання обігу незаконної інформації та небажаної для дітей інформації тягне за собою юридичну відповідальність.

У **Франції** для забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі постачальники доступу до Інтернет-мережі на законодавчому рівні зобов'язані інформувати своїх абонентів про наявність і спосіб функціонування безкоштовного програмного забезпечення, яке дозволяє встановити «батьківський контроль» і фільтрувати контент, який може бути завантажений через мережу Інтернет. Програми «батьківського контролю» безкоштовно пропонуються також для телебачення та мобільних телефонів. Відповідні інформаційно-просвітницькі кампанії проводяться державою у навчальних закладах, на радіо, телебаченні, за допомогою соціальної реклами.

З 2001 р. на державному рівні підтримується діяльність веб-сайту, на якому розміщується інформація щодо ризиків кібер-простору, поради батькам і молоді, а також є можливість повідомити, за бажанням анонімно, про зміст, який може завдати шкоди неповнолітнім. Такі повідомлення передаються до Центрального офісу боротьби із злочинністю, пов'язаною з інформаційними та комунікаційними технологіями, який є структурним підрозділом французької поліції і веде боротьбу із кіберзлочинністю. Функціонування зазначеного сайту знаходиться у компетенції Міністерства внутрішніх справ Франції.

У країні існує кримінальна відповідальність за свідоме надання неповнолітнім інформації порнографічного, расистського змісту або із сценами насилля. Спонування до самогубства, в тому числі через Інтернет мережу, передбачає кримінальне переслідування і покарання. Якщо таке спонування стосуються неповнолітніх, це стає обтяжуючим фактором при виборі міри покарання.

Заслуговує на увагу досвід **США**. За часів президента Рейгана проводилася політика “лібералізації” засобів масової інформації, відповідно до якої було скасовано чимало заборон щодо інформації, яка шкідливо впливає на дітей. Американська громадськість звернула увагу на те, що засобів масової інформації провокують зростання злочинності, особливо серед неповнолітніх, тому американці повернулися до попередніх позицій у галузі інформаційної безпеки.

Забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі та протидія телевізійній, мобільній і комп'ютерній залежності є частиною загальної політики США у сферах кібербезпеки та охорони здоров'я, яка базується на підході підвищення обізнаності населення і стимулювання відповідних соціальних освітніх програм. Основною інтегруючою програмою федерального рівня у даній сфері вважається кампанія «Stop.Think.Connect.» («Зупинись. Поміркуй. Підключися»), яка була розроблена і запроваджена у 2010 році Міністерством внутрішньої безпеки США на виконання доручення Президента США Б.Обами.

Ключова мета кампанії полягає у комплексному підвищенні обізнаності різних категорій населення про ризики для особистої безпеки особи при користуванні різноманітними засобами комунікації та використанні Інтернету. Цілями кампанії визначені:

- вироблення у людей розуміння поняття кібербезпеки та її місця у системі національної безпеки та безпеки особистості;
- залучення американської громадськості, приватного сектору, державних і місцевих органів влади до спільних зусиль зі зміцнення кібербезпеки;

- розповсюдження серед громадськості механізмів і стратегій із забезпечення безпеки особистості, сім'ї, громади при використанні Інтернету.

З 2000 р. в *США* і *Канаді* заборонено продавати телевізори, що не мають спеціального засобу кодування, який дає змогу батькам програмувати телевізор на прийняття передач з урахуванням їх вікової класифікації.

В *Японії* Національна асоціація комерційних мовників (NAB) і Спостережна рада за стандартами мовлення розробили документ, що зобов'язує попереджувати про небажаність перегляду певних передач неповнолітніми за допомогою титрів під час демонстрації таких передач, а також у попередніх коментарях в друкованих засобах масової інформації і на сторінках Інтернету. Японські телерадіожурналісти зобов'язані робити такі попередження, якщо в передачі є сцени сексу і насильства.

У всьому світі, законодавці стурбовані захистом дітей від загроз їх фізичному та психологічному здоров'ю та добробуту. У зв'язку з цим, постійно і повсюдно приймаються закони та інші правила, що регламентують перебування неповнолітніх громадян в громадських місцях, в транспорті, і в інших контекстах, де потенційно можуть виникати загрози. Особлива увага приділяється мережі Інтернет як надзвичайно динамічному і специфічному інформаційному середовищу¹¹².

Щодо захисту дітей в мережі Інтернет виділяються три важливі моменти:

По-перше, головна загроза, на яку звертають увагу законодавці – створення і поширення порнографічного контенту за участю або зображенням неповнолітніх, а також протиправні дії у відносини дітей, пов'язані з цими процесами. У багатьох країнах передбачена кримінальна відповідальність принаймні за виробництво і розповсюдження дитячої порнографії в комерційних цілях.

По-друге, практично у всіх країнах, законодавство і правоохоронна практика захисту дітей в Інтернеті, в тому числі в тому, що стосується дитячої порнографії, спирається передусім на існуючі «офлайн» закони і практики. Закони та правила, прийняті стосовно Інтернету, найчастіше забезпечують технічну ясність щодо процедур і підходів до розслідування і переслідування протиправних дій скоєних в Інтернеті.

По-третє, підхід до врегулювання дитячої безпеки в інтернеті збігається в цілому з прийнятою в тій чи іншій країні традицією врегулювання інформаційного простору в цілому. Там, де ця традиція сильно обмежена (наприклад, в США, Великобританії, Франції, ПАР, Бразилії, Німеччині), законодавці рідко виходять за рамки суворого захисту дітей від прямих погроз сексуального характеру і інші категорії контенту залишаються в цілому нерегульованими. Там, де державне втручання і цензура мають більш глибоке коріння, і де держава традиційно намагається організувати інформаційний простір відповідно до тієї чи іншої офіційної ідеології (наприклад, в Китаї,

¹¹² Безопасность детей в интернете: международный опыт и вызовы для России [Электронный ресурс] / под ред. С. А. Грина. – М.: Центр изучения интернета и общества, Российская экономическая школа, 2012

Індонезії, Туреччиною і, частково, в Індії), використовуються набагато більше спроб врегулювання безпеки дітей в інтернеті.

Міжнародна та національні політика в сфері захисту дітей від кіберзлочинності і практики підготовки дітей та батьків у цьому контексті мають здійснюватись на основі принципів, які викладені у базових міжнародних документах з прав дитини та окремих спеціалізованих документах.

Поєднуючи базові і спеціалізовані підходи до питань безпечного використання інформаційно-комунікативних технологій, фахівці пропонують до головних принципів підготовки дітей та батьків віднести:

- пріоритетність прав і законних інтересів дітей, забезпечення державою особливого їх захисту;

- створення державою умов обороту інформаційної продукції, безпечних для життя і здоров'ю дітей, що забезпечують їх повноцінний розвиток і соціалізацію

- допустимість обмежень прав дитини вільно висловлювати свою думку, включаючи свободу шукати, отримувати, передавати інформацію і ідеї будь-якого роду, якщо це необхідно для поваги прав і репутації інших осіб, для охорони державної безпеки та громадського порядку, здоров'я і моралі населення, а також у випадках, коли користування такими правами може завдати шкоди самій дитині, його моралі, здоров'ю і нормальному розвитку;

- пріоритетність права дитини на охорону моралі, здоров'я і забезпечення повноцінного розвитку перед інтересами забезпечення свободи слова і масової інформації, іншими правами і свободами дорослих користувачів інформаційної продукції, а також її виробників і розповсюджувачів;

- допустимість і правомірність обмежень прав і свобод фізичних і юридичних осіб, у тому числі свободи слова і масової інформації, у випадках, коли їх здійснення порушають права і законні інтереси дітей або становлять загрозу моралі інших осіб;

- неприпустимість використання засобів масової інформації, інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування і інших засобів масової комунікації в цілях пропаганди порнографії, насилля, жорстокості, наркотичних засобів та психотропних речовин, анти суспільної поведінки, для розповсюдження іншої інформації, оборот якої заборонений законами держави, для здійснення злочину проти дітей з використанням інформаційних технологій;

- системність державних заходів охорони і захисту дітей від інформаційної продукції, що завдає загрозу їх здоров'ю та розвитку;

- пріоритет превентивних заходів охорони прав і законних інтересів дітей у сфері обороту інформаційної продукції і їх захисту від зловживань свободою розповсюдження інформації;

- повага історичних та інших традицій і культурних цінностей держави;

- міжнародне співробітництво у сфері протидії незаконному поширенню (у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційними мережами загального використання) інформації, забороненої для обороту на території держав, а також у боротьбі з транснаціональними злочинами проти дітей, що здійснюються з використанням інформаційних технологій.

Практика обмеження онлайнного доступу до інформації може виглядати у формі блокування та фільтрування. Тому і до цієї «політики» та практики діти та батьки мають бути готовими і сприймати цю політику як політику гарантування і забезпечення безпеки прав дитини від ризиків їх порушень та злочинів в системі Інтернету. У цьому контексті корисними на національному рівні вважають стандарти Ради Європи та кращі практики країн-членів щодо регламентації процедур блокування та фільтрації, які можуть у відповідному контексті гарантували виконання вимог, «передбачених законом» щодо застосування обмежень для свободи вираження онлайн.

Міжнародний огляд законодавства на захист дітей в Інтернеті

Юрисдикція	Дитяча порнографія і сексуальна експлуатація неповнолітніх	Інший контент сексуального характеру	Контент насильницького характеру	Інший небажаний контент
Європейський союз	Наказує країнам-членам видалити контент. Дозволяє країнам-членам перешкоджати розповсюдження контенту	Не регламентується	Не регламентується	Не регламентується
Франція	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту. ВП зобов'язані повідомити користувачам про доступність фільтрів, ВП зобов'язані повідомити поліції про незаконний контент	Не регламентується	Не регламентується	Не регламентується
Німеччина	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту. КJM моніторить і переслідує виробників і розповсюджувачів. Система примусової фільтрації не введена, скасована законом.	КJM відстежує і карає виробників і розповсюджувачів, які прицільно надають порнографію дітям	КJM відстежує і карає виробників і розповсюджувачів, які прицільно надають дітям контент, прославляючи насильство	КJM відстежує і карає виробників і розповсюджувачів, які прицільно надають дітям контент, що збуджує ненависть або насильство, або применшуючи злочини нацистського режиму
Великобританія	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту	Не регламентується	Не регламентується	Не регламентується
США	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту.	СІРА зобов'язує установи, які отримують федеральне фінансування (школи,	Не регламентується	Не регламентується

Юрисдикція	Дитяча порнографія і сексуальна експлуатація неповнолітніх	Інший контент сексуального характеру	Контент насильницького характеру	Інший небажаний контент
	DOCA зобов'язує ВП повідомити владу про кожен незаконний контент	бібліотеки, і т.д.) фільтрувати на предмет порнографічного контенту		
Канада	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту, а також навмисний доступ. Суди можуть ухвалити видалення контенту. ВП та інші інтернет компанії зобов'язані повідомити властям про незаконний контент	Не регламентується	Не регламентується	Не регламентується
Японія	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту	Не регламентується	Не регламентується	Вимагає верифікацію віку для використання сайтів знайомств, інших подібних сервісів
Бразилія	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту	Не регламентується	Не регламентується	Не регламентується
Індія	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту	Поліція має право конфіскувати і видалити «непристойний» контент	Не регламентується	Поліція має право розслідувати, конфіскувати і видалити контент, який створює загрозу для національної безпеки або громадського порядку
Індонезія	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту	Широка заборона на «непристойний» контент	Не регламентується	Не регламентується
ПАР	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і	Забороняє прицільне поширення	Не регламентується	Не регламентується

Юрисдикція	Дитяча порнографія і сексуальна експлуатація неповнолітніх	Інший контент сексуального характеру	Контент насильницького характеру	Інший небажаний контент
	розповсюдження контенту	порнографічного контенту неповнолітнім		
Турція	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту. Суди можуть ухвалити видалення незаконного контенту	Суди можуть ухвалити видалення контенту сексуального і «непристойного» характеру	Суди можуть ухвалити видалення контенту насильницького характеру	Суди можуть ухвалити видалення контенту, якій містить пропаганду азартних ігор, суїцидів, наркотиків або критику Ататюрка
Китай	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту.	Кримінально переслідує виробництво, зберігання і розповсюдження контенту порнографічного характеру	Кримінально переслідує прицільне поширення насильницького контенту неповнолітнім	Кримінально переслідує прицільне поширення неповнолітнім контенту зображує тероризм, азартні ігри

3.2. Українське законодавство, що регулює використання інформаційно-комунікативних технологій

Нормативно-законодавче врегулювання безпеки дітей у інформаційному просторі в Україні забезпечує ряд нормативних документів.

Зокрема згідно з *Конституцією України* будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (стаття 52)¹¹³.

Закон України «*Про охорону дитинства*»¹¹⁴ визначає право дитини на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку (стаття 9). Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини.

З метою реалізації цього права держава сприяє:

- поширенню засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку дитини;
- виданню та розповсюдженню дитячої літератури та підручників шляхом створення пільгових умов для їх видання;
- міжнародному співробітництву у сфері обміну та поширення інформації та матеріалів, що надходять із різних національних і міжнародних джерел;
- діяльності засобів масової інформації, спрямованій на задоволення мовних потреб дітей, у тому числі тих, які належать до національних меншин.

Відповідно до частини четвертої статті 9 Закону України «*Про охорону дитинства*» здійснення прав дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя¹¹⁵.

З метою сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини держава сприяє випуску і забезпеченню доступності кіно- та відеофільмів, теле- і радіопередач, виданню друкованих засобів масової інформації, розрахованих на дитячу та молодіжну аудиторію, а також поширенню іншої корисної для культурного розвитку дітей інформації (стаття 20). У той же час забороняється пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини.

¹¹³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹¹⁴ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

¹¹⁵ МІНЮСТ.

Законодавче врегулювання механізмів захисту прав та інтересів дітей в інформаційно-комунікативному просторі передбачено рядом Законів України: «Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про рекламу», «Про захист суспільної моралі».

Законодавчу основу формування національної системи кібербезпеки визначає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні», ухвалений Верховною Радою України у жовтні 2017 року та поданий на підпис Президенту України. Закон дає визначення таким термінам як кібербезпека, кіберзагроза, кіберзахист, кіберзлочин, кібероборона тощо. Зокрема у законодавчому визначенні «кібербезпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі».

Координацію діяльності у сфері кібербезпеки як складової національної безпеки України здійснюється Президентом України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України. Основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України.

Закон України «Про телебачення і радіомовлення»¹¹⁶, гарантує свободу діяльності телерадіоорганізацій (стаття 5). З іншого боку накладає обмеження на діяльність телерадіоорганізацій у контексті захисту інтересів дітей та молоді (стаття 6). Зокрема не допускається використання телерадіоорганізації для

- трансляції програм або їх відео сюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися;
- розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів та предметів;
- пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування.

Одним із положень редакційного статуту телерадіоорганізації є вимоги до захисту дітей від негативного впливу інформації, що розповсюджується телерадіоорганізацією (стаття 57).

З метою захист суспільної моралі та забезпечення прав неповнолітніх і юнацтва телерадіоорганізаціям забороняється розповсюджувати, а також анонсувати програми та передачі, які можуть зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному розвитку неповнолітніх та юнацтва, крім як протягом ефірного часу в добовому відрізку з 23.00 до 6.00 та на каналах з обмеженим доступом (стаття 62). Закон забороняє участь неповнолітніх осіб у програмах та передачах з платними інтерактивними конкурсами (іграми,

¹¹⁶ Закон України Про телебачення і радіомовлення (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 10, ст. 43) (Вводиться в дію Постановою ВР N 3760-XII (3760-12) від 21.12.93, ВВР, 1994, N 10, ст. 44) <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12?nreg=3759-12&find=1&text=%E4%B3%F2&x=11&y=12>

вікторинами) на каналах з обмеженим доступом (стаття 55-1).

На виконання вимог Закону «Про телебачення і радіомовлення» Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення впроваджено Систему візуальних позначок з індексом кіновідеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована (затверджено рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення 08.02.2012 № 117, нова редакція від 10.03.2016 № 306). Відповідно до рішення Ради кінопродукція, що ранслюється на телебаченні на території України, поділяється на три категорії залежно від аудиторії, на яку вона розрахована: загальнодоступна; перегляд дітям рекомендовано разом з батьками (особами, які їх замінюють) або з їхнього відома; рекомендована до перегляду тільки повнолітнім глядачам. Трансляція кіновідеопродукції, яка має обмеження щодо віку глядачів, має супроводжуватися відповідними візуальними позначками. Телерадіоорганізаціям забороняється розповсюджувати, а також анонсувати програми та передачі, які можуть зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному розвитку неповнолітніх та юнацтва, крім як протягом ефірного часу в добовому відрізку з 23.00 до 06.00 та на каналах з обмеженим доступом.

Принципи формування рекламної продукції щодо захисту морального і фізичного розвитку дітей визначені Закон України «Про рекламу»¹¹⁷. Зокрема статтею 20 «Реклама і діти» визначено, що «реклама не повинна завдавати дітям моральної чи фізичної шкоди, викликати у них відчуття неповноцінності».

Забороняється реклама:

- з використанням зображень дітей, які споживають або використовують продукцію, призначену тільки для дорослих чи заборонену законом для придбання або споживання неповнолітніми;
- з інформацією, яка може підірвати авторитет батьків, опікунів, піклувальників, педагогів та довіру до них дітей;
- з вміщенням закликів до дітей придбати продукцію або звернутися до третіх осіб з проханням зробити покупку;
- з використанням зображень справжньої або іграшкової зброї, вибухових пристроїв.

Реклама не повинна містити зображення дітей у небезпечних ситуаціях чи за обставин, що у разі їх імітації можуть завдати шкоди дітям або іншим особам, а також інформації, здатної викликати зневажливе ставлення дітей до небезпечних для здоров'я і життя ситуацій. Реклама не повинна створювати у дітей враження, що володіння рекламованою продукцією дає їм перевагу над іншими дітьми.

Закон визначає обмеження щодо реклами алкогольних напоїв та тютюнових виробів (стаття 22):

- забороняється рекламувати алкогольні та тютюнові вироби на товарах та у друкованих виданнях, призначених переважно для осіб віком до 18 років, або у розрахованих на молодих осіб частинах інших друкованих видань;
- забороняється використовувати осіб віком до 18 років як фотомоделей;
- реклама алкогольних та тютюнових виробів не може розташовуватися

¹¹⁷ Закон України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 39, ст. 181)

ближче ніж за 300 метрів прямої видимості від території дитячих дошкільних закладів, середніх загальноосвітніх шкіл та інших навчальних закладів, в яких навчаються діти віком до 18 років;

– реклама не може формувати думку, що паління або вживання алкоголю є важливим фактором досягнення успіху в спортивній, соціальній, сексуальній або інших сферах життя; не повинна заохочувати до вживання алкогольних напоїв чи тютюнопаління.

Умови захисту неповнолітніх від негативного впливу продукції сексуального або еротичного характеру визначає Закон України «Про захист суспільної моралі»¹¹⁸. Закон дає визначення терміну «дитяча порнографія» – зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

З метою захисту неповнолітніх від негативного впливу продукції та інформації сексуального чи еротичного характеру забороняється

– втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів;

– розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів серед неповнолітніх;

– використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру;

– виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію;

– пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію.

Продукція сексуального чи еротичного характеру може розповсюджуватися лише за умови недоступності її неповнолітнім і за наявності повідомлення «продукція сексуального характеру, продаж неповнолітнім заборонено» (стаття 8).

Забороняється залучати дітей до продажу друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру (стаття 11). Перед трансляцією теле- і радіопрограм сексуального чи еротичного характеру обов'язково має бути зроблено звукове або текстове повідомлення про характер програми і заборону перегляду чи прослуховування її неповнолітніми (стаття 13).

Концепцією Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року¹¹⁹ одним із пріоритетних напрямів забезпечення прав та інтересів дітей в Україні визначено створення безпечного інформаційного простору для дітей, як складової стандартів благополуччя та безпеки дитини.

На період виконання Програми (з 2017 по 2021 рр.) у цьому напрямі

¹¹⁸ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 14. – Ст.192 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

¹¹⁹ Концепції Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року схвалена розпорядженням КМУ від 5 квітня 2017 р. № 230-р

передбачено виконання таких завдань:

- забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі;
- формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму у дітей в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій;
- внесення до освітніх програм для дітей віком від 7 до 14 років та програм підвищення кваліфікації вчителів питань безпеки дітей в інформаційному просторі;
- впровадження системи соціально-педагогічної роботи з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі.

Одним із компонентів формування безпечної поведінки молоді в інформаційному просторі є підвищення рівня медіа грамотності. У 2016 році Президія Національної академії педагогічних наук України схвалила нову редакцію *Концепції впровадження медіаосвіти в Україні*¹²⁰. Концепція спрямована на розбудову в Україні ефективної системи медіаосвіти з метою підготовки дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у громадян медіаінформаційної грамотності і медіакультури відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей.

Концепцією передбачено на першому етапі «поступового укорінення медіаосвіти і стандартизації її змісту» (2017–2020 рр.)

- запровадження інтегрованої медіаосвіти на всіх рівнях освіти, розроблення та оновлення навчальних програм з різних предметів з включенням медіаосвітніх елементів, що наближають предметні знання до повсякденного життя учнів, активізація роботи медіаосвітніх студій різного профілю, факультативів, гурткової роботи у ЗНЗ і ПТНЗ;
- розроблення та апробація спеціальних бібліотечних програм з медіа культури та медіаінформаційної грамотності для дошкільників, учнів початкової, середньої та старшої школи, студентів, їхніх батьків та дорослого населення;
- розроблення разом з педіатрами спільних медіаосвітніх проєктів, спрямованих на просвіту батьків дітей раннього віку щодо запобігання зловживанню медійною продукцією та подолання його негативних наслідків.

Другий етап (2021–2025 рр.) передбачає забезпечення масового впровадження медіаосвіти молоді у навчальний та позанавчальний процес.

Також на забезпечення захисту прав дітей в Інтернет просторі впливають й такі документи як, Доктрина інформаційної безпеки України¹²¹, Стратегія національної безпеки¹²², Закон України «Про основи національної безпеки

¹²⁰ http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/

¹²¹ Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

¹²² <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>

України»¹²³. Указом Президента України від 1 травня 2014 року № 449/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України”» було поставлено завдання розробити проекти Стратегії кібернетичної безпеки України і Закону України «Про кібернетичну безпеку України», а також привести національне законодавство у відповідність із міжнародними стандартами з питань інформаційної та кібернетичної безпеки, удосконалення.

¹²³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

РОЗДІЛ IV. СТВОРЕННЯ УМОВ БЕЗПЕЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ДІТЕЙ

4.1. Повноваження державних органів щодо створення безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій

В Україні не сформовано систему попередження ризиків і захисту прав дітей при використанні інформаційно-комунікативних технологій, враховуючи негативні впливи сучасного інформаційного простору на формування свідомості та розвиток дитини. Діяльність окремих міністерств є нескоординованою і несистемною і стосується окремих напрямів роботи.

Формування системи медіа-освіти і медіа-грамотності

Дієвим засобом нейтралізації негативів і ризиків інформаційного простору в розвинених країнах є *медіа-освіта*, головні завдання якої визначено в Паризькій програмі-рекомендаціях ЮНЕСКО (від 22 червня 2007 р.), резолюції Європарламенту щодо медіаграмотності у світі цифрової інформації (від 16 грудня 2008 р.), Феській декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності (від 17 червня 2011 р.) та Паризькій декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності в цифрову епоху (від 28 травня 2014 р.). Медіа-грамотність передбачає розвиток у молоді критичного мислення, формування соціальних компетентностей, спроможності протистояти агресивному медіа-середовищу, зберігати відчуття психологічного комфорту й захищеності під час споживання медіапродукції.

В Україні у 2011 році Президією Національної академії педагогічних наук України було схвалено Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні, яка визначила головні завдання, принципи і пріоритетні напрям розвитку медіаосвіти в Україні, її форми та етапи впровадження. У 2016 році Концепція було оновлено у зв'язку з викликами інформаційної війни та з урахуванням досвіду педагогів, які викладають медіаосвіту.

Міністерство освіти і науки України впроваджує медіаосвіту учнів загальноосвітніх шкіл при викладанні навчального предмету «Інформатика». Із впровадженням у 2011 році Державного стандарту початкової освіти та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти з 2013/2014 навчального року інформатика включена до інваріантної частини базового навчального плану для учнів 2–4 та 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Починаючи з 2016/2017 н. р. вивчення інформатики здійснюється за оновленими навчальними програмами для учнів 5–9 класів та для учнів 10–11 класів (рівень вивчення стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів.

Для учнів 5–9 класів існує альтернативна навчальна програма, яку можуть обрати навчальні заклади: «Інформатика. 5–9 класи загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу». Також навчальні заклади мають можливість за рахунок варіативної частини навчального плану використовувати програми спецкурсів та курсів за вибором, які отримали відповідний гриф Міністерства освіти і науки України.

В методично-рекомендаційному листі Міністерства освіти і науки України з

вивчення навчальних предметів (17.08.2016 р. № 1/9-437) зазначено, що ставлячи перед учнями завдання, пов'язані з використанням ресурсів мережі Інтернет, учителям інформатики потрібно постійно вести роз'яснювальну роботу з безпечного використання, правил етичної поведінки та дотримання авторських прав. Особливу увагу потребує добір змісту навчальних завдань, що повинен бути тісно пов'язаний із потребами учнів, мати застосування у реальному житті, окреслювати перспективи у виборі професії.

Медійна освіта в Україні впроваджується в партнерстві громадського сектору, Міністерства освіти і науки України, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. З 2011 року Міністерство освіти і науки України у партнерстві з Міжнародною благодійною організацією «Академія української преси» упроваджує медіаосвіту через:

- формування та підтримку групи лідерів-медіапедагогів для початкової, середньої та вищої освіти;
- підготовку навчальних видань для різних аудиторій;
- залучення світового досвіду з впровадження медіаосвіти і медіаграмотності.

В 2011 році були підготовлені викладачі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти – більшість з них подальшому працювали як обласні координатори упровадження медіаосвіти. Фактично у всіх обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти в різних формах викладається медіаосвіта і медіаграмотність.

У 2011 році Міністерством освіти і науки України розпочато всеукраїнський експеримент «Науково-методичні засади впровадження вітчизняної моделі медіаосвіти в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів», який проходив у 7 областях України та м. Києві (наказ МОН України № 886 від 27 липня 2011 р.). Розробником і куратором експерименту був Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. В межах експерименту, що тривав з 2011 до 2016 року, різними формами шкільної медіаосвіти було охоплено понад 250 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалися понад 40 тис учнів¹²⁴.

З метою оцінки ефективності та якості проведення експерименту з впровадження медіаосвіти у школах у 2016 році Європейської дослідницької асоціації (ERA) на замовлення Українського медійного проекту («У-Медіа») Інтерньюз Нетворк проведене незалежне дослідження «Впровадження медіаосвіти та медіа грамотності в загальноосвітніх школах України»¹²⁵. Яке продемонструвало позитивні результати щодо впровадження експерименту: більшість шкіл почали діяльність в рамках всеукраїнського експерименту з упровадження медіаосвіти, а в подальшому розширили її до системи наскрізної медіаосвіти всієї школи: партнерство педагогів, учнів та батьків.

¹²⁴ http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/v_ukraini_onovleno_kontseptsiyu_vprovadzhennya_mediaosviti/

¹²⁵ Впровадження медіа-освіти та медіа-грамотності в загальноосвітніх школах України. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження 2014-2016 рр. – К., 2016. Електронний доступ <https://www.slideshare.net/umedia/2016-66299447>

На продовження формування системи медіаосвіти в Україні у 2017 році Міністерством освіти та науки України затверджено проведення всеукраїнського експерименту «Стандартизація наскрізної соціально-психологічної моделі масового впровадження медіаосвіти у вітчизняну педагогічну практику» на базі навчальних закладів України (наказ МОН №1199 від 18.08.2017 р.). Головним завданням якого визначено у наступні 5 років забезпечити масове впровадження наскрізної медіаосвіти дітей та молоді, починаючи з дошкільного віку (в дитсадочках) і до випуску із школи, включаючи професійну освіту. У експерименті братиме участь 153 навчальних заклади, серед яких 18 обласних інститутів післядипломної освіти, два вищі професійні училища, решта – дошкільні навчальні заклади і загальноосвітні – школи, гімназії, ліцеї, навчально-виховні комплекси.

У 2015 році за підтримки кампанії Google створено *освітню спільноту Google Educator Group (GEG) «Навчаємося з Google»* – об'єднання працівників сфери освіти з метою впровадження та ефективного використання веб-технологій в навчальному процесі.

Інститутом модернізації змісту освіти Міністерства освіти та науки України та лідерами спільноти Google Educator Group (GEG) «Навчаємося з Google» організовано серію тренінгів у рамках неформального навчання педагогів України «Google Apps for Education як засіб організації інформаційно-освітнього середовища». Цільовою аудиторією навчальних тренінгів (очних та дистанційних) та літніх шкіл «Безпека дітей в Інтернеті» в рамках проекту «Цифрове перетворення» стали методисти, психологи обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівники та вчителі навчальних закладів. До навчання було залучено 756 учителів, 261 навчальний заклад, 104 з яких успішно підключилися до Google Apps for Education. Для підтримки навчальних тренінгів розроблено 4 різнорівневі програми, створено навчально-методичне забезпечення (презентації, відео, анкети тощо). Географія навчальних сесій неформальної освіти для педагогів України охоплює 10 регіонів.

Зокрема, у 2015/2016 навчальному році організовано та проведено:

- серію очних тренінгів «Google Apps як засіб організації інформаційно-освітнього середовища» для керівників, вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів вищих навчальних закладів, методистів закладів післядипломної освіти (8 тренінгів, близько 500 учасників);

- акцію «Хвиля безпечного Інтернету – 2016» до Всесвітнього дня безпечного Інтернету з метою зменшення негативного впливу небажаної інформаційної продукції, шляхом покращення обізнаності дітей та учнівської молоді з питань безпечного Інтернету;

- форум Google Educator group «Цифрове перетворення освіти», в якому взяли участь науковці, вчителі, керівники освітніх установ, методисти тощо;

- Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Використання хмарних сервісів в освіті як чинник розвитку єдиного інформаційного простору навчальних закладів» в рамках Шостого міжнародного форуму «Інноватика в сучасній освіті – 2014»;

- три всеукраїнські літні школи «Безпека в Інтернеті» для вчителів,

громадських організацій, батьків.

Безпека дітей-читачів у бібліотеках

Широке впровадження інформаційних технологій призвело до кардинальних змін у роботі бібліотек для дітей, торкнувшись не лише бібліотекарів, а й форм та якості обслуговування. Бібліотеки не тільки широко використовують інформацію, розміщену в мережі Інтернет, формують служби, що допомагають користувачам зорієнтуватися в морі Інтернет-ресурсів, але й створюють власні інформаційні продукти, які представляють на своїх веб-сайтах.

Специфіка освоєння електронного середовища на базі бібліотеки для дітей зумовлена пріоритетністю завдань подолання інформаційної ізоляції дітей, яким необхідний доступ до багатства інформаційних ресурсів без будь-яких обмежень у просторі та часі.

Основою інформаційної системи бібліотеки стали ***електронні каталоги*** як центри збереження, поширення та пошуку користувачами інформації. Довідково-бібліографічний сервіс для віддалених користувачів реалізують Національна бібліотека України для дітей, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська обласні бібліотеки для дітей (ОДБ), Центральна бібліотека ім. Т.Г. Шевченка для дітей м. Києва, Центральна бібліотека для дітей м. Дніпропетровська, Краматорська центральна міська бібліотека для дітей ім. О.С. Пушкіна. Аналіз відвідувань сайту Національної бібліотеки України для дітей на основі системи «Google Analytics» підтверджує, що дана послуга є затребуваною. Так, за січень–лютий 2016 р. до електронного каталогу було 3 953 звернень, що становить шосту позицію у переглядах сторінок. Значимою частиною довідкового сервісу є база даних проекту «Корпорація бібліотек України для дітей з аналітичного розпису періодичних видань», яка представляє роботу 16 бібліотек України для дітей.

Накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових та мультимедійних документів допомагають ***електронні бібліотеки***. Зібрання рідкісних та цінних видань представляє на своєму сайті Національна бібліотека України для дітей («Електронна бібліотека»). Цікаві краєзнавчі добірки творів місцевих дитячих авторів формують Житомирська ОДБ («Читаємо всією сім'єю»), Львівська ОДБ («QR-читальня Левенятка»), Рівненська ОДБ («Почитаймо!»), Черкаська ОДБ («Електронна бібліотека»), Харківська ОДБ («Літературний Харків»), Хмельницька ОДБ («Письменники Хмельниччини — дітям»), Центральна бібліотека для дітей м. Дніпропетровська («Мій край_dr»).

Популярними серед дітей та їхніх батьків стали і ***аудіобібліотечки***. Сайт НБУ для дітей постійно поповнюються електронна аудіоантологія творів для дітей «Почитайко», що популяризує художню літературу минулих років та «Аудіобібліотечка КЛЮЧа», що збирає записи власних творів сучасними авторами. Подібні проекти ведуться фахівцями Дніпропетровської ОДБ («BiblioRadio»), Черкаської ОДБ («Читаємо разом»), Херсонської ОДБ («Казочка на добраніч»), Рівненської ОДБ («Пісні на слова Тараса Шевченка»).

Дитячі бібліотеки беруть участь у соціальних проектах, спрямованих на інформаційне забезпечення дітей з проблемами зору. Чернігівська обласна

бібліотека для дітей ім. М. Островського та Чернігівський навчально-реабілітаційний центр (для сліпих та зі зниженим зором) з 2014 р. реалізують спільний проект «Читаємо другу». Черкаська ОДБ активно долучилася до реалізації Всеукраїнського проекту «Книга, що говорить», в якому вже взяло участь більше 3700 волонтерів із всієї України і з-за кордону.

Дитячі бібліотеки створюють низку **просвітницьких ресурсів з ігровими елементами**. Авторські розробки нових сучасних бібліотечних уроків публікуються на платформі регіонального корпоративного міжвідомчого проекту «Основи медіаосвіти: бібліотечний модуль». Співзасновниками корпорації стали Херсонська обласна бібліотека для дітей ім. Дніпрової Чайки, центральна бібліотека для дітей ЦБС м. Херсона та методичний кабінет при управлінні освіти Херсонської міської ради. Долучилася до проекту і Національна бібліотека України для дітей. Популяризації безпечного та відповідального використання он-лайн-технологій присвячено тематичну добірку «Безпечний Інтернет», що включає як ігрові завдання, тести, так і посилання на корисні ресурси для дітей і дорослих. Оволодінню практичними навичками пошуку мережевої інформації допомагають квести по сайту Львівської обласної бібліотеки для дітей та «Віртуальна подорож бібліотекою» Миколаївської ОДБ.

Усе активніше бібліотечні фахівці у своїй роботі використовують **цифровий освітньо-пізнавальний контент**: урізноманітнити традиційні форми роботи з користувачами допомагають ігрові добірки вікторин, пазлів, кросвордів, ребусів «Розвивальний ігротренінг» та «Літературна мозаїка» НБУ для дітей, «Бібліоігротека» Рівненської ОДБ, «Розгадуємо» Тернопільської ОДБ.

Для більш детального знайомства з мережею Інтернет у бібліотеках для дітей постійно проводяться інтернет-знайомства та майстер-класи «Пошукові системи та нетикет», «Листування в Інтернеті», створення власної поштової скриньки; відеуроки «Сайти для допитливих»; відеобесіди «Інтернет: історія, дослідження, відкриття»; віртуальні екскурсії «Ласкаво просимо в країну Інтернет». Користувачам пропонуються нові послуги, такі як: Медіа-конкурс буктрейлерів юних читачів «Читати це круто» (Дніпропетровська ОБД); Обласна творча програма з медіаграмотності «Дитяча бібліотека у 3Д-форматі», Проект «Електронні ресурси на допомогу популяризації дитячої книги і читання» (Хмельницька ОБД ім. Т.Г. Шевченка); Літературно-пізнавальна гра «Я маю право» (Миколаївська ОБД ім. В.О. Лягіна); краєзнавчий проект «Мала Академія Краєзнавців» (Житомирська ОБД); проект «Діти й Інтернет» (Чернігівська ОБД ім. М. Островського); Проект «Медіаосвітні проекти Херсонської обласної бібліотеки для дітей ім. Дніпрової Чайки. В координатах співпраці» (Херсонська ОБД ім. Дніпрової Чайки); Проект «Система електронних ресурсів: традиції та інновації» (Рівненська ОБД). В рамках проекту «Сучасна бібліотека — сучасні послуги» у Кіровоградській ОБД ім. Т.Г. Шевченка проводяться індивідуальні заняття-консультації з внутрішньо переміщеними особами «Основи комп'ютерної грамотності».

Таким чином, ігрова бібліотечна діяльність стала для дітей своєрідним містком між віртуальним світом і реальною бібліотекою, що сприяє мотивації більш вдумливого та уважного читання, самостійному вибору книги,

інтелектуальному розвитку, росту значимості бібліотеки.

Порушення прав дітей у медійному просторі

Аналіз медійного контенту останнім часом свідчить про значне зростання кількості українського медійного продукту виробленого за участі дітей та про дітей. Особливо зросла кількість талант-шоу, реаліті-шоу та ток-шоу за безпосередньої участі дітей. Ця тенденція має всі підстави для розвитку.

Проблеми, які виникають при взаємодії дітей із медіа¹²⁶:

- порушення журналістами етичних стандартів під час залучення дітей до створення медіапродукту (особливо у випадках висвітлення питань, пов'язаних із насильством щодо дітей);

- порушення прав дитини, зафіксованих у вітчизняному та міжнародному законодавстві;

- використання образу дитини у неприйнятний спосіб та без суспільно значущої потреби;

- контент, що може задати шкоди дітям (як-от зі сценами насильства, еротики тощо) демонструється в час, коли його можуть побачити діти;

- дефіцит якісного дитячого контенту, зокрема за участі самих дітей.

У програмах соціальних ток-шоу є ознаки порушення прав дітей-учасників. Як правило, соціальні ток-шоу обговорюють проблеми відсутності батьківської відповідальності, відсутності факту реєстрації батьківства, відмови батьків забрати дитину з медичного закладу, спорів між батьками щодо походження дитини, випадків насильства в родині (в тому числі сексуального насильства щодо малолітніх та неповнолітніх або їх розбещення) тощо.

В багатьох програмах розгляд конкретних ситуацій щодо життя родин та їх дітей проходить на межі або з порушенням вимог сімейного та цивільного законодавства, перш за все статті 3 Конвенції ООН про права дитини та статті 24 Конституції України щодо недопущення дискримінації, норм закону «Про телебачення і радіомовлення», стандартів журналістики та норм журналістської етики.

Відповідно до ст. 32 Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в особисте й сімейне життя. Водночас згідно з частиною першою ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Статті 30, 31, 32 Цивільного кодексу України, які регламентують питання цивільної дієздатності, містять вичерпний перелік правочинів, які можуть вчиняти діти. При цьому визначено, що інші правочини неповнолітня

¹²⁶ Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. ГО «Телекритика» Київ. 2016.

особа може вчиняти лише за згодою її законних представників. Тобто саме законні представники відповідальні за реалізацію права на безпеку, обіг персональних даних про дітей.

Відповідно до ст. 10 Закону України про захист персональних даних, «використання персональних даних працівниками суб'єктів відносин, пов'язаних з персональними даними, повинно здійснюватися лише відповідно до їхніх професійних чи службових або трудових обов'язків. Ці працівники зобов'язані не допускати розголошення у будь-який спосіб персональних даних, які їм було довірено або які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних чи службових або трудових обов'язків, крім випадків, передбачених законом. Таке зобов'язання чинне після припинення ними діяльності, пов'язаної з персональними даними, крім випадків, установлених законом».

Інформація, яка може бути поширена внаслідок участі дитини в телевізійній програмі, є конфіденційною та становить її особисту таємницю – про освіту, сімейний стан, релігійність, дату і місце народження, майновий стан та інші персональні дані. Розголошення персональної інформації є порушенням законодавства, оскільки вона не є суспільно значущою та не є предметом громадського інтересу. Поширення персональної інформації про дітей, зокрема тих, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом їх втягування до участі в різних телешоу, в першу чергу спрямовано на забезпечення рейтингу програми, а не на допомогу дітям у скруті.

Варто враховувати, що згода законних представників таких дітей на оприлюднення тих чи інших персональних даних та участь дітей у зйомках телепередач, часто носить номінальний характер та порушує права дітей. Оскільки конфіденційна інформація відповідно до законодавства України може бути розповсюджена виключно з метою захисту прав та інтересів особи.

Так, непоодинокими є випадки, коли мати дитини-жертви сексуального насильства надає згоду на участь своєї дитини у зйомці телепередачі, де оприлюднюються обставини справи, висвітлюється обличчя дитини, запрошуються учасники ситуації. В той же час у органах судової влади триває процес позбавлення її батьківських прав або ще йде слідство, і вихід такої телепередачі може порушити права дитини на правосуддя.

У 2013 році Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Валерія Лутковська у 2013-му зверталася до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо питання захисту прав дітей, але отримала відповідь, що канали є приватними і державні органи не мають втручатися у їхню діяльність¹²⁷. З метою впливу на ситуацію, було проведено круглий стіл що зібрав представників каналів, спільно з дитячим фондом ООН ЮНІСЕФ. За результатами обговорення, на початку 2014 року були розіслані рекомендації ЮНІСЕФ щодо того, як мають бути подані інформаційні матеріали стосовно дітей: у деяких випадках більш коректним є змінити ім'я, закрити обличчя цієї

¹²⁷ Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. ГО «Телекритика» Київ. 2016.

дитини або використовувати темну кімнату, в якій дитину не видно, видно лише силует.

Проте практика використання у телепередачах приватної інформації, що шкодить дитині, продовжується. Прикладом цинічного порушення прав та інтересів дитини є ток-шоу «Стосується кожного», які транслювалися 10 та 13 жовтня 2017 року «Телеканалом «Інтер» в ході яких, з дозволу і за участі офіційних представників дитини, було розголошено конфіденційну інформацію щодо 12-річної дівчинки, яка народила дитину. 17 жовтня 2017 року Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини направлено звернення до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо вжиття заходів, передбачених законодавством, до телеканалу «Інтер» у зв'язку з порушенням права дитини на повагу до її приватного та сімейного життя.

Враховуючи непоодинокі випадки порушення прав дітей на ток-шоу ряду телеканалів, доцільно розробити ефективні засоби притягнення до відповідальності як власників телеканалів, так і працівників мас-медіа за недотримання етичних норм та вимог законодавства щодо прав дитини у інформаційному просторі.

Доведення дітей до самогубства в Інтернет просторі

«Синій кит» – координована підліткова гра, поширена переважно в соціальних мережах (зокрема, «ВКонтакте»), кінцевим підсумком якої є доведення гравця до самогубства. За матеріалами розслідувань правоохоронних органів та незалежних розслідувань, координуванням та поширенням цієї гри в Інтернеті займаються адміністратори так званих «груп смерті». Зазвичай у гру втягуються підлітки віком від 12 до 16 років, хоча є повідомлення про спроби вербування в гру і молодших дітей.

Згідно повідомлень засобів масової інформації, поширення гри розпочалось у Росії у кінці 2015 року, та поступово розповсюдилось, спочатку на країни колишнього СРСР – Україну, Казахстан, Киргизстан, Білорусь та країни Прибалтики (переважно Естонію та Латвію); пізніше з'явилися повідомлення про вербування підлітків у «групи смерті» в Молдові, Польщі та Грузії; з'явилися повідомлення про зацікавлення «Синім китом» підлітків у країнах Західної Європи; та навіть у країнах Південної Америки – Бразилії. Колумбії та Чилі, пізніше повідомлення про появу «Синього кита» надійшли з Африки (Кенія) та Азії (Китай).

Підлітки шукають собі «смертельних» кураторів, аби підвищити свій авторитет серед однолітків. Якщо раніше це робили, будучи у вуличній компанії, то зараз сферою спілкування молоді стали соцмережі.

Крім того, останнім часом з'явилися нові смертельні ігри. Серед таких – «Квест рожевої феї». Останнє завдання гри для «королеви» – відкрити конфорку на газовій плиті, не запалюючи сірника, та лягти спати. Популярним серед дівчат стало нанесення шрамів. Серед хлопців – «собачий кайф» – удушення або сильне натискання на грудну клітку, що призводить до втрати свідомості. Кінець у цих іграх завжди один – дитина вдається до самогубства.

З метою належного реагування на події, пов'язані з діяльністю у соціальних мережах таких груп як «Синій кит» та інших «груп смерті», у яких спонукають

неповнолітніх до спричинення собі тілесних пошкоджень та вчинення самогубств, у Національній поліції України створено постійно діючу оперативну групу, до складу якої ввійшли поліцейські підрозділів кіберполіції з цілодобовим чергуванням у кожній області, у яких є цілодобовий контакт з черговими частинами головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві.

Працівниками регіональних підрозділів кіберполіції за кожним повідомленням про участь дітей у небезпечних групах та за кожним фактом безвісного зникнення чи самовільного залишення дитиною місця проживання здійснюється експерте вивчення комп'ютерної техніки, моніторинг записів сторінок дитини в соціальних мережах на предмет участі в зазначених групах, листування з друзями щодо можливих намірів учинити суїцид, установлення осіб, що можуть спонукати дітей до вчинення самоушкодження чи самогубства, з подальшим блокуванням роботи таких груп. У ході вжитих заходів виявлено майже 1000 «груп смерті», які були заблоковані, що дало змогу попередити спричинення дітьми тілесних ушкоджень чи самогубств.

Разом з тим проводиться робота в навчальних закладах із запобігання залученню дітей до участі в «групах смерті» та своєчасного виявлення ознак у дітей, які можуть бути їх учасниками. Розроблено та розповсюджено серед громадськості поради для батьків щодо безпеки дітей в інтернет-просторі.

Міністерством освіти і науки України у лютому 2017 року на регіональні департаменти (управління) освіти і науки, Інститути післядипломної педагогічної освіти було направлено лист «Щодо проведення в навчальних закладах кампанії з питань пропаганди психічного здоров'я» (від 02.03.2017 № 1/9-119). У зв'язку із зростанням останнім часом соціальної та психологічної напруги навколо теми підліткових суїцидів і наявності небезпечних груп у соціальних мережах Міністерство звернуло увагу педагогічних працівників на необхідність формування системи попередження самогубств серед учнів, впровадження психологічної просвіти. Рекомендовано впроваджувати в загальноосвітніх навчальних закладах факультативні курси, які орієнтовані на підсилення психологічної складової у вихованні дітей та учнівської молоді; здійснювати психологічну та педагогічну діагностику суїцидальних тенденцій у дітей.

Крім того, відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», уведеного в дію Указом Президента України від 15 травня 2017 року № 133/2017, застосовано персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), зокрема до ряду соціальних мереж, яким припинено надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування.

У травні 2017 року Верховна Рада України прийняла зміни до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за сприяння вчиненню самогубства, в тому числі за допомогою мережі Інтернет.

Разом з тим підрозділами кіберполіції ведеться систематична робота із засобами масової інформації та навчальними закладами про недопущення втягування дітей у суїцидальні спільноти та своєчасного виявлення ознак у дітей, що можуть бути їх учасниками.

На підготовку Щорічної доповіді обласними *адміністраціями областей* надано інформацію про заходи, що реалізуються у регіонах і спрямовані на створення безпечних умов користування дітьми інформаційно-комунікативними технологіями та профілактику залучення дітей до «груп смерті». Про таку діяльність звітують різні відомчі підрозділи:

- департамент (управління) освіти і науки (Вінницька область);
- служба у справах дітей (Івано-Франківська, Тернопільська області);
- ювенальна превенція (Донецька, Луганська область)
- управління кіберполіції (Донецька, Луганська область)

Також робота з медіаосвіти дітей та забезпечення умов безпеки дітей у інформаційному просторі здійснюється рядом установ та закладів різного відомчого підпорядкування:

- Навчально-методичний центр психологічної служби системи освіти (Вінницька область);
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (Донецька, Луганська, Хмельницька області);
- обласні інститути післядипломної освіти (Донецька, Миколаївська, Хмельницька області);
- обласна психологічна служби (Донецька область);
- Обласна клінічна психіатрична лікарня (Запорізька область);
- бібліотеки (Рівненська область);
- заклади культури (Херсонська область).

Обласні адміністрації звітують про проведення різних заходів з метою запобігання негативного впливу інформаційно-комунікативних технологій на розвиток дітей, профілактики суїцидальних намірів серед підлітків.

• *Адміністративні заходи*

розгляд питання щодо попередження суїцидальних намірів серед дітей та підлітків на засіданнях координаційних рад з питань дітей та на засідання координаційних рад з питань сімей, гендерної рівності, демографічного розвитку і протидії торгівлі людьми (Івано-Франківська, Донецька області);

обговорення проблем на відомчих колегіях: департаменту освіти області (Донецька область), колегії управління охорони здоров'я (Тернопільська область);

обласний форум за участю всіх служб, які причетні до охорони дитинства з обговорення проблемних питань профілактики самогубств серед дітей (Донецька область);

наради із спеціалістами:

нарада під головуванням першого заступника голови обласної державної адміністрації щодо превентивної та профілактичної роботи з підлітками, які вступили в конфлікт із законом (Кіровоградська область);

робочі наради, організована службою у справах дітей з представниками інших управлінь з питання виявлення та попередження в області випадків залучення дітей у соціальних мережах до небезпечних груп, діяльність яких спрямована на спонукання дітей до самоушкодження та самогубства (Тернопільська область);

інструктивно-методична нарада для заступників директорів з виховної

роботи (Луганська область).

• *Прийняття адміністративних рішень та документів*

лист-попередження навчальним закладам про проведення педагогічними працівниками і практичними психологами роз'яснювальної роботи з учнями та їх батьками щодо небезпеки участі у групі "Синій кит" у соціальних мережах (Кіровоградська область)

доручення до територіальних органів поліції, у відповідності до якого працівники поліції проводять заходи щодо виявлення підлітків які приєдналися у соціальних мережах до «груп смерті» (Донецька область)

наказ департаменту освіти і науки Київської облдержадміністрації «Про створення безпечного інформаційного простору в системі освіти Київської області», щодо використання у навчальних закладах комп'ютерних програм, які забезпечують фільтрування контенту, що надходить з мережі Інтернет (Київська область);

лист у служби у справах дітей облдержадміністрації, яким зобов'язано начальників служб спільно із суб'єктами соціально-правової роботи на місцях, проводити роз'яснювальну профілактичну роботу в учнівських колективах та з батьками, а також вживати заходів щодо виявлення дітей, які є учасниками небезпечних груп у соціальних мережах, та надання їм необхідної допомоги (Тернопільська область);

план заходів щодо запобігання дитячих та підліткових суїцидів та жорстокого поводження з дітьми у тому числі кіберзлочинів, у яких заплановано проведення соціально-рекламних кампаній з питань підвищення рівня правової обізнаності дітей, підлітків та їхніх батьків (Тернопільська область);

спільний наказ відділів і служб облдержадміністрації «Про створення міжвідомчої групи з попередження, виявлення, розслідування та викриття кримінальних правопорушень за фактами смертей, самогубств та інших нещасних випадків, в наслідок яких настала смерть неповнолітніх» (Хмельницька область).

• *Проведення інформаційних кампаній та заходів, роз'яснювальна робота*

інформаційна кампанія з питань пропаганди та збереження психічного здоров'я дітей (Івано-Франківська, Вінницька області);

щорічні обласні заходи до Міжнародного дня безпечного інтернету: вікторина для слухачів курсів підвищення кваліфікації Запорізького ОППО, обласний конкурс реальних історій дітей та дорослих, які потерпіли від ризиків у мережі; банк цікавих ідей та матеріалів; обласний огляд інфографіки «Об'єднаймося для кращого інтернету»; база рейкових статей та зображень; збірники напрацювань вчителів Запорізької області за темою «Безпечний інтернет» (Запорізька область);

групові інформаційно-профілактичні заходи (лекції, бесіди, тренінги, круглі столи), що проводяться центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з дітьми, підлітками, студентами професійних ліцеїв та технікумів, вчителями, представниками місцевих громад, батьками, та особами, які їх замінюють, з питань попередження випадків умисного доведення дітей до самогубства за допомогою інтернет-ресурсів (Луганська область);

– проведення у навчальних закладах координаційних нарад, семінарів за

участю працівників ювенальної превенції, кіберполіції, служб, які причетні до охорони дитинства, з метою інформування громадськості про небезпеку для дітей через негативний вплив соціальних мереж (Донецька область)

круглий стіл «Медіабезпека: нові виклики та загрози для дитини в інформаційному просторі і шляхи їх подолання» з питання впливу на безпеку підлітків «груп смерті» (Миколаївська область);

тематичні виступи на телеканалах (Миколаївська, Тернопільська області);

брифінг з місцевими засобами масової інформації на тему поширення у соціальних мережах небезпечних груп, у яких дітей доводять до самогубства (Тернопільська область).

В областях організовано *роботу з дітьми та підлітками* щодо інформування про безпечне користування інформаційно-комунікативними технологіями та попередження суїцидальних намірів, що провоюється у всітніх закладах та закладах культури:

- профілактично-роз'яснювальна робота з учнями та батьками у навчальних закладах (Івано-Франківська, Кіровоградська області);

- впровадження практичними психологами та соціальними педагогами у навчальних закладах області методичних рекомендацій «Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення» (Вінницька область);

- заходи щодо профілактики та подолання комп'ютерної залежності учнів у закладах освіти: бесіди, тренінги, результати соціально-психологічних досліджень, акції, місячники тощо (Запорізька область);

- лекції для учнів загальноосвітніх закладів області спеціалістами національної поліції та служб у справах дітей з питань попередження втягнення неповнолітніх до кіберзлочинності (Кіровоградська, Тернопільська області);

- використання у навчальних закладах комп'ютерних програмних продуктів, які забезпечують фільтрування контенту, що надходить з мережі Інтернет (Київська область);

- тематичні бесіди з учнями, профілактичні заняття з питань булінгу в дитячому середовищі та кібербулінгу в інформаційному просторі, оформлені стенди, розроблені буклети та пам'ятки для учнів (Луганська область);

- програма освоєння навичок роботи в Інтернеті для молодших школярів – учнів 3-х класів «Кібершколярики», яка працює у бібліотеці, одним із аспектів роботи якої є освоєння дітьми елементарних правил безпеки в мережі (Херсонська область).

Також освітні заклади та заклади культури проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу з батьками як уберегти дітей від негативного впливу небезпечних груп соціальних мереж:

- загальношкільні батьківські збори (Івано-Франківська, Донецька області);

- круглий стіл для голів батьківських комітетів (Вінницька область);

- виступи на батьківських зборах у закладах освіти спеціалістів національної поліції та служб у справах дітей з питань попередження втягнення неповнолітніх до кіберзлочинності (Кіровоградська область);

- тематичні батьківські збори (Луганська область);
- питання безпеки дітей у інтернеті розглядаються на засіданнях «Недільної батьківської школи», що працює в бібліотеці, (Херсонська область).

Окремим напрямом роботи є *попередження суїцидальної поведінки підлітків, профілактика залучення дітей до «груп смерті»*:

- заходи працівників ювенальної превенції та управління кіберполіції щодо виявлення підлітків які приєдналися у соціальних мережах до «груп смерті» (Донецька область);

- департамент освіти по узгодженню з ювенальною превенцією під виглядом медичного огляду проводить роботу щодо виявлення у дітей тілесних ушкоджень, які діти можуть спричиняти себе в ході проведення «квестів», а також взагалі характерних для суїцидальних намірів (Донецька область);

- місячники щодо виявлення учнів групи суїцидального ризику у навчальних закладах (у вересні та квітні) (Запорізька область);

- проведення працівниками поліції індивідуальної профілактичної роботи з підлітками, які проявляють зацікавленістю діяльністю «груп смерті», із залученням дитячих психологів та педагогічного складу закладів, де вони навчаються (Донецька область);

- профілактичні огляди школярів на предмет виявлення у дітей тілесних ушкоджень та/або специфічних малюнків, проведено у березні медичними працівниками області в навчальних закладах (Кіровоградська область).

В регіонах проводиться робота з *підготовки фахівців* психологічної служби, педагогічних та соціальних працівників щодо питань безпеки дітей у мережі:

- навчально-методичні семінари для працівників психологічної служби вищих навчальних закладів та соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів (Вінницька область);

- психологічні візії на методичних об'єднаннях працівників психологічної служби районів (Вінницька область);

- методичні рекомендації фахівцям психологічної служби щодо профілактики негативних явищ серед дітей, підлітків та учнівської молоді (Донецька область);

- тренінг для практичних психологів «Кібербулінг – загроза сьогодення» (Луганська область);

- Всеукраїнський вебінар "Як зробити Інтернет безпечним" у рамках відзначення Дня Безпечного Інтернету (Луганська область);

- впровадження обласним інституті післядипломної педагогічної освіти тем та спецкурсів до програм підвищення кваліфікації працівників освіти щодо формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів та педагогів (Миколаївська область);

- форуми учителів інформатики, психологів, мережева спільнота вчителів інформатики «Інформатика у 5 класі», що надають змогу неформально спілкуватися вчителям із різноманітних професійних питань, у тому числі з питань безпеки дітей у мережі (Миколаївська область)

- використання спеціальних засобів операційних систем і браузерів в

загальноосвітніх навчальних закладах Миколаївської області. Відповідні питання (налаштування операційних систем та доступу до мережі Інтернет) розглядаються під час курсів підвищення кваліфікації вчителів, які викладають інформатику (Миколаївська область);

- вебінари щодо включення питань безпеки дітей в інтернеті до змісту батьківських зборів; обласний семінар для директорів та учителів інформатики опорних шкіл з питань запровадження ІКТ на тему «Безпека в Інтернеті» (Хмельницька область).

У ряді регіонів розроблено *методичні та інформаційні матеріали* відповідного тематичного спрямування:

- рекомендацій для батьків, дітей, та педагогічних працівників щодо профілактики самогубств та попередження участі дітей у «групах смерті» (Івано-Франківська область);

- інформаційний буклет із рекомендаціями для батьків щодо безпеки у інформаційно-комунікативному просторі (Івано-Франківська, Донецька, Запорізька області);

- розповсюдження флаєрів та листівок-порад для підлітків (Івано-Франківська область);

- розповсюдження методичних рекомендацій щодо надання допомоги потенційними «суїцидантам» (Івано-Франківська область);

- перелік посилань на рекомендовані для дітей онлайн-ресурси, з метою надання допомоги з питань захисту дітей від впливу шкідливої інформації (Донецька область);

- методичні рекомендації та алгоритм дій працівників поліції а педагогічних працівників щодо виявлення дітей, які цікавляться проходженням квестів у «групах смерті» (Донецька область);

- розділ «Безпека дітей в Інтернеті» на сайті департаменту освіти і науки, в якому розміщено для практичного використання дітьми, батьками та вчителями доступну інформацію з метою захисту школярів від небажаного контенту та організації безпечної роботи в Інтернеті (Київська область);

- розповсюдження у загальноосвітніх навчальних закладах контактів відділу протидії кіберзлочинам (Луганська область);

- розповсюдження під час профілактично-роз'яснювальних заходів тематичних інформаційних матеріалів: повідомлень, листівок, буклетів, інформаційних листів тощо (Луганська область);

- на сайті ОПППО розміщено методичні рекомендації щодо медіабезпеки підлітків у соціальних мережах; матеріали, які можуть бути використані у роботі з комп'ютерною залежністю та її різновидами (Миколаївська область);

- методичний бюлетень «Попередження суїцидальної поведінки у дітей» (Миколаївська область);

- методичні розробки для учнів різного віку у цікавій для дітей інтерактивній та ігровій формі для проведення занять та заходів з інтернет-безпеки, розроблені у межах корпоративного проекту дитячих і шкільних бібліотек м. Херсона «Основи медіаосвіти: бібліотечна складова» створені і

використовуються (Херсонська область).

Аналіз звітів обласних державних адміністрацій щодо проведення роботи з забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі, підвищення медіа грамотності дітей та попередження суїцидальних проявів серед підлітків демонструє відсутність єдиного підходу до вирішення цих питань.

Формування правової обізнаності та правової свідомості дітей¹²⁸

Діяльність органів юстиції щодо забезпечення правоосвітнього напрямку зосереджується, зокрема, на дотриманні прав дитини, організації заходів, спрямованих на підвищення рівня правової обізнаності, правової свідомості, правової культури в молодіжному середовищі.

Координація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації з правової освіти населення, формування у громадян правового світогляду здійснюється через міжвідомчі координаційно-методичні ради з правової освіти

населення, належна організація роботи яких сприяє досягненню позитивних результатів у правоосвітній сфері.

Використовуючи можливості засобів масової інформації, що здатні забезпечити ознайомлення широкої аудиторії громадян з актуальними питаннями сьогодення, відповідальними працівниками апарату Міністерства юстиції України протягом 2016 року здійснювалися виступи, зокрема, з питань дотримання прав дитини: «Виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаага, 1980 року)»; «Процедура медіації в транснаціональних конфліктах щодо дітей»; «Проблеми соціальної адаптації дітей, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі»; «Застосування положень Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання 2007 року при вирішенні питань про стягнення аліментів з осіб, які знаходяться за кордоном». Протягом 2016 року відповідальними працівниками Головного територіального управління юстиції (далі - ГТУЮ) було здійснено понад 900 виступів з питань захисту прав дитини, серед яких: «Права дитини - майбутнє України»; «Система соціального захисту сиріт I дітей сиріт»; «Порушення прав дитини: експлуатація дітей»; «Реалізація прав дітей в Україні»; «Правове регулювання прав дітей та молоді в Україні»; «Особливості оформлення батьками згоди на виїзд дитини за кордон» тощо.

З метою сприяння забезпеченню правового захисту конституційних прав, свобод та інтересів громадян ГТУЮ забезпечується функціонування громадських приймалень Із надання безоплатної первинної правової допомоги. За підсумками роботи у 2016 році в Україні налічувалось 39 громадських приймалень, створених при ГТУЮ, якими надано понад 50 000 консультацій, частина яких стосується захисту прав дитини.

Ефективними методами підвищення рівня правової обізнаності населення є розробка та розповсюдження органами юстиції методичних посібників, буклетів, poradників тощо серед бібліотечних, навчальних закладів, зацікавлених підприємств, установ та організацій. Загалом протягом 2016 року

¹²⁸ Мінюст

територіальними органами юстиції розроблено понад 530 методичних матеріалів з правової тематики, частина яких присвячена питанням захисту прав і свобод дітей, зокрема: «Права дитини»; «Я дитина України. Які я маю права» тощо. Крім того, ці матеріали розміщуються на офіційних веб-сайтах ГТУЮ.

Правоосвітня робота у молодіжному середовищі зосереджується також у напрямі організації заходів правопросвітницького характеру: проводяться правові лекції, зустрічі-бесіди, правові турніри, брейн-ринги, вікторини тощо, під час яких значна увага приділяється питанням щодо захисту прав і свобод дітей.

Загалом протягом року ГТУЮ здійснено 4056 заходів правоосвітнього характеру для молоді.

Так, з метою формування у дітей та підлітків позитивного образу права як державного інституту, виховання почуття важливості прав дитини, розвинення морально-етичних якостей дітей, соціальної підтримки талановитої молоді, сприяння їх самореалізації та творчому розвитку Міністерством юстиції України спільно з Координаційною радою молодих юристів при Міністерстві юстиції України щорічно проводиться Всеукраїнський конкурс шкільних малюнків «Я маю право!», приурочений до Дня захисту дітей.

Для формування правової культури та правової свідомості правничої молоді, підвищення професійного рівня, самореалізації наукового, творчого, організаційного потенціалу Міністерством юстиції України спільно з Координаційною радою молодих юристів України при Міністерстві юстиції України та Європейським університетом проводяться всеукраїнські студентські правничі, школи, які відбуваються у форматі серії теоретичних та практичних майстер-класів від провідних юристів України, адвокатів та професійних тренерів з особистого розвитку.».

4.2. Органи з контролю та безпеки дітей в інформаційному просторі

В Україні створено цілу низку інституцій, спрямованих на захист прав і свобод громадян, проте особливої турботи з боку держави потребують саме неповнолітні – найбільш вразлива категорія населення. Охорона дитинства в Україні визначена як стратегічний загальнонаціональний пріоритет (Закон України «Про охорону дитинства»¹²⁹).

Парламентський контроль щодо захисту дітей в усіх сферах життя, зокрема і у інформаційному просторі, забезпечує Верховна Рада України. До повноважень Верховної Ради України, як і Президента України, входить визначення державної політики у сфері захисту дітей від негативного впливу Інтернету та обігу продукції, що містить пропаганду культу насильства, жорстокості і порнографії, законодавчі основи її реалізації та гарантії правового захисту працівників цієї сфери. В українському парламенті функціонує *Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики*, основне завдання якого полягає у розробленні та вдосконаленні законодавчої бази в інформаційній сфері

¹²⁹ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 30, ст.142

суспільства. Однією із форм парламентського контролю є організація та проведення парламентських слухань із залученням громадськості та засобів масової інформації з питань дотримання суспільних правил поведінки в медіапросторі.

Парламентський контроль за дотриманням прав дитини здійснює Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Державний контроль (нагляд) у сфері захисту дітей, в тому числі і від негативного інформаційного впливу, здійснює Уповноважений з прав дитини, який функціонує при Президенті України (запроваджено Указом Глави держави від 11 серпня 2011 р.)¹³⁰. Метою діяльності Уповноваженого є забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні та виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини.

Розробляє та реалізує державну політику щодо охорони дитинства, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері Кабінет Міністрів України (стаття 5 Закон України «Про охорону дитинства»). Також Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту суспільної моралі й обігу продукції і видовищних заходів сексуального характеру та здійснює координацію і контроль діяльності міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади у цій сфері.

До 2015 року відповідальність за утвердження здорового способу життя, контроль за моральним станом суспільства та обігом продукції сексуального чи еротичного характеру покладалися на Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, як постійно діючий позавідомчий державний експертний та контролюючий орган. Ліквідації Національну комісію багато років добивалися медійні організації, які вбачали в діяльності комісії прояви цензури. У 2015 році комісію було ліквідовано.

На даний час, відповідно із змінами до Закону України «Про захист суспільної моралі», немає єдиного державного органу, відповідального за захист суспільної моралі. Контроль у цій сфері здійснює ряд міністерств та відомств, у межах їхніх безпосередніх повноважень (стаття 15), зокрема:

Міністерство культури України

Міністерство внутрішніх справ України

Національна поліція України

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Державне агентство України з питань кіно

Державна митна служба України

Державна фіскальна служба

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

На сьогодні при органах виконавчої влади утворено спеціальні органи контролю у сфері прав і свобод людини і громадянина. Так, у системі

¹³⁰ Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 // Офіційний вісник Президента України від 11.08.2011. – 2011. – № 23 / Спеціальний випуск. – С. 3. – Ст. 938.

Міністерства внутрішніх справ діє *Департамент боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми*, у структурі якого функціонує відділ по боротьбі зі злочинами у сфері суспільної моралі (займається боротьбою зі злочинами на сторінках всесвітньої мережі Інтернет).

Державний контроль у сфері захисту неповнолітніх від негативного впливу інформаційного оточення здійснює *Державний комітет телебачення і радіомовлення України*, який виступає спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики в інформаційній та видавничій сферах¹³¹.

Контрольну функцію у сфері захисту дітей від негативного інформаційного впливу Інтернет мають виконувати не тільки державні органи, а й *громадськість*, оскільки саме громадські інститути сприяють утвердженню громадянського суспільства, в якому реально забезпечуються всі права та свободи людини і громадянина. Громадський контроль за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі здійснюють творчі спілки, які діють у сфері культури та мистецтв, журналістики (Закону України «*Про захист суспільної моралі*»).

З метою забезпечення державної фінансової підтримки здійснення громадського контролю за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі у березні 2017 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову, якою дозволив фінансувати з державного бюджету заходи щодо громадського контролю у сфері захисту суспільної моралі Національною спілкою журналістів України (НСЖУ) (постанова від 16 березня 2017 р. № 158).

Сьогодні в Україні набула значного поширення така форма громадського контролю у сфері захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації, як функціонування громадських рад при органах державної влади чи місцевого самоврядування. Так, при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики функціонує Громадська рада¹³² завданням діяльності якої є забезпечення права на свободу слова та права на інформацію, реформування національного інформаційного законодавства. При Державному комітеті телебачення і радіомовлення України утворено постійну Громадську експертну раду з питань захисту суспільної моралі¹³³.

Серед громадських організацій, що виконують наглядову функцію у сфері захисту дітей від негативного впливу інформації, можна виділити Всеукраїнську Асоціацію видавців та розповсюджувачів преси, Українську Асоціацію Видавців Періодичної Преси, Телекомунікаційну палату України¹³⁴. Привернути увагу

¹³¹ Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення та радіомовлення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. // Офіційний вісник України від 27.07.2007. – 2007. – № 52. – с. 28. – Ст. 2102.

¹³² Про Громадську Раду при Комітеті з питань свободи слова та інформаційної політики. Положення, затверджене на засіданні Комітету з питань свободи слова та інформаційної політики 18 березня 2015 р. (Протокол №14) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сервер Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://komsvobslova.rada.gov.ua/news/gromada/polog/72687.html>.

¹³³ Про затвердження Положення про Громадську експертну раду з питань захисту суспільної моралі. Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 14 травня 2004 р. №141 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0687-04>.

¹³⁴ Припхан І.І., Артемович І.І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет [Текст] / І. І. Припхан, І. І. Артемович // Науковий вісник Ужгородського національного

громадськості, державних інституцій до проблем захисту дітей у глобальному інформаційному середовищі мають на меті Коаліція з питань безпеки дітей в Інтернеті, Всеукраїнська асоціація батьківської громадськості, Рух матерів та дружин проти аморальності, Рух батьків проти аморальності, Захист прав суспільства від безчинства та аморальності, Громадська організація «Молодіжний рух – за мораль» та інші громадські організації.

4.3. Діяльність громадських та міжнародних організацій з формування безпечного інформаційного простору для дітей в Україні.

Вагомий внесок щодо формування безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій вкладають *інформаційні кампанії та кампанії-розробники інформаційних технологій*.

Компанія INTEL Ukraine Microelectronics Ltd. за підтримки Міністерства освіти та науки України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України та на виконання положень Угоди про наміри щодо проведення експерименту з використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в умовах навчального середовища «1 учень : 1 комп'ютер» у рамках всесвітньої освітньої ініціативи INTEL «WORLD AHEAD» між МОН України, ІТЗО, INTEL від 23 липня 2008 року ініціювали проведення конкурсу проектів для загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів. У рамках цього проекту розроблено підготовчий курс для учнів 1 класу, яким передбачено вивчення правил безпечного користування Інтернетом.

Оператор *мобільного зв'язку «МТС Україна»* у 2009 році оголосив про проведення «Уроків мобільної грамотності» для дітей. Основна мета уроків – в доступній формі надати дітям вичерпну інформацію про принципи дії мобільного зв'язку, а також сформувати культуру її використання в житті, в тому числі в школі та інших громадських місцях.

«Уроки мобільної грамотності» проходили в Києві, Львові, Донецьку, Харкові, Сімферополі, Одесі та Дніпропетровську. Уроки прослухали близько 5 тис. школярів середніх класів у понад 200 українських школах. Методологія занять «мобільних» уроків була розроблена спільно з Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

У 2010 році завдяки підтримці компанії МТС у школах України були проведені Уроки мобільної грамотності для 60 000 школярів-старшокласників. Вчителі та учні отримали посібники, що допоможуть грамотно і безпечно використовувати Інтернет та мобільний зв'язок для навчання та дозвілля.

З 2013/14 н.р. реалізовано масштабний освітній проект «Мобільна академія МТС», що включав три напрями.

1) Школа для батьків, що передбачала обмін знаннями та навичками в галузі мобільних технологій між представниками різних поколінь в режимі онлайн через Всеукраїнську освітню мережу «Щоденник.ua». У 2013/14 н.р. учасниками проекту стали більше 15000 школярів, батьків і вчителів.

2) Екскурсії в ПрАТ«МТС Україна» для школярів та студентів – екскурсії по технічним приміщенням мобільного оператора та неформальне спілкування з фахівцями компанії з метою підвищення рівня мобільної грамотності та профорієнтації молоді.

3) Майстер-класи для абонентів – навчання абонентів навичкам користування сучасними технологіями. Майстер-класи проводяться на постійній основі з 2013 року в Києві та інших містах.

Компанія «Майкрософт Україна» сформувала Коаліцію з питань безпеки дітей в Інтернеті, в яку увійшли бізнес-структури, неприбуткові організації та відомі громадські діячі.

Коаліцією у рамках проекту «Партнерство в навчанні» ініційована програма «Безпека дітей в Інтернеті. Одним із заходів Програми стала розробка та запуск у 2008 році сайту «Он-ляндія: моя безпечна Веб-країна». Сайт містить матеріали для дітей, батьків і вчителів (інтерактивні сценарії, короткі тести, готові плани уроків), завдяки яким діти зможуть засвоїти основи безпечної роботи в Інтернеті. Волонтерами проекту були проведені тренінги для дітей і їх батькам щодо ризиків, пов'язаних з використанням Інтернету та способів захисту від них.

У лютому 2009 року Коаліція провела масштабну соціальну кампанію «Місяць безпечного Інтернету», яка включала такі заходи: соціальну рекламу, інформаційно-розважальний марафон у великих містах України, он-лайн-петицію «Так! Безпечному Інтернету для дітей в Україні» та запуск безпечної електронної пошти для дітей. Соціальну рекламну кампанію «Інтернет. Реальніше, ніж ти думаєш» підтримали телевізійні канали, друковані засоби масової інформації, он-лайн-ресурси та зовнішні носії.

Ще одним кроком кампанії «Місяць безпечного Інтернету» став запуск першого в Україні спеціального поштового сервісу для дітей – безпечної електронної пошти «Онляндія». Інтерфейс поштового домену не містить реклами, а електронна скринька захищена від несанкціонованого спаму та вірусів.

Завдяки зусиллям Коаліції у 2009–2010 навчальному році тема безпеки в Інтернеті внесена в шкільну програму для учнів 5–11 класів.

Національні та міжнародні **громадські об'єднання** є активними партнерами держави у створенні безпечних умов дітей у інформаційному просторі.

Міжнародним благодійним фондом «Академія української преси» за підтримки “Українського медійного проекту” (У-Медіа), що реалізується Інтерньюз Нетворк в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Міжнародного фонду "Відродження" реалізується проект «Медіаосвіта і медіаграмотність» з впровадження системи медіаосвіти в навчальних закладах України.

На базі он-лайн бібліотеки з медіаосвіти Міжнародного благодійного фонду «Академія української преси» у 2013 році створено портал «Медіаосвіта і медіаграмотність» (<http://www.medialiteracy.org.ua/>), що вміщує методичні та інформаційні матеріали на допомогу вихователям, педагогам, викладачам, бібліотекарям та користувачам. Портал є інтерактивною платформою для спілкування медіапедагогів, задля сприяння відкритості та публічності процесів у медіаосвітньому середовищі.

З 2015 року відбувається методологічне та кваліфікаційне забезпечення процесу упровадження медіаграмотності та методик критичного мислення до викладання суспільних дисциплін у середній загальноосвітній школі. Більше 120 вчителів за підтримки програми «Матра» Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів пройшло навчання викладачів у рамках тренінгів «Практична медіаграмотність для викладачів суспільних дисциплін». Посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін» увійшов до Переліку навчальної літератури, що має відповідний гриф Міністерства освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році. Наступним кроком став електронний посібник для вчителя «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства», спрямований на набуття медіаграмотності та навичок критичного мислення старшокласниками під час вивчення курсу «Людина і світ» та інших суспільствознавчих курсів. Посібник схвалено до використання в загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з філософсько-світоглядних дисциплін Науково-методичної ради з питань освіти МОН.

У 2014 році Академією української преси адаптовано навчальну гру «Медіазнайко», розроблену Центром медіаініціатив (Вірменія). Це перша навчальна гра з медіаосвіти в Україні, її мета – допомогти якомога більше дізнатися про інформаційне та медійне поле. Гра стала частиною курсу з медіаграмотності, розробленого для загальноосвітніх шкіл, і може також бути використана в медіаосвітній діяльності бібліотек, які працюють з дітьми, та шкіл.

Академією української преси проводяться заходи з навчання медіа педагогів та вивчення міжнародного досвіду впровадження медіаграмотності. Зокрема, у 2016–2017 роках було проведено:

- літні школи для педагогів: Літня школа для викладачів педагогічних коледжів (2016 р.), Літня школа для вчителів початкових класів (2017 р.);
- конференції в партнерстві з МОН: Четверта міжнародна науково-методична конференція «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (2016 р., Україна, Білорусь, Швеція); П'ята міжнародна науково-методична конференція «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (2017 р., Україна, Білорусь);
- серія тренінгів для викладачів суспільних дисциплін «МЛ на уроках суспільних дисциплін» в партнерстві з МОН (2016 р.);
- презентації: «Як працювати з посібником «МЛ на уроках суспільних дисциплін» (2016 р.); посібника «Медіаграмотність» (2017 р.).

У 2017 році, у межах проекту, передбачена розробка таких навчальних посібників:

- посібник для вчителя та робочий зошит для учня «Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі»;
- посібник-практикум з медіаграмотності для батьків учнів початкової школи;
- посібник «Медіаграмотність в позакласній роботі» для учнів 5–7 класів.

Організацією у партнерстві з громадськими інституціями, органами влади, освітніми установами і бібліотеками розроблено Дорожню карту з медіаосвіти і

медіа грамотності України¹³⁵.

Громадською організацією «Ла Страда–Україна» з метою підвищення професійного рівня представників засобів масової інформації у 2016 році проведено тренінг для журналістів групи Star Light Media «Дотримання прав дитини на телебаченні.»

На Національній дитячій «гарячій лінії», яка працює на базі ГО «Ла Страда–Україна», з серпня 2016 року почалися звернення дітей щодо проходження смертельних квестів у соціальній мережі «ВКонтакте». Чимало дітей, які телефонували на Національну дитячу «гарячу лінію», розповідали про те, що вони є учасниками смертельних квестів, але бояться проходити їх до кінця або не знають як припинити проходження квесту. Окремі звернення були від батьків, які мали підозри, що їхні діти проходять смертельні квести, але не знали, як вирішити цю проблему. З липня 2016 по липень 2017 року таких дзвінків отримано майже 400.

У 2017 році громадською організацією розроблено методичні рекомендації «Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення» щодо профілактики небезпечних квестів для вчителів, щоб проводити уроки з учнями 5–11 класів¹³⁶. Методичні рекомендації складаються з 3 розділів: методичні рекомендації для профілактики суїцидальної поведінки дітей, практичні матеріали до занять з дітьми, а також матеріали для занять з педагогами/педагогинями та батьками. До розробки були залучені спеціалісти Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України, Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, Дитячого Фонду ООН ЮНІСЕФ, Національної поліції України, зокрема шкільних офіцерів та Департаменту боротьби з кіберзлочинністю.

Громадською організацією «Телекритика» за підтримки Фонду розвитку Засоби масової інформації Посольства США в Україні у 2016 році проведено експертне обговорення щодо того як журналістам етично та професійно висвітлювати теми, де присутні діти, проаналізований міжнародний досвід, законодавство та психологічний аспект залучення дитини до медіаматеріалів. За результатами розроблено «дорожню карту» рекомендацій для засобів масової інформації, державних органів та громадських організацій, щоб максимально убезпечити дитину при залученні її до медіапродуктів і створити умови, в яких би теми, пов'язані з дітьми, висвітлювалися професійно і з дотриманням українських та європейських правових норм¹³⁷.

Міжнародним благодійним фондом «Благополуччя дітей» у 2016 році у рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у Східній та Центральній Європі» проведено міжнародну соціальну інформаційну кампанію «Одне фото – тисяча слів» з метою підвищення

¹³⁵ Дорожня карта з медіаосвіти і медіаграмотності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aup.com.ua/ml/Media_Literacy_Road_Map_AUP_2016.pdf.

¹³⁶ Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення / Методичні рекомендації. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 76 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_96.html

¹³⁷ Діти в медіа: як висвітлювати й дотримуватися правил. Спеціальний звіт. ГО «Телекритика» Київ. 2016.

рівня обізнаності дітей 10–18 років щодо ризиків секстингу та формування навичок безпечної поведінки у віртуальному та реальному житті.

В рамках кампанії Український фонд «Благополуччя дітей»:

- провів навчальні заходи для фахівців;
- розробив методичний посібник щодо проведення занять з дітьми 10 – 18 років з питань формування стратегій безпечної поведінки;
- адаптував інформаційні матеріали постер «Одне фото – тисяча слів»; відео «Історія Юльки» та «Історія Матеуша».

До кампанії долучилися освітні установи та загальноосвітні навчальні заклади, соціальні служби і громадські організації із 8 областей України та м. Києва. У період з травня 2017 року ВБО «Український фонд «Благополуччя дітей»» входить до складу Робочої групи із захисту прав дітей, яка діє при Національній Раді України з питань телебачення і радіомовлення.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ У ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Інформаційно-комунікаційні технології є одним із важливих елементів сучасного світу та безпосередньо впливають на розвиток і формування особистості дітей. Інформаційний простір та сучасні комунікації впливають на дитину як позитивно (різнобічна інформація, розвиток соціальних контактів, ресурс навчання та розвитку), так і негативно (проблеми з розвитком і здоров'я, шкідливий спосіб життя, залежності).

Вплив інформаційного середовища на розвиток дитини в нашому суспільстві є не зовсім усвідомленим. Діти та підлітки добре адаптуються до змін в інформаційно-комунікаційних технологіях і швидко навчаються ними користуватися. Тоді як дорослі, що мають регулювати цей процес та захищати дітей від негативних впливів та можливих ризиків, погано орієнтуються в проблемі та не готові до попередження таких викликів.

Тому завдання суспільства та держави сформулювати умови безпечного використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій і здійснювати контроль за забезпеченням та дотриманням цих умов. Має бути запроваджена система державних заходів охорони та захисту дітей від негативної інформаційної продукції, що завдає загрозу їх здоров'ю та розвитку.

ВИСНОВКИ

Інформаційно-комунікативні технології є невід'ємною частиною життя дітей і підлітків. Забезпеченість сімей з дітьми планшетами, мобільними телефонами, комп'ютерами і доступом до Інтернету постійно зростає. За даними соціологічних досліджень в Україні у 2016 р. 91% підлітків віком 14–17 років користувалися комп'ютером (у 2007 р. таких було 75%), 95,5% користувалися інтернетом (91% вдома) (у 2007 р. користувалися інтернетом 41% підлітків віком 14–17 років). Як засвідчують дані опитування проведеного Державною службою статистики, здебільшого підлітки використовують Інтернет для навчання, а діти до 15 років використовують Інтернет для гри у відео- чи комп'ютерні ігри.

Безумовно, інформаційно-комунікативні технології відіграють велику роль у процесі навчання і розвитку, виступають дієвим інформаційним та комунікативним ресурсом. Так, наприклад, для українських підлітків позитивним є вплив інтернету щодо профілактики соціально-небезпечних хвороби: інтернет посідає друге місце серед каналів поширення інформації про шляхи передачі ВІЛ і першим – про статеві стосунки (за даними опитування в 2014 р. у рамках міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC)).

Проте, у випадку необізнаності з правилами поведінки в мережі, нормами інформаційної безпеки, їх порушень і безконтрольного використання, інформаційно-комунікативні можуть мати небезпечний і негативний вплив на формування особистості дитини. Так, за результати європейського дослідження 2001 року 41% дітей віком 9–16 років зіткнулися з одним або кількома ризиками, які можуть виникнути в інтернеті. Серед найбільш поширених небезпек, які поширюються мережею є зустрічі з онлайн-незнайомцями, кібербулінг,

зображення сексуального характеру, крадіжка особистих даних, сайти, на яких пропагуються насильство, расизм тощо. Соціологічні дослідження також зафіксували, що батьки дітей недооцінюють онлайн загрози та ризики, а діти не повідомляють батькам про проблеми, які виникають у них. Здебільшого батьки тільки контролюють час, який дитина проводить в інтернеті. В той же час, батьки повинні мати високий рівень комп'ютерної грамотності для забезпечення безпеки дитини в мережі.

Крім того, безконтрольне і необмежене користування дітьми інформаційними ресурсами може викликати проблеми розвитку і зміни поведінки особистості: зміну цінностей, затримці розвитку, появі проблем у фізичному і психічному здоров'ї.

Враховуючи ризики і небезпеки інформаційного простору, уряди багатьох країн розробляють і впроваджують політики та механізмів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю. У країнах Євросоюзу умови безпеки дітей у інформаційному просторі регулюються Європейською конвенцією про транскордонне телебачення (1998 рік), Директивою про аудіовізуальні медіа послуги Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 року, Стратегією Ради Європи з прав дитини (2016–2021 рр.).

У Європі поширені практики спільного проведення навчання батьків і дітей користування безпечним інтернетом, робота державних органів з провайдерами веб-сайтів, розробка програм блокування і фільтрації, підвищення кваліфікації учителів, проведення національних кампаній з питань відповідального використання Інтернету. На сьогодні розпочато загальноєвропейський проект з цифрової громадянської освіти, продовжено кампанію "Ні Мові Ворожнечі" (No Hate Speech) і передбачено комплекс заходів в галузі освіти і в Інтернеті відповідно до Плану дій "Боротьба з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що призводять до тероризму" (2015 р.). У Франції для забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі доступне безкоштовне програмне забезпечення, яке дозволяє встановити «батьківський контроль» на комп'ютері, телевізорі і у мобільному телефоні. Постачальники доступу до Інтернет-мережі зобов'язані інформувати своїх абонентів про наявність і спосіб функціонування цього програмного забезпечення. Інформаційні кампанії щодо наявності і можливостей цього програмного забезпечення проводяться державою у навчальних закладах, на радіо, телебаченні.

А у Великобританії з 2008 року навіть функціонує Рада з безпеки дітей в Інтернеті (UK Council for Child Internet Safety, UKCCIS), яка розробляє стратегії щодо забезпечення безпеки дітей в Інтернеті, проводить досліджень в цьому напрямку, надає рекомендації компаніям – постачальникам Інтернету, розробляє практичні керівництва, сприяння покращенню обізнаності суспільства щодо безпеки дітей он-лайн тощо.

Аналіз діяльності державних органів щодо створення безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій дозволив дійти висновку, що в Україні не сформовано систему попередження ризиків і захисту прав дітей при використанні інформаційно-комунікативних технологій.

Діяльність окремих міністерств є нескоординованою і несистемною і стосується окремих напрямів роботи.

В Україні реалізуються окремі проекти з впровадження медіа-освіти в навчальних закладах, локальні інформаційні компанії з питань безпеки в Інтернеті, бесіди з учнями та батьками загальноосвітніх шкіл. Здебільшого органи влади реагують вже на окремі випадки булінгу, скоєння самогубств, викрадення персональних даних тощо. Так, після поширення серії самогубств підлітків, які входили до групи «Синій кит» та інших «груп смерті» у Національній поліції України у 2017 році було створено постійно діючу оперативну групу до складу якої ввійшли поліцейські підрозділів кіберполіції. Діяльність цієї групи привела до виявлення і блокування в мережі майже 1000 «груп смерті».

Значну роль у формування безпечних умов використання дітьми інформаційно-комунікативних технологій відіграють міжнародні та національні громадські організації та бізнес. У 2008 році була сформована Коаліцію з питань безпеки дітей в Інтернеті, в яку увійшли бізнес-структури, неприбуткові організації та відомі громадські діячі. Коаліцією був створений сайт «Он-ляндія: моя безпечна Веб-країна», були проведені тренінги для дітей і їх батькам щодо ризиків, пов'язаних з використанням Інтернету та способів захисту від них, у 2009 році проведена масштабна соціальна кампанія «Місяць безпечного Інтернету». А завдяки зусиллям Коаліції у 2009–2010 навчальному році тема безпеки в Інтернеті внесена в шкільну програму для учнів 5–11 класів.

З 2012 року стартувала соціальна рекламна кампанія і від «Київстр» «Розкажи дітям про безпеку в інтернеті» в рамках їх довгострокової програми «Безпека дітей в інтернеті». В рамках програми був створений сайт, на якому були розміщені правила онлайн-безпеки, а також навчальні матеріали для дітей, батьків і вчителів, в школах були проведені навчальні тренінги (було охоплено 2 000 дітей, 4 000 батьків і 5 000 вчителів по всій країні). За результатами кампанії кожен четвертий українець поговорив зі своїми дітьми про онлайн-погрози і правила безпечної поведінки в інтернеті. Другий етап програми – соціальна кампанія «Підключи безкоштовно «Батьківський контроль» (сервіс для захисту від онлайн-загроз інтернет-користувачів персональних комп'ютерів, розроблений «Київстар» у співпраці з «Майкрософт»).

У 2016–2017 роках в рамках проектів громадські організації проводять тренінги, готують підручники, проводять інформаційні кампанії з питань медіаграмотності, профілактики небезпечних квестів тощо.

Незважаючи на зусилля бізнес-структур і громадських організацій, проблема безпеки дитини в інформаційному середовищі залишається надзвичайно актуальною. Створення безпечного інформаційного простору для дітей, відповідно до Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року визнано одним із пріоритетних напрямів забезпечення прав та інтересів дітей в Україні.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Враховуючи відповідальність за збереження фізичного, психічного та морального здоров'я дітей і поширення в Україні загроз, які розповсюджуються через незахищений інформаційний простір, в першу чергу, серед підростаючого покоління, необхідним є:

- формування законодавчих механізмів, які спрямовані на забезпечення права дітей на безпечний інформаційний простір;
- проведення профілактичних заходів щодо безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі;
- підвищення поінформованості батьків про ризики інформаційного простору;
- запобігання комп'ютерної, ігрової та інтернет-залежності у дитячому та підлітковому середовищі;
- сприяння виробництву та популяризації вітчизняної інформаційної продукції щодо безпеки дитини в інформаційно-комунікаційному просторі;
- підвищення взаємодії громадських організацій, державних органів та бізнесу щодо протидії негативним явищам в інформаційному просторі.

Виходячи з цього, з метою **створення безпечних умов користування дітьми інформаційно-комунікаційними технологіями** потрібно реалізувати такі заходи:

Нормативно-правові:

- розробити законодавчі норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на формування свідомості та моральний розвиток дітей;
- проводити аналіз дотримання Україною Міжнародних правових норм щодо безпеки дітей в інформаційному просторі;
- здійснити експертизу нормативних і законодавчих актів з метою визначення механізму захисту інформаційного простору від інформації, яка шкодить фізичному та психічному здоров'ю дітей та підлітків;
- внести пропозиції щодо удосконалення українського законодавства з регулювання питання безпеки інформаційного простору;
- визначити форми державної підтримки виробників на вітчизняному ринку інформаційних технологій;
- посилити відповідальність телерадіоорганізацій щодо маркування кіновідеопродукції відповідними візуальними попередженнями, затвердженими Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення «Система візуальних позначок з індексом кіновідеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована» (у редакції від 10.03.2016 р.);
- розробити Мінімальні стандарти безпеки та благополуччя дітей, врахувавши питання безпеки в інформаційно-комунікаційному просторі;
- розробити і оприлюднити санітарно-гігієнічні норми користування дітьми телефонами, планшетами, смартфонами, залежно від віку дитини.

Організаційні:

- розробити та проводити заходи з профілактики інформаційних залежностей дітей (ігроманії, Інтернет і комп'ютерної залежності тощо)
- забезпечити загальноосвітні навчальні заклади комп'ютерними програмами, які блокують доступ до сайтів з шкідливою інформацією;
- провести широкомасштабне дослідження впливу агресивного інформаційного простору на психіку і поведінку дитини;
- впровадити обов'язкове безоплатне встановлення власниками торгівельних мереж програмних фільтрів для захисту від негативного контенту на комп'ютери, планшети, смартфони, які купуються для дітей та підлітків;
- створити органи контролю безпеки дітей в медіа-просторі.

Інформаційні:

- розробити інформаційні матеріали та проводити інформаційну компанію щодо безпеки користування інтернет-ресурсами та розуміння онлайн-недоторканості приватного життя;
- проводити інформаційні кампанії в засобах масової інформації щодо інформування населення про можливі ризики та загрози, а також способи безпечної поведінки в Інтернет;
- вимагати від власників та адміністраторів інтернет-ресурсів розміщення на їх ресурсах матеріалів з інформування відвідувачів про безпечні шляхи користування інтернетом, а також передбачити послугу «Батьківський контроль» в стандартному пакеті надання послуг;
- збільшити кількість телерадіопередач з пропаганди здорового способу життя, а також передач, які б забезпечували формування у дітей та молоді високих морально-етичних цінностей;
- сприяти ініціативам з підвищення рівня усвідомлення дітьми та підлітками, батьками, педагогами та працівниками, які працюють з дітьми, необхідності безпечної поведінки в інформаційному просторі;
- створити механізм проведення експертизи контенту для дітей з залученням експертів різних сфер;
- створити інформаційний ресурс для дорослих і дітей з безкоштовними програмами, які допомагають убезпечити дітей від шкідливого інформаційний впливу, та довідковою інформацією щодо безпеки дітей в медіа-просторі.

Просвітницькі:

- проводити різні тематичні заходи (конкурси, акції, круглі столи, конференції) за участі міжнародних організацій, громадськості, правоохоронних органів щодо практики застосування безпеки дітей в інформаційному просторі;
- сприяти проведенню профілактичних заходів щодо безпеки дітей у інформаційному просторі в загальноосвітніх навчальних закладах, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації;
- проводити профілактичні заходи з інформування батьків про можливий негативний вплив сучасного інформаційного простору на психічне та фізичне здоров'я дитини;

- розробити цільову програму з пропаганди корисного освітнього контенту для дітей із залученням бібліотек, музеїв та інших культурно-просвітницьких установ;
- розширити інформаційну і консультаційну діяльність бібліотек, які підключені до інтернет, щодо безпеки в інформаційному просторі для дітей, підлітків та їхніх батьків;
- запровадити тематичні курси для бібліотекарів по роботі з дітьми та підлітками щодо безпеки користування інформаційно-комунікаційними технологіями, про їх негативний вплив на здоров'я дитини;
- включити до методичних рекомендацій, тематичних бесід зі школярами та уроків у рамках програми «Шкільні офіцери поліції» питання безпеки дитини в інформаційно-комунікаційному просторі.

Освітні:

- створити рівні можливості у доступі до інформації і знань для усіх дітей (залученість населення до мережі інтернет у селі у 2016 р. складала 34,1%, у містах до 100 тис. – 54,8%, у містах більше 100 тис. – 68,4%) незалежно від місця проживання та соціального статусу (за даними вибіркового обстеження домогосподарств Державної служби статистики);
- підвищити рівень правової та інформаційної культури у дітей шляхом імплементації у навчальний курс “Правознавство” основ інформаційного права та правових механізмів регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері¹³⁸;
- впровадити у навчальний процес дисципліни “Інформаційна безпека”, як окремого предмета, або його викладання у складі дисципліни “Основи життєдіяльності”¹³⁹;
- удосконалити методику викладання курсу “Інформатика” у шкільній програмі для підвищення комп’ютерної та інформаційної грамотності дітей з урахуванням сучасних викликів і загроз в інформаційній сфері¹⁴⁰;
- створити у комп’ютерних класах навчальних закладів достатньої кількості робочих місць, обладнаних сучасною технікою і програмним забезпеченням із безпечним широкосмуговим доступом до мережі інтернет, для оволодіння новими технологіями і здобуття навичок їх практичного використання у процесі пізнання й накопичення знань¹⁴¹;
- розробити та ввести навчальний курс по використанню комп’ютера та інтернет для дітей молодшого шкільного віку;
- проводити інформаційні заняття для дітей дошкільного віку щодо безпеки користування інформаційно-комунікаційними технологіями, про їх негативний вплив на здоров'я дитини.

¹³⁸ Інформаційна грамотність та цифрова нерівність: забезпечення дитини в сучасному інформаційному просторі / Радзівська О.Г. // Інформація і право. – 2017. – № 1(20). – С. 92-103.

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само

Оцінка та моніторинг:

- розробити і запровадити методику оцінки впливу на дитину засобів масової інформації та комунікаційних технологій залежно від віку та рівня розвитку;
- проводити періодичні соціологічні опитувань дітей та їх батьків за єдиною методикою з метою оцінки використання дітьми технологічних засобів та рівнів залежності дітей від інформаційно-комунікаційних технологій;
- проводити щорічні моніторингові дослідження щодо використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій, їх впливу на дитину, медіаграмотності підростаючого покоління,
- здійснювати постійне вивчення та експертизу інформаційно-комунікаційних ресурсів.

У напрямку **роботи з дітьми** потрібно:

- проводити пропаганду здорового способу життя та занять фізичними вправами серед дітей та підлітків;
- створити для дітей каталог інтернет ресурсів виховного та пізнавального характеру;
- розробити та поширити правила поведінки в інтернет для дітей, з врахуванням таких пропозицій:
 1. *Ніколи не повідомляй своє ім'я, прізвище, номер телефону, адресу проживання, паролі та інші особисті речі про себе в інтернет.*
 2. *Ніколи не передавайте через інтернет свої фотографії.*
 3. *Використовуй ім'я або нік, яке ніяким чином не відображає твоєї особистої інформації.*
 4. *Завжди повідомляй дорослих про усі неприємні для тебе випадки в інтернет.*
 5. *Використовуйте фільтри для блокування спаму та небажаних повідомлень в електронній пошті.*
 6. *Не погоджуйтесь на особисту зустріч з незнайомою людиною, з якою познайомилися в інтернет.*
 7. *Якщо вам задають питання особистого або сексуального характеру, припиняйте будь-яке спілкування з такою особою та повідомте про це батьків.*
 8. *Не відвідуйте незнайомі сайти.*

У напрямку **роботи з батьками** потрібно:

- застосовувати практику батьківського втручання у використання дітьми мережі інтернету;
- проводити на батьківських зборах в навчальних закладах інформаційні заходи щодо забезпечення безпеки дитини в інформаційно-комунікаційному просторі;
- розробити та поширити рекомендації щодо батьківського втручання у використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій з врахуванням таких пунктів.
 1. *Встановити домашній комп'ютер у загально доступному місці*

2. *Встановити захист від вірусів і забезпечити оновлення програмного забезпечення*
3. *Відстежувати, які сайти відвідує дитина (за допомогою журналу переглянутих веб-сторінок в браузері можна переглядати сайти, які відвідували інші користувачі)*
4. *Технічно обмежити доступ дитини до небажаного та небезпечного контенту: 1) використовувати додаткові опції, які пропонують інтернет-провайдери; 2) скористатися спеціалізованим програмним забезпеченням; 3) задіяти антивірусні програми з функцією «Батьківський контроль», які можуть захистити дитину від небажаного контенту*
5. *Розповісти дитині про безпеку в інтернет і навчити її відповідальній поведінці в мережі*
6. *Встановити довірчі відносини з дитиною з метою знати про наміри дитини та підтримувати їх в їхніх діях*
7. *Проявляти зацікавленість до дій дитини в інтернет, обговорювати з нею дії, які вона виконує в інтернет*
8. *Користуватися комп'ютером та інтернет разом з дитиною (особливо молодшого віку), знаходити для неї корисні сайти*
9. *Домовитися з дитиною про час, який вона проводить біля комп'ютера, а також перелік сайтів, якими можна користуватися*
10. *За допомогою технології фільтрів і блокування обмежити перелік контактів при спілкуванні через Скайп, Вайбер, соціальні мережі*
11. *В електронній пошті встановити фільтр спаму, обмеження для отримання листів тільки від вказаних адрес*
12. *Якщо виникають питання, які не можливо вирішити самостійно, звертатися на Національну дитячу «гарячу» лінію для дітей та про дітей (0 800 500 225, 116 111)*

У напрямку **підготовки спеціалістів, які працюють з дітьми а батьками**, потрібно:

- розробити та поширити спеціальний курс для педагогів та спеціалістів, які працюють з дітьми, щодо інформування батьків та дітей щодо ризиків використання інформаційно-комунікативних технологій та формування інформаційної (медіа) грамотності дітей. Подібні матеріали підготовлені у співпраці Представництвом дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та громадської організації «Ла Страда-Україна» в рамках проекту «Національна дитяча «гаряча лінія» – Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення / Методичні рекомендації. – К: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 76 с.;
- включити до програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників, соціальних працівників, психологів, працівників правоохоронних органів питання безпеки дітей в інформаційному просторі;
- розробити рекомендації для спеціалістів (медицина, педагогіка, психологія) щодо ризиків використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій та обмеження доступу дітей до них;

- розробити та запровадити методику роботи з батьками щодо формування медіа грамотності та використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій для викладачів, працівників дошкільних та позашкільних закладів;
- створити інформаційну базу даних (інтернет платформа) для педагогів та спеціалістів, які працюють з дітьми, щодо безпеки дітей в інформаційно-комунікаційному просторі;
- опрацювати основні правила для педагогів та спеціалістів, які працюють з дітьми, а саме врахувати такі пункти, як:
 1. *Вивчити техніку безпеки в інформаційно-комунікаційному просторі.*
 2. *Повідомити дітей та підлітків про роботу з комп'ютером, інтернетом, їх можливостями та правилами безпеки.*
 3. *Не дозволяти дітям та підлітками самотійно відвідувати інтернет або сайти, де вони можуть стикнутися з небезпечним контентом.*
 4. *Пропонувати дітям цікаві та корисні ресурси.*
 5. *Встановлювати на навчальні комп'ютери засоби фільтрації спаму та антивіруси.*